

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERIK SCAVENIUS

Forhandlingspolitiken under Besættelsen

STEEN HASSELBALCHS FORLAG
MCMXLVIII

**DIVALETTIPPERENS BOKSTYKKE
ARTISERLSTKAB KØBENHAVN 8**

INDHOLD

	Side
Forord	7
Indledning	9
Forhandlingspolitikken	
1. Ministeriet Stauning af 10. April 1940	25
2. Den økonomiske Politik.....	38
3. Ministeriet Stauning af 8. Juli 1940	45
4. Regeringserklæringen af 8. Juli 1940	57
5. Told- og Møntunionsforhandlingerne.....	66
6. Kampen for at opretholde en dansk Regering... ..	84
7. Tysk Forfølgelse af Enkeltpersoner.....	97
8. Tyske Rekvisioner af dansk Krigsmateriel.....	107
9. Tysk Forfølgelse af de danske Kommuniste... ..	111
10. Tysk Hvervning	118
11. Østrumsudvalget	123
12. Danmarks Tiltrædelse af Antikominternpagten..	130
13. Ministeriet Buhl	143
14. Telegramkrisen	151
15. Ministeriet Scavenius	165
16. Den 29. August 1943.....	176
Efterskrift	197

FORORD

Tanken om at offentliggøre en Redegørelse for den danske Politik under Besættelsen var mig oprindelig imod. Det forekom mig, at en Politik, hvis lykkelige Resultat var, at Danmark i højere Grad end andre af Tyskerne besatte Lande blev forskaanet for Ødelæggelser, ikke behøvede noget Forsvar. Desuden havde jeg oplevet det samme en Gang før under den første Verdenskrig, baade Forkætringen og derefter Erkendelsen af, at den førte Politik dog havde været den rigtige. Det, der er mellem mig og mange af mine Landsmænd, er nemlig Spørgsmaalet, om Landets Forhold til Udlandet skal ledes af Forstanden eller Følelsen. En stor Del af Publikum foretrækker Følelsen — navnlig bagefter, naar Forstanden har faaet Lov til at raade, og det hele er forløbet relativt vel.

Men et andet Hensyn har fremstillet sig for mig. Mænd, som særlig var udpeget til at træde i Forbindelse med Besættelsesmagten for at søge gennemført den Politik, hvormod Regering og Rigsdag var enige, blev efter Befrielsen Genstand for Forfølgelse under Forhold, hvor Regeringspartierne fra Besættelsestiden desværre savnede Styrke til at beskytte andre end sig selv. Trøsten for den Behandling, disse Mænd har været udsat for, maa de foreløbig søge i Bevidstheden om at have handlet til Fædrelandets Gavn i den farlige Tid, men jeg, som har haft det nære Samarbejde med dem, har anset det for min Pligt overfor dem at udsende den følgende Fremstilling, som jeg samtidig tilegner dem som et beskedent Forskud paa den Oprejsning, de har Krav paa.

INDLEDNING

Det er en udbredt Opfattelse her i Landet, at Danmarks Udenrigspolitik bestemmes af den danske Regering og Rigsdag. Dette er dog kun forsaavidt rigtigt, som de formelle Beslutninger, hvorigennem denne Politik giver sig Udtryk, fremtræder som Beslutninger af disse Organer. I Realiteten bestemmes Danmarks Udenrigspolitik ved Faktorer, paa hvilke den danske Regering og Rigsdag kun kan øve ringe Indflydelse. Dansk Udenrigspolitik's Hovedopgave bliver derfor at holde sig orienteret om disse Faktorer og deres Samspil og i Forbindelse hermed skønne over det rette Øjeblik til at sætte ind for at udnytte den til enhver Tid foreliggende Situation til Fremme af Danmarks Interesser.

Den afgørende blandt de Faktorer, hvis Samspil er bestemmende for dansk Udenrigspolitik, er de reale Magtforhold i den os omgivende Verden, derunder først og fremmest Magtbalancen mellem de os nærmest liggende Stormagter. Bestemmende for dansk Udenrigspolitik maa derfor, uanset vore Ønsker og Forhaabninger, nødvendigvis til ethvert Tidspunkt blive Danmarks Stilling mellem Stormagterne.

Det danske Folk har lige fra Begyndelsen af Danmarks politiske Historie i særlig Grad maattet tage Hensyn til Vanskeligheden ved at forsvare Landets Sydgrænse, hvor Danmark uden Naturhindringer af Betydning gaar over i den nordtyske Lavslætte og dermed i det europæiske Kontinent. Under Kampene med Sverige om Hegemoniet i Norden blev vor Sydgrænses Svaghed afgørende, navnlig som Følge af Hertugdømmernes Deling. Hertugen af Holsten-Gottorp kunde som den svageste Part altid regne med Støtte, først fra Sverige og senere, da Huset Holsten-Gottorp blev udset til at arve den russiske Trone, tillige fra Rusland. Denne politiske Konstellation førte til, at Danmark maatte undgaa at komme i Modsætningsforhold til Rusland, saavel af

Hensyn til svenske Tilbøjeligheder til at genoptage Erobringspolitiken over for Norge, som for at gennemføre Mageskiftet mellem det tidligere gottorpske Holsten, der nu var blevet russisk, og Oldenburg med Delmenhorst, der tilhørte den danske Konge. Den Antagelse, at Kejserinde Katharinas Tanke med ved Mageskiftet i 1773 at overlade Danmark Kiels Havn har været, at Danmark herefter skulde være russisk »Admiralstat«, bestyrkes ved det væbnede Neutralitetsforbund af 1780. At Danmark ikke havde Kræfter til denne Rolle, fremgik dog klart af Begivenhederne i 1801.

Da Danmarks Neutralitet under Napoleonskrigene ikke længere lod sig opretholde, stod man over for at skulle vælge, hvem af Parterne — Landmagten eller Sømagten — man skulde slutte Forbund med, med det uundgaaelige Resultat, at man da maatte komme i Krig med den anden Part — et tredje gaves ikke. Havde man valgt Forbund med Sømagten i Stedet for med Landmagten, kunde Napoleon straks have erobret Hertugdømmerne, Jylland og Fyn. Den sjællandske Øgruppe kunde maaske have været forsvaret, saalænge Søen var aaben, men hvad en Isvinter kunde medføre, havde Begivenhederne i 1658 vist. Hvorledes vilde videre Sveriges Holdning have været i en saadan Situation? Og vilde en saadan Politik ikke i højere Grad end Krigen med England have overbevist Nordmændene om, at Norges Plads ikke var ved Danmarks Side? Ogsaa i økonomisk Henseende vilde en langvarig fransk Besættelse af Danmark næppe være blevet mindre byrdefuld end Krigen med Sømagten. Ved Valget i 1807 stod for den danske Regering Krigen med Landmagten som den farligste — og man valgte derfor Forbundet med denne.

Lige siden det gamle Monarkis Opløsning, først ved Norges Adskillelse og senere ved Modsætningen mellem dansk og tysk, har Spørgsmaalet om Slesvig og dermed Forholdet til Tyskland været det altoverskyggende Problem for dansk Udenrigspolitik. Efter at man havde opgivet at søge Helstaten opretholdt og var gaaet over til Ejderpolitiken, mødte man imidlertid den Vanskelighed, at medens Helstatspolitiken kunde have fundet Støtte — om tilstrækkelig er et andet Spørgsmaal — hos de ikke-tyske Stormagter, kunde det ikke virkelig interessere den store Politik, hvem der besad det strategisk betydningsløse Slesvig, eller hvor-

ledes dette eventuelt deltes. Herom belærtes det danske Folk eftertrykkeligt i 1864. Naar Tyskland er slaaet ud i Krig, dukker Ejderpolitiken imidlertid op igen. Saaledes fik vi saavel efter den første som efter den anden Verdenskrig en Bevægelse for Generhvervelsen af det tyske Sydslesvig enten til Dannevirke, eller denne Gang helt til Ejderen, skønt den gamle danske Folkegrund, man paaberaaber sig, ikke kunde føre os længere end til Slien. Det ejendommelige ved denne Agitation politisk set er, at den alene drejer sig om, hvad det danske Folk eller Sydslesvigerne kunde eller burde kræve i Henhold til Princippet om Folkenes Selvbestemmelsesret, der spillede saa stor en Rolle under den første Krig, og man ser helt bort fra, at den internationale Politiks Syn paa Minoriteters Selvbestemmelsesret ikke længere er den samme, som den Gang var herskende, og som muliggjorde Genforeningen med det danske Nordslesvig i 1920.

Skønt Begivenhederne i 1864 paa en Maade, der ikke syntes at kunne misforstaas, havde vist, at Danmark landmilitært laa fuldstændig inde under Preussens Magtomraade, og at dansk Udenrigspolitikis fornemste Maal følgelig maatte være ikke at bringe sig i Konflikt med Preussen, var dette dog endnu ikke gaaet op for Opinionen i Danmark, da den fransk-tyske Krig udbrød. Den første efter Krigen i 1864 vedtagne Militærordning opererede saaledes stadig med Muligheden af et Forsvar af Sydgrænsen. Stemningen var trods de gjorte Erfaringer for, at Danmark skulde indgribe i Krigen paa fransk Side, men til alt Held var den ikke stærk nok til at tilsidesætte den forstandige Overvejelse, der holdt Regeringen tilbage fra overilede Skridt.

Om Stemningen sagde den daværende Konseilspræsident Grev C. E. Frijs-Frijsenborg:

»Det er en besynderlig Ejendommelighed ved vor Folkekarakter, at der findes en Forsigtighed i de smaa Familie- og Livsforhold, som vi aldeles overser eller forkaster, hvor det gælder andres eller det heles Vel, her skal man kun lade sig beherske af Følelsen og ingenlunde tage Forstanden med paa Raad.«

Efter Frankrigs Nederlag i den fransk-tyske Krig begyndte vel en mere realistisk Opfattelse af Danmarks militærpolitiske Stilling at gøre sig gældende, men denne Erkendelses Gennembrud over den bredere Front hæmmedes længe som Følge af det nord-

slesvigske Spørgsmaal og af, at Militærspørgsmaalet indgik som et Led i den forbitrede indrepolitiske Kamp, i hvilken de Kredse, der stærkest gik ind for Forsvaret, i alt væsentligt var identisk med dem, der var fjendtligt indstillet mod Tyskland og betragtede dette Land som Arvefjenden, saaledes at de, der arbejdede for en Forstaaelse med Tyskland, fremstilledes som mindre gode Patrioter.

Den ledende Statsmand i denne Periode, Estrup, saa dog klarere i dette Spørgsmaal. I nogle Optegnelser aftrykt som Bilag til Th. Thaulovs Arbejde om ham, siger han (i Forbindelse med Omtalen af Udarbejdelsen af nye Neutralitets-Regler i 70'erne):

»Udenrigsministeriet frygter for enhver Tilnærmelse til Tyskland . . . Jeg ønsker en saadan Tilnærmelse. Den næste Kamp, i hvilken Danmark kommer til at staa (allieret eller ene) mod Tyskland, bliver sandsynligvis Danmarks sidste Kamp, og jeg anser det derfor nødvendigt, at vi i Tide nærmer os til Tyskland saa meget, at det ikke kan nære nogen som helst Tvivl om, at Danmark vil staa paa dets Side, i hvert Fald aldrig imod det.«

Disse Betragtninger var langt fra Udtryk for nogen Sympati for Tyskland — men simpelthen Udtryk for Erkendelsen af, at vi nu en Gang laa inden for Tysklands Magtomraade og maatte tage Konsekvensen heraf.

Slettelsen af Pragerfredens § 5 og de samtidige stærke Angreb paa Danmark i den tyske officieuse Presse ændrede ganske vist Estrups Syn paa Forholdet, forsaavidt som han nu gik over til den absolutte Neutralitetspolitik, fordi han ansaa en Tilnærmelse til Tyskland for uigennemførlig. Hvor indiceret af Forholdene en Politik, der først og fremmest tog Sigte paa at bevare et godt Forhold til Tyskland, var, fremgaar imidlertid af, at Venstre-regeringen i 1901 vendte tilbage til den Politik i Forholdet til Tyskland, som Estrup havde givet Udtryk for i det foran anførte Citat. Den dansk-tyske Tilnærmelse under de første Venstreministerier gav som sit vigtigste positive Resultat Optant-Konventionen af 24. Januar 1907 mellem Danmark og Preussen om Naturalisering i Preussen af de saakaldte »Optantbørn«. Herved forstaas Børn af Personer, der var bosat i de ved Wiener-Fredstraktaten af 30. Oktober 1864 afstaaede Landomraader, og som havde opereret for Danmark. Disse Børn blev som født uden for Dan-

mark ikke danske Statsborgere, fordi Danmark ved Bestemmelsen af, hvilke Personer der ved Fødsel opnaaede dansk Statsborgerret, indtil Indfødsretsloven af 19. Marts 1898 fulgte Territorialitetsprincippet, d.v.s. at med enkelte Undtagelser kun Børn født paa dansk Territorium blev danske. Da Optantbørnene heller ikke blev preussiske Statsborgere, fordi Preussen fulgte Nationalitetsprincippet, d.v.s. det Princip, at Børnene har samme Statsborgerret som deres Forældre, blev Børn af Forældre, som havde valgt dansk Statsborgerret, statsløse og kunde derfor bl. a. udvises, hvad de f. Eks. maatte paaregne at blive, hvis de deltog i Nationalitetskampen, ligesom de ikke havde Stemmeret ved Valgene til de tyske lovgivende Forsamlinger, etc. Konventionen om Optantbørnene var derfor en stor Fordel for Danskheden i Nord-slesvig, hvis Repræsentation i den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag sikredes ved den betydelige Tilgang af nye Vælgere, som Konventionen tilførte Danskheden. Da den eneste Modydelse til denne Fordel bestod i et Tilsagn fra dansk Side i Konventionens Indledning om, at hver af de to Regeringer paa sit Statsomraade og inden for Rammerne af sit Lands Lovgivning vilde »forpligte sig til paa enhver Maade at virke for at se den Uro fjernet, som findes i visse Befolkningskredse, særlig i Henseende til deres statsborgerlige Forhold,« var Konventionens Fordele saa at sige udelukkende i Danmarks Favør. Desto større blev derfor Skuffelsen i Tyskland over, at der fra dansk Side intet foretoges for at opfylde det i Konventionens Indledning ogsaa for Danmarks Vedkommende givne Løfte. Hvor stor denne Skuffelse var, fik jeg et Indtryk af, da den daværende tyske Gesandt, Grev Henckel von Donnersmark, ved min Tiltræden i 1909 som Udenrigsminister i det første Ministerium Zahle over for mig udtalte, at Kejser Wilhelm som Følge af Danmarks Undladelse af at gøre noget til Virkeliggørelsen af det i Konventionens Indledning givne Tilsagn helt havde mistet den Interesse og Velvilje, han tidligere havde næret for Danmark. Sagen var nemlig den, at det var Kejseren personlig, der havde faaet gennemført Konventionen mod det preussiske Indenrigsministeriums Ønske. Kejseren led følgelig et Prestigetab, da det nu viste sig, at man fra dansk Side intet vilde eller kunde gøre for at dæmpe den antityske Stemning i Danmark.

Naar denne kejserlige Skuffelse ikke fik større Indflydelse paa Forholdet mellem Danmark og Tyskland end Tilfældet var, var Grundene hertil forskellige. For det første trængtes Kejsrens personlige Indflydelse paa Udenrigspolitikken tilbage som Følge af det politisk ukloge Interview med »Daily Mail« i 1908, dernæst fortsattes fra dansk Side den af Venstre-regeringerne indledede Politik, og endelig indsaa man ogsaa paa tysk Side efterhaanden, at den preussiske Politik i Nordslesvig havde været et Misgreb, saaledes som Grev Brockdorff-Rantzau, der var tysk Gesandt her under hele Krigen 1914—18 og i denne Egenskab ydede den danske Neutralitetspolitik en baade god og effektiv Støtte, indrømmede over for mig, da jeg i 1913 igen blev Udenrigsminister i det andet Ministerium Zahle. Afgørende blev dog for den videre Udvikling af Forholdet mellem Danmark og Tyskland, at Rustningskapløbet til Søs mellem England og Tyskland efterhaanden antog Former, som maatte befrygtes før eller senere at ville føre til en væbnet Konflikt mellem de to Lande, under hvilken det for Tyskland vilde være af betydelig Interesse at staa i et godt Forhold til Danmark. De Lütkenes Samtaler med tyske Militære viste dog, at man fra tysk Side ikke var villig til paa Forhaand at yde Vederlag for Danmarks Holdning.

Medens den britiske Marine endnu i Aarhundredets første 10 Aar mente i Krigstilfælde at kunne hævde Søherredømmet ogsaa i Østersøen, havde man, efterhaanden som den tyske Flaade blev stærkere, fra engelsk Side ændret Opfattelse. Allerede under Czarens Besøg i England i September 1912 udtalte den engelske Udenrigsminister Sir Edward Grey saaledes over for den russiske Udenrigsminister Sassonow ifølge et af Sir Edward Dagen efter nedskrevet Memorandum: »Sassonow asked, what our fleet could do to help to protect Russia if . . . she was involved in war with Germany. I doubted our sending ships into the Baltic unless we were sure of the control of the entrance and this if Germany could overrun Denmark it might be difficult to ensure.«

Nøjagtig den samme Tanke, d.v.s. en Afskrivning af Østersøen, som denne Udtalelse i Realiteten gav Udtryk for, laa bag en Udtalelse, Sir Edward Grey fremsatte over for mig i en Samtale, jeg nogle Maaneder før Udbrudet af den første Verdenskrig havde med ham under Kong Christian d. X's Besøg i London. Han

erklærede ved denne Lejlighed, at den engelske Regering fuldt ud forstod Danmarks vanskelige Stilling over for Tyskland. Navnlig havde man i London lagt Mærke til, at engelske Flaadebesøg i danske Farvande udløste Vrede i Tyskland, der ogsaa rettedes mod Danmark. Man havde derfor for at undgaa at irritere Tyskland og derved ogsaa paaføre os Ubehageligheder besluttet at afstaa fra saadanne Besøg, et Vink, hvis Realitet var, at vi ingen Hjælp kunde vente fra England.

For Danmarks Neutralitetspolitik under Krigen 1914—18 blev det afgørende, at England erkendte, at det var Tyskland, der besad Søherredømmet inden for Skagen. Tyskland derimod var ikke klar over, at dette erkendtes af England, men ventede tværtimod, at Krigen vilde blive indledet med et engelsk Angreb paa Kiels Havn. Den tyske Overbevisning herom forklarer det Ønske om, at Danmark spærrede Storebælt med Miner mod begge de krigsførende Parter, som fremsattes over for os den 5. August 1914, og som, hvis vi ikke havde imødekommet det, formentlig vilde være blevet efterfulgt af en tysk Mineudlægning, der allerede var paabegyndt, i Forbindelse med Besættelse af Støttepunkter i Danmark. Det var tidligt om Morgenen den 5. August 1914, at den tyske Gesandt stillede Forespørgslen om Mineudlægningen, og Regeringens Forhandlinger med de politiske Partier blev straks indledet. Medens Ministeriet og dets Støttepartier enedes om, at det var rigtigt at svare imødekommende paa den tyske Regerings Forespørgsel, mødte Mineudlægningen Modstand hos Kongen og Oppositionen. Da Ministeriets Medlemmer efter lange resultatløse Forhandlinger paa Rigsdagen mødte til Statsraad paa Amalienborg, ventede vi derfor, at Resultatet vilde blive Ministeriets Demission. Det gik imidlertid anderledes, idet det viste sig, at Kongen i Mellemtiden havde ændret sin Opfattelse, paavirket af Marinen, d.v.s. Viceadmiral Kofoed Hansen, hvis Standpunkt faldt sammen med Ministeriets. Det var under disse Forhold værdifuldt for den danske Regering, at den engelske Regering saa kort før Krigsudbrudet havde ladet os forstaa, hvorledes man i London saa paa Magtforholdene i de danske Farvande. Da jeg samme Dag underrettede den engelske Gesandt i København, Sir Henry Lowther om, at Mineudlægningen vilde finde Sted og vore Motiver hertil, udbød han: »Det er det forstandigste, De

kunde gøre.« Det samme Synspunkt gav den engelske Konge Udtryk for i et Telegram, han sendte Kong Christian som Svar paa det Telegram, hvori Kongen underrettede ham om Bæltspærringen, ligesom der heller ikke, da den danske Gesandt i London et Par Dage senere overrakte den engelske Regering officiel Meddelelse om Mineudlægningen, protesteredes mod denne. Det er paa Baggrund af denne Holdning fra den engelske Regerings Side, at jeg i Statsraadet den 14. August 1914 mente at kunne udtale, at England maatte anses for at have akkviesceret ved Beslutningen om Mineudlægningen.

Mineudlægningen i August 1914 er et godt Eksempel paa, hvorledes en Foranstaltning, der alene foretoges i dansk Interesse — nemlig for at undgaa en tysk Mineudlægning paa dansk Søterritorium med tilhørende Besættelse af Støttepunkter i Landet, — kan tage sig ud som foretaget i tysk Interesse, fordi den synes at frembyde en Fordel ogsaa for Tyskland. At dette ikke var Tilfældet, opdagede Tyskerne forøvrigt allerede det følgende Aar. De bad da om at faa Minerne taget op, hvad vi dog ikke kunde gaa ind paa. Jeg udviklede over for den tyske Gesandt, at Mineudlægningen som et Led i det danske Neutralitetsforsvar ikke kunde ophæves uden at gøre vor Neutralitetspolitik suspekt. Det lykkedes Grev Brockdorff-Rantzau at faa dette Synspunkt akcepteret i det tyske Hovedkvarter. Naar det i 1914 herhjemme — derimod ikke i England — ofte paastodes, at Danmark ved Mineudlægningen havde stillet sig til Tysklands Disposition, ført en »tyskvenlig« Politik o. l., er dette en fuldstændig Parallel til de Bebrejdelser, der fra visse Sider hjemme og ude — men heller ikke denne Gang fra den engelske Regering — rettedes mod vor Holdning ved Besættelsens Etablering og mod Forhandlingspolitikken, skønt denne paa ganske lignende Maade som Mineudlægningen i 1914 naturligvis ikke var Udtryk for nogen Sympati for Tyskland, endsige noget Ønske om at bistaa det, men alene dikteret af Hensynet til, hvad Danmarks Interesse maatte kræve i Betragtning af, at det, helt henvist til sig selv, laa inde under tysk Magtomraade.

Selv om Tysklands Nederlag i Krigen 1914—18 var afgørende, maatte det dog forudses, at Tyskland, der trods alt stadig var en

Stormagt og af Sejrherrene anerkendtes som saadan, inden en vis Tid paany vilde være en betydelig Magtfaktor i Europa, og at det til den Tid sikkert vilde erindre en lille Nabo, hvis denne udnyttede Tysklands forbigaaende Svaghed til ved Hjælp af dets Fjender at tilgodegøre sig paa dets Bekostning. Betragtninger af denne Art maatte føre til, at man fra dansk Side ikke blot maatte afstaa fra enhver konjunkturbestemt Politik, men ogsaa forberede Genoptagelsen af det Arbejde paa et godt Naboskab med Tyskland, der var indledet efter Systemskiftet i 1901.

Et indledende Skridt i denne Retning var det betydelige Arbejde af humanitær Karakter, der allerede inden Afslutningen af Krigen 1914—18 fra dansk Side udførtes overfor tyske og østrigske Børn og Krigsfanger. Af væsentlig større Betydning for den videre Udvikling af Forholdet mellem de to Lande blev dog den Moderation, der fra dansk Side udvist m. H. t. selve Grænse-dragningen i Slesvig. Ogsaa Danmarks Politik overfor den tyske Minoritet bidrog til at udbygge og befæste den politiske Afspænding, som Løsningen af det gamle Stridsspørgsmaal havde medført i Forholdet mellem de to Lande.

Heri bevirkede Nationalsocialismens Opkomst i Tyskland forsaavidt ikke nogen Forandring, som man fra nationalsocialistisk Side ikke blot ikke paa sit Grænserevisionsprogram optog Grænsen mod Danmark, men endog gentagne Gange anerkendte denne som definitiv til Trods for, at den var et Resultat af Versailles-traktaten.

Da det for Danmarks Stilling afgørende: Forholdet mellem England og Tyskland, stabiliseredes ved Afslutningen af den engelsk-tyske Flaadeoverenskomst af 18. Juni 1935, hvis Realitet var, at England tilkendegav, at det for sit Vedkommende afskrev Østersøen, som overlodes til Tyskland, kom de danske Farvande paany til at ligge helt under tysk Magtomraade. Vor Situation var nu efter kun 15 Aars Forløb den samme som ved Udbrudet af den første Verdenskrig i Henseende til det Forhold, der i det foregaaende er betegnet som bestemmende for vor Udenrigspolitik, nemlig Danmarks Stilling mellem Stormagterne, blot med den Forskel, at Tyskland gennem Flaadetraktaten havde faaet den Oplysning om Englands virkelige Holdning til Østersøen, som det i 1914 savnede. For Danmark maatte det nu staa klart, at

vi i Tilfælde af Krig mellem Tyskland og England var ganske overladt til Tysklands Naade og Unaade. I Overensstemmelse hermed søgte den danske Regering at undgaa alt, hvad der kunde irritere Tyskland. Dette var allerede kommet til Udtryk ved Folkeforbundsraadets Møde i April 1935, hvor Danmarks Repræsentant undlod at stemme for den Resolution, i hvilken Raadet fordømte den Optræden, Tyskland havde givet Udtryk for, da det ved Lov af 16. Marts 1935 genindførte almindelig Værnepligt og reorganiserede den tyske Hær. Den samme Indstilling fandt paany Udtryk paa Folkeforbundsraadets Møde i London i Foraaret 1936 efter Tysklands Indmarch i Rhinlandet. Den laa ogsaa bag Statsminister Staunings Tale i Lund d. 8. Marts 1937. Denne Tale holdtes paa et Tidspunkt, da Spørgsmaalet om et nordisk Forsvarsforbund, i den tydelige Hensigt at sikre sig mod et tysk Angreb, blev stærkt diskuteret paa Møder og i Pressen. Ogsaa hos den daværende svenske Udenrigsminister Sandler havde det fundet en vis Forstaaelse. Statsminister Stauning tog her skarpt Afstand fra et saadant Forbund, der efter hans Opfattelse vilde forøge Farerne for Norden i Stedet for at mindske dem. Den Tanke, der laa bag denne, ved sin Fremkomst stærkt kritiserede, Tale, nemlig ikke at støde Tyskland, forfulgtes fra dansk Side videre ved Danmarks Accept af det tyske Tilbud om en ikke-Angrebstraktat i Foraaret 1939. Tilbudet herom fremkom som bekendt paa den Maade, at Præsidenten for Amerikas forenede Stater, Franklin D. Roosevelt, i et Budskab til de totalitære Stater af 14. April 1939 havde spurgt disse, om de var rede til at afgive en Forsikring om, at deres væbnede Styrker ikke vilde angribe eller foretage nogen Invasion i en Række nærmere angivne Lande, deriblandt ogsaa de nordiske, for en saa lang Fremtid, at der sikredes Mulighed for ved fredelige Metoder at arbejde paa en Fredstilstand af mere varig Karakter. Tysklands Reaktion paa dette Forslag var, at Rigskansler Hitler til en Række Stater, deriblandt ogsaa de nordiske, rettede Forespørgsel om, hvorvidt de følte sig truede af Tyskland, samt om hvorvidt Præsident Roosevelts Spørgsmaal til Tyskland var fremkommet ved et Initiativ fra de paagældende Staters Side, eller i det mindste med deres Billigelse. Denne Forespørgsel besvaredes af Danmark som af de fleste af de andre

adspurgte Lande, deriblandt alle de nordiske, benægtende. Desuagtet erklærede Rigskansler Hitler sig rede til at give enhver af de af Præsident Roosevelt nævnte Stater, der maatte ønske det, et Løfte af den af Roosevelt ønskede Art under Forudsætning af Gensidighed, ligesom han erklærede sig rede til med hver enkelt Stat at træffe de Aftaler, den maatte ønske m.H.t. Varigheden af et saadant Løfte. I Overensstemmelse hermed rettede man fra tysk Side Opfordring bl. a. til de nordiske Lande om at afslutte ikke-Angrebstraktater med Tyskland. Fra dansk Side mente man ikke at kunne afslaa dette Initiativ, hvorfor Danmark svarede Tyskland, at det var rede til at træde i Forhandling om Afslutningen af en saadan Pagt til Bekræftelse af det bestaaende naboventlige Forhold, hvorefter Pagten afsluttedes den 31. Maj 1939.

Naar Danmark, i Modsætning til de tre andre nordiske Lande, til Trods for, at det netop havde udtalt, at det ikke følte sig truet af Tyskland, fandt sig foranlediget til at afslutte en ikke-Angrebstraktat med dette, var Grunden at det i Konsekvens af hele den her skitserede Politik ikke vilde risikere at støde Tyskland og derfor mente at burde gribe den fremstrakte Haand. Udlandets eventuelle Forstaaelse af Pagten som dragende Danmark mere eller mindre ind i Tysklands Skygge, søgte man at afsvække ved den til Traktaten føjede Undertegningsprotokol, hvori det udtrykkelig fastslaas, at Pligten til under Krig ikke at støtte Tysklands Modpart ikke skal kunne forstaaes saaledes, at den vil være til Hinder for, at den normale Vareudveksling og Varetransit fortsættes mellem den i Konflikten ikke deltagende kontraherende Part (d.v.s. Danmark) og Trediemagt (d.v.s. England), selvom denne Trediemagt er i Krig med Tyskland. Vi reserverede os saaledes under en tysk-engelsk Krig at kunne vedblive at eksportere til England, uden at dette skal kunne anses for at være i Strid med Pagten. Det fremhævedes yderligere af Udenrigsminister Munch i hans Forelæggelsestale i Rigsdagen, at det Tilsgagn, vi giver, gik ud paa, at vi under Krig mellem Tyskland og en anden Magt vilde forblive neutrale »som en naturlig Konsekvens af den upartisk neutrale Holdning over for Magtgrupperne, som har almindelig Tilslutning i det danske Folk, og som er og bliver Danmarks Politik under de skiftende Forhold«, ligesom det fremhævedes, at det forskellige Resultat, Danmark og de an-

dre nordiske Lande var kommet til, ikke er Udtryk for nogen Unøghed mellem dem med Hensyn til en fællesnordisk, upartisk neutral Holdning over for Magtgrupperne og deres Vilje til at opretholde et ligeligt og venskabeligt Forhold til disse, og at det fra de tre andre nordiske Lande er blevet tilkendegivet, at de af Hensyn til Stabiliteten i de nordiske Egne, som det hedder, »værd-sætter at Danmark har afsluttet en ikke-Angrebspagt med Tysk-land«, selv om de ikke for deres eget Vedkommende har følt sig foranlediget hertil.

Ved Krigsudbrudet erklærede Danmark sig neutralt og hen-viste herved til de i 1938 udstedte reviderede Neutralitetsregler, der var i alt væsentligt enslydende med de tilsvarende Regler i de andre nordiske Lande. Et stærkt Udtryk for Danmarks mang- lende Forsvarsmuligheder gav Statsminister Stauning i sin Nyt- aarstale 1940, hvor han erklærede, at vi paa Grund af Landets Karakter ikke kunde skabe et Forsvarsvæsen som andre Lande, selv om Viljen havde været til Stede, og at disse Forhold i For- bindelse med den Uvilje mod Krig, som efterhaanden er udvik- let i Befolkningen, har ført Danmark ind i en Stilling, der umul- liggør alle Forestillinger om et effektivt Krigsberedskab. »Vort Land er indrettet paa at udøve en Bevogtning for Neutralitet, men Krigsførelse i egentlig Forstand er udelukket af de geogra- fiske Forhold, ligesom Befolkningens ringe Størrelse ogsaa ude- lukker Tilstedeværelsen af en Hær, der kan tage Kampen op imod de Magter, som kan tænkes at staa kampberedte over for Danmark.«

Disse Udtalelser, der videreførte Betragtninger af ganske lig- nende Art som dem, der laa til Grund for Talen i Lund, fore- kom mange at være Udtryk for, at man fra dansk Side over- hovedet ikke vilde benytte selv blot det beskedne Værn man havde. Som Følge heraf vedtog Rigsdagen den 19. Januar 1940 en Resolution, der gik ud paa, at Landets Neutralitet skulde op- retholdes, og at de Midler, der raadedes over, om fornødent skul- de anvendes for at hævde og værne Rigets Fred og Uafhængighed. Da der her kun er Tale om Neutralitetsforsvar, er det dog i Vir- keligheden kun rent tilsyneladende, at der er Uoverensstemmelse mellem Staunings Udtalelser og Rigsdagsbeslutningen af 19. Ja-

nuar. Nogen Underkendelse af Staunings Udtalelse om Umuligheden af et virkeligt krigsmæssigt dansk Forsvar ligger der ikke i Rigsdagsbeslutningen. Stauning kunde derfor modtage Resolutionen, for hvilken ogsaa hans eget Parti stemte. Det drejede sig her om faktiske Forhold, som ingen Rigsdagsbeslutning kunde ændre. Rigsdagsbeslutningen vandt da heller ikke Tiltro hverken i Tyskland, hvad der turde fremgaa af, at Besættelsen udtrykkeligt motiveredes med, at man var klar over, at de danske militære Kræfter ikke vilde være tilstrækkelige til med Held at kunne træde op mod engelsk-franske Aktioner, eller i England. Dette fremgaa af de Udtalelser, som daværende Marineminister Churchill d. 2. Februar 1940 fremsatte paa et Møde med de nordiske Korrespondenter i London: »Jeg kan ikke bebrejde Danmark noget. De andre (Norge og Sverige. Forf.) har dog en Grav, over hvilken de kan fodre Tigeren, men Danmark er saa frygtelig nær Tyskland, at det vilde være umuligt at bringe Hjælp. Jeg vilde i hvert Fald ikke paatage mig at garantere Danmark.«

Disse Udtalelser, der, som det ses, hvad Realiteten angaar, ganske svarer til de foran omtalte Udtalelser af Sir Edward Grey forud for Krigen 1914—18, viser med al ønskelig Tydelighed, at Danmark maatte klare sig selv under Krigen. Det havde herved kun een Mulighed: Hvad der end skete at indrette sig bedst muligt med den Stormagt, under hvis Magtomraade det laa, in casu Tyskland. Dette er den Baggrund, paa hvilken Beslutningen af 9. April 1940 om ikke at kæmpe maa bedømmes.

Til den politiske Afhængighed af Tyskland kom den økonomiske. Paa det økonomiske Omraade maatte Regeringen bestræbe sig paa at genoptage Balancepolitikken fra den første Verdenskrig. Det lykkedes ogsaa at gennemføre denne indtil d. 9. April. Der kan dog i Betragtning af den 2. Verdenskrigs Karakter næppe raade Tvivl om, at denne Politik, selv om Besættelsen ikke havde fundet Sted, ikke havde kunnet lade sig opretholde under Krigens fortsatte Udvikling.

Til Trods for, at Danmark som anført ved Undertegnelsen af den dansk-tyske ikke-Angrebspagt havde skabt Grundlaget for denne Balancepolitik ved at reservere sig Ret til under en tysk-engelsk Krig at kunne vedblive at eksportere til England, stand-

se de tyske Søstridskræfter ved Slutningen af September 1939 i Strid med den trufne Ordning vor Eksport af Levnedsmidler til England, hvad der vilde have ført til en Standsning af vore Tilførsler fra England og fra oversøiske Lande. Det lykkedes imidlertid Udenrigsministeriet efter nogle Dages Forløb at faa Tyskerne til at tillade, at de danske Landbrugsprodukter i sædvanligt Omfang i Forhold til Eksporten blev sendt til England, saaledes at man fra dansk Side kunde optage Forhandlinger med England om en almindelig Ordning med Hensyn til Tilførsler af Varer her til Landet Vest fra. Naar det saa hurtigt lykkedes at faa de tyske Søstridskræfter instrueret om at give frit Lejde for vore Landbrugseksportbaade, skyldtes det Indgriben i Sagen af den tyske Industrimand, Dr. H. Toepffer, der under Krigen 1914—18 havde været Handelsattaché ved det herværende tyske Gesandtskab, og som under hele Krigen med stor Dygtighed og med Hensyntagen til Danmarks vanskelige handelspolitiske Stilling havde været Forhandlingsleder fra tysk Side i det økonomiske Samarbejde mellem de to Lande. Ved Krigsudbrudet i 1939 blev han — der iøvrigt altid havde været en Modstander af Nazismen — sendt til Danmark af det tyske Udenrigsministerium med den Opgave at orientere den tyske Regering om Tilførselsmulighederne fra Danmark. Det danske Udenrigsministerium var af den Opfattelse, at Dr. Toepffer i Troen paa, at Krigen skulde blive af kort Varighed, delte den tyske Regerings Mening om, at man under denne Krig i Modsætning til, hvad der havde været Tilfældet under Krigen 1914—18, skulde standse Landbrugseksporten til England. Udenrigsministeriet ansaa det derfor for meget betydningsfuldt at paavirke Dr. Toepffers Syn paa Spørgsmaalet, og anmodede Direktør Knud Sthyr, der under sidste Krig som Kontorchef i Udenrigsministeriet fra dansk Side havde ført de handelspolitiske Forhandlinger med Dr. Toepffer, og som havde bevaret Forbindelsen med ham, om telegrafisk at bede ham komme til København for en Konference. Dr. Toepffer efterkom straks Anmodningen, og under en Samtale mellem ham, Udenrigsministeriets Direktør og Direktør Sthyr lykkedes det at overbevise Dr. Toepffer om, at det ogsaa denne Gang vilde være i Tysklands Interesse, om Landbrugseksporten til England blev opretholdt, saaledes at det blev muligt at skaffe Basis for en Aftale

med England om Tilførsler til Danmark Vest fra. Dr. Toepffer lovede under Samtalen straks at ville rejse tilbage til Berlin og søge at overbevise den tyske Regering om, at der skulde gives Landbrugsbaadene til England frit Lejde. Efter et Par Dages Forløb kunde Dr. Toepffer meddele fra Berlin, at den tyske Regering havde bøjet sig for det danske Synspunkt. Den danske Landbrugseksport gik derefter uhindret til England til omkring Nytaar 1940. Paa dette Tidspunkt gav den tyske Gesandt Udenrigsministeriet Meddelelse om, at de tyske Søstridskræfter igen vilde standse Landbrugsbaadene. Det lykkedes dog endnu en Gang ved Forhandling at faa udvirket, at Skibene fortsat kunde sejle.

At dette kun var en midlertidig Ordning forstod man, da den tyske Gesandt i Begyndelsen af Januar 1940 meddelte Udenrigsministeriet, at man maatte være klar over, at Tilførslerne af Levnedsmidler til England ikke i Længden kunde opretholdes, og at det derfor vilde være betimeligt, om man foretog en Undersøgelse af Spørgsmaalet om, hvad Tyskland under en Afspærring kunde forsyne Danmarks Næringsliv med af Raastoffer. Da en saadan Undersøgelse ikke kunde hemmeligholdes og vilde give Anledning til Rygter og evt. Misstemning samt lægge Hindringer i Vejen for vore oversøiske Indkøb og Hjembringelser, navnlig af Korn og Foderstoffer, stillede Udenrigsminister Munch sig afvisende over for Paabegyndelsen af Undersøgelsen. Gesandts Henvendelse havde imidlertid givet os et Vink om, at den økonomiske Balancepolitik var i alvorlig Fare.

FORHANDLINGSPOLITIKEN

1.

Ministeriet Stauning af 10. April 1940

Medens der i Indledningen er gjort Rede for de Forudsætninger, som maatte føre til Beslutningen om ikke at gøre Modstand mod de tyske Styrker, skal der her gøres et Par Bemærkninger om det, man ved denne Beslutning vilde opnaa, d.v.s. om den Politik, som den trufne Beslutning skulde tjene.

Dette angives allerede i det Opraab, Regeringen udsendte om Morgen den d. 9. April. Det hedder her, at den danske Regering under Protest har besluttet at ordne Landets Forhold under Hensyn til den Besættelse, der har fundet Sted og i Henhold dertil opfordrer Befolkningen til rolig og behersket Holdning over for de Forhold, som nu er opstaaet, og at Ro og Orden maa præge Landet og loyal Optræden maa udvises over for alle, som har en Myndighed at udøve. Til dette, af Kongen underskrevne og af Stauning kontrasignerede, og altsaa fra Regeringen, d.v.s. Kongen og Ministeriet, udgaaende Opraab slutter sig et personligt Opraab fra Kongen med Opfordring til »at vise en fuldtud korrekt og værdig Optræden, da enhver uoverlagt Handling eller Ytring kan have de alvorligste Følger.«

Den i Regeringsopraabet indeholdte Antydning af den Politik, der maatte føres, gentoges og uddybedes af Stauning i Rigsdagens Fællesmøde, hvor han efter en Skildring af Morgenens Begivenheder udtalte:

»Kongen og Regeringens Medlemmer maatte Kl. 5—5,30 i Morges tage Standpunkt til den foreliggende Tilstand og til Meldingen om, at den tyske Regering besatte Landet med tysk Militær. Vi valgte at søge Lan-

dets Forhold ordnet under denne Besættelse i Tillid til Forsikringen om, at Tyskland ikke har til Hensigt igennem de iværksatte Foranstaltninger at antaste Danmarks territoriale Integritet og politiske Uafhængighed... Vi valgte denne Vej, for at skaane Landet og Folket for en Krigstilstands Følger... Den nuværende Regering har Ansvaret for den Afgørelse, der blev truffet... Vi føler, at vi har handlet ud fra en ærlig Overbevisning om, at vi ved Afgørelsen fritog Land og Folk for en tungere Skæbne... Vi vil fremdeles søge at sikre Land og Folk imod Krigens Ulykker og vi stoler paa Folkets Medvirken. Jeg henviser til den af Kongen og Ministeriet i Dag udsendte Proklamation til det danske Folk og gentager: Lad Ro og Orden præge Landet, og lad os vente en forstandig og loyal Holdning af alle Landets Borgere.«

Med disse Udtalelser var den Politik fastlagt, som man fra dansk Side som den eneste mulige Konsekvens af den tagne Beslutning om ikke at gøre Modstand mod Besættelsen, men søge at indordne Landets Forhold under denne, maatte føre, saafremt man ønskede ikke blot at bevare Regeringen paa danske Hænder, men overhovedet at udøve nogen Indflydelse paa Forholdene. En anden Fremgangsmaade vilde have været ensbetydende med at overlade Styret til Tyskerne og deres danske Medløbere. Den Politik, der sædvanligt gives min Signatur, er saaledes tilrettelagt ikke af mig, men af Kongen og Regeringen Stauning—Munch, medens det blev min Opgave at føre den videre, saaledes som det maatte være blevet Tilfældet med enhver under Besættelsen tiltrædende Udenrigsminister.

Det af Forholdene nødvendiggjorte Samarbejde med Besættelsesmagten maatte naturligvis fastlægges indenfor visse Rammer. Naar der undertiden, saaledes endog i officielle Aktstykker, tales om »de tyske Tropper, der efter Overenskomst opholder sig her i Landet«, er dette egnet til at give Anledning til Misforstaaelser. Nogen Overenskomst, hvorved tyske Tropper skulde have faaet en dansk Regerings Samtykke til at opholde sig her i Landet, er der aldrig blevet truffet — tværtimod protesteredes der straks d. 9. April fra dansk Side mod Besættelsen, som det flagrante Retsbrud, den var. Derimod blev der fastsat visse Rammer m. H. t. hvorledes Besættelsen, da Ulykken nu engang *var* sket, bedst kunde gennemføres, uden at medføre flere Afgivelser fra det normale end højst nødvendigt. Heller ikke disse Rammer fastlagdes dog ved nogen Overenskomst i dette Ords tekniske Forstand, men

hvilede paa visse Aftaler, saaledes at det højst kan siges, at Besættelsens Gennemførelse i Praksis hvilede paa et quasi-overenskomstmæssigt Grundlag. Dette tilvejebragtes paa følgende Maade: I det tyske Memorandum, der overraktes den danske Regering om Morgenen d. 9. April, motiveredes Besættelsen saaledes:

»De nordiske Stater paa deres Side har ikke blot ikke ydet den mindste Modstand mod Englands og Frankrigs hidtidige Overgreb, men stedse fundet sig i de alvorligste Indgreb i deres Højhedsrettigheder uden tilsvarende Modforholdsregler. Rigsregeringen maa derfor antage, at den kgl. danske Regering ogsaa vil indtage den samme Holdning over for Englands og Frankrigs nu planlagte og for deres Virkeliggørelse staaende Planer, men selv om den kgl. danske Regering skulde ville træffe Modforholdsregler, er Rigsregeringen klar over, at de danske militære Kræfter ikke vil være tilstrækkelige til med Held at kunne træde op mod de engelsk-franske Aktioner.

Rigsregeringen har derfor med i Dag indledet bestemte militære Operationer, der vil føre til Besættelse af strategisk vigtige Punkter paa dansk Statsomraade. Rigsregeringen overtager dermed under denne Krig Beskyttelsen af Kongeriget Danmark. . .

De tyske Tropper betræder derfor ikke dansk Jord med fjendtligt Sindelag. Den tyske Overkommando har ikke til Hensigt at benytte de af de tyske Tropper besatte Punkter som Operationsbasis mod England, saa længe den ikke bliver tvunget dertil ved Englands og Frankrigs Forholdsregler. . .

Rigsregeringen venter derfor, at den kongelige danske Regering og det danske Folk vil vise Forstaaelse for den tyske Aktion og ikke møde den med nogen Art af Modstand. Enhver Modstand maatte brydes og vilde af de indsatte tyske Stridskræfter blive brudt med alle Midler og kun føre til Blodsudgydelse, fuldstændig uden Nytte.

Den kongelige danske Regering anmodes om med største Skynding at træffe alle Forholdsregler for at sikre, at de tyske Troppers Aktion kan ske uden Gnidninger og Vanskeligheder. I Overensstemmelse med den Aand, der altid har raadet i det gode tysk-danske Forhold, erklærer Rigsregeringen over for den kongelige danske Regering, at Tyskland ikke har til Hensigt nu eller i Fremtiden at berøre Kongeriget Danmarks territoriale Integritet eller politiske Uafhængighed.«

Som det vil ses fremstilles Besættelsen som en rent præventiv militær Foranstaltning.

De Krav, der i Forbindelse med Memorandum'et i en samtidig overrakt »Aufzeichnung« stilledes til Danmark — de saakaldte 13 Punkter — er ogsaa i Overensstemmelse hermed. De gaar ud paa følgende:

Regeringen udsteder et Opraab til Folk og Værnemagt om at afholde sig fra Modstand mod de tyske Tropper. — Den danske Hær beordres til at optage Forbindelsen med de indrykkende tyske Tropper og træffe de paakrævede Overenskomster med de kommanderende tyske Officerer. Vore Soldater faar Lov til at beholde deres Vaaben »i den Udstrækning, deres Opførsel tillader det«. — Militære Indretninger og Anlæg, ganske særlig Kystforsvarets Anlæg, overlades i uskadt Stand. — En nøjagtig Specifikation over vore Minespæringer afgives. — Mørklægning gennemføres straks. — Trafikmidlerne overlades til Besættelsestropperne i det Omfang, de bliver paakrævede for de tyske Troppers Opgave og deres Forplejning. — Forbud mod at alle Krigs- og Handelsskibe forlader Havn. — Intet Aeroplan maa starte. — Færgefarten til Sverige afbrydes foreløbig. — Den meteorologiske Tjeneste stilles til Raadighed for Besættelsestropperne, og Offentliggørelse af Vejrmeldinger ophører. — Ethvert Telegraf-, Telefon- og Postsamkvem med Udlandet over Havet spærres. — Der gives Pressen og Radiofonien Anvisning paa kun at bringe militære Efterretninger med Billigelse af de tyske Værnemagtskontorer. — Udførselsforbud mod Krigsmateriel udstedes. — Hvis nogen af disse Befalinger maatte udsendes gennem Radioen, skulde det ske ved Hjælp af en Kode, som var Tysklands Modstandere ubekendt.

I et andet Memorandum forlangtes endvidere følgende Foranstaltninger: 1) Tysklands Modstanderes herværende Repræsentationer, officielle saavel som halvofficielle, maatte rejse, 2) Presse og Radio maatte ikke modvirke Tyskland, 3) Politi- og Grænsebevogtning skulde fungere i fuldt Omfang, samt 4) i økonomisk Henseende skulde Produktionen holdes i Gang (»De fire Punkter«).

Medens Udenrigsminister Munch straks, da den tyske Gesandt om Morgen den 9. April overrakte ham det tyske Opraab og Memorandum'et med de foran omtalte Krav, mundtligt havde protesteret mod Besættelsen og afvist den givne Motivering — Frygten for et engelsk Angreb — som grundløs, fastholdtes den tyske Regering i Forbindelse med en senere samme Dag afgivet skriftlig Protest paa det i Opraabet indeholdte Løfte, hvortil føjedes en Meddelelse om, at den danske Regering i den givne Situation havde besluttet at, som det hedder, »regulere Forhol-

dene her i Landet under Hensyntagen til den skete Besættelse«. Paa denne Udtalelse, hvorved man fra dansk Side samtidig med, at man bestred Besættelsens Retmæssighed, anerkendte den som et fuldbyrdet Faktum og søgte at begrænse dens Virkninger dels ved at fastholde det i det tyske Opraab givne Tilsagn, dels ved ogsaa i teknisk Henseende at begrænse den til de i de 13 Punkter indeholdte Krav, svarede man overhovedet ikke fra tysk Side. Derimod gentoges de tyske Tilsagn i Berlin af Göring over for Prins Axel selve d. 9. April og af v. Ribbentrop under en Samtale, han efter Hitlers personlige Ordre havde med den danske Gesandt d. 11., ved hvilken Lejlighed v. Ribbentrop paa Hitlers Anmodning gav Udtryk for hans Taknemlighed over den Maade, paa hvilken Danmark havde taget Besættelsen, og erklærede, at dette ikke skulde blive glemt ved den endelige Opgørelse efter Krigen. Paa dette Grundlag hvilede Forholdet til Tyskerne, da Samlingsregeringen d. 10. April traadte til.

Ved en ny Note af 30. April 1940 fastholdt man paany den tyske Regering paa Memorandum'et og Optegnelsen (de 13 Punkter) af 9. April 1940, som man betegnede som »Grundlaget for den nu bestaaende Tilstand«. Da der heller ikke heroverfor blev protesteret fra tysk Side, maatte den tyske Regering antages at have akkviesceret ved, at Forudsætningen for, at Danmark, omend under Protest, havde affundet sig med Besættelsen, var ikke blot, at de i Memorandum'et givne Tilsagn overholdtes, men ogsaa, at der ikke stilledes Krav udover, hvad der var angivet i de 13 Punkter. Anden »Overenskomst« om Besættelsens Gennemførelse eksisterer ikke.

M.H.t. Besættelsens tekniske Gennemførelse havde Tyskerne Planer om at indsætte Embedsmænd i de forskellige Ministerier. Dette lykkedes det at afværge, saaledes at man enedes om at koncentrere alle Forhandlinger i Udenrigsministeriet. Dette var særlig betydningsfuldt, fordi man ved saaledes at koncentrere hele Forbindelsen med Besættelsesmagten hos det Ministerium, hvis normale Opgave det er at varetage Forbindelsen med fremmede Magter, ikke blot undgik, at Tyskerne direkte indblandede sig i den danske Administration, men ogsaa opnaaede, at det blev muligt at føre en virkelig Forhandlingspolitik ad de sædvanlige Kanaler og herunder saavidt muligt lade Udenrigsministeriet

virke som Bremse over for tyske Krav, der gik udover de i de 13 Punkter indeholdte. Den eneste Ulempe herved var, at Spørgsmaal af praktisk Art, der maaske lettere kunde have været ordnet af vedkommende Ressortministerium paa rent saglig Basis, ved at gaa gennem Udenrigsministeriet nu og da fik en politisk Betydning, som ikke tilkom dem. Dette søgte man at bøde paa ved at lægge saadanne Spørgsmaal ud til underordnede Instanser — saaledes f. Eks. Spørgsmaalet vedrørende Statsbanerne til Generaldirektoratet eller vedkommende Distrikt. Denne Ulempe var dog uden større Betydning, da man ved Aftalen om, at Forhandlingerne skulde gaa gennem Udenrigsministeriet, bevarede den Tilstand, at Danmark til Trods for Besættelsen stod over for Tyskland som formelt ligeberettiget Forhandlingspartner — maaske det vigtigste af de politiske Resultater, der naaedes ved Beslutningen af 9. April.

Den 6. Maj 1940 udsendte Udenrigsminister Munch en Cirkularnote til samtlige Gesandtskaber og udsendte Konsulater. I denne fremhævedes indledningsvis dels det tyske Tilsagn om, at man ikke nu eller i Fremtiden vilde antaste Danmarks territoriale Integritet og politiske Uafhængighed, dels Udtalelsen om, at dansk Omraade ikke skulde benyttes som Operationsbasis over for England, og endelig, at den tyske Regering anerkendte Danmarks principielt neutrale Holdning, hvorefter det hed: »Paa dette Grundlag har de to Regeringer opnaaet Forstaaelse om et oprigtigt og loyalt Samarbejde til Løsning af alle Opgaver, der opstaar af den nye Situation. Der bestaar i den danske Regering og i Rigsdagen Enighed om, at et godt og forstaaelsesfuldt Samarbejde med de tyske Tropper er i Danmarks Interesse.«

Foruden det foran nævnte quasi-overenskomstmæssige Grundlag for Besættelsens Gennemførelse, hvilede denne naturligvis ogsaa paa Folkerettens almindelige Regler. Da Folkeretten kun indeholder Regler om Besættelse under Krig, kan man fra et folkeretligt Synspunkt ikke komme nærmere end til at fastslaa, at en Fredsbesættelse i hvert Fald aldrig kan medføre videregaaende Beføjelser for Besættelsesmagten end en krigerisk Besættelse. Reglerne herom, der indeholdes i det til IV. Haagerkonvention af 1907 knyttede saakaldte Landkriksreglement, maa m. a. O. være Maximum. Af disse Regler har særlig Landkriksreglementets Art.

43 Interesse i denne Forbindelse. Det bestemmes her, at Besættelsesmagten, saasart den faktiske Magt paa det besatte Omraade er gaaet over i Hænderne paa den, tager alle de Forholdsregler, som beror paa den, for saa vidt muligt at genoprette og sikre den offentlige Orden og det offentlige Liv, idet de i Landet gældende Love respekteres, medmindre dette er absolut umuligt. Da det herved afgørende Forhold, nemlig at den faktiske Magt i Landet er overgaaet til Okkupanten, er det samme i Tilfælde af Besættelse under Krig og Fredsbesættelse, er det i begge Tilfælde Okkupanten, der har det sidste Ansvar for Opretholdelse af Ro og Orden inden for det besatte Omraade. Tyskerne paaberaabte sig aldrig før d. 29. August 1943 — og da kun analogisk — Haagerreglementet, men holdt sig til deres egne interne Regler for Værnemagtens Optræden. Naar Forholdet nævnes her, er det kun for at fremhæve, at Opretholdelse af Ro og Orden ved den danske Regerings Foranstaltning formentlig maatte anses for den danske Modpræstation til de fra tysk Side givne Tilsagn, uden hvilken det maatte befrygtes, at disse vilde blive taget tilbage. Det var derfor stadig paa dette Punkt, Regeringen satte ind, ligesom det var dens — paastaaede — Mangel paa Evne til at opretholde Ro og Orden, der førte til dens Afsettelse d. 29. August 1943.

Endnu samme Dag Besættelsen fandt Sted tog Statsminister Stauning Initiativet til Regeringens Udvidelse med 3 Ministre uden Portefeuille (Kontrolministre som i 1916) fra hvert af de to Partier Venstre og det konservative Folkeparti. De nye Ministre udnævntes samme Dag.

Regeringens første Opgave blev at gennemføre de af de 13 tyske Krav, der krævede hurtig Handling: Opraabet, hvori Befolkningen manedes til at afholde sig fra enhver Modstand mod de tyske Tropper, Etableringen af Kontakt mellem den danske Værnemagt og de tyske Tropper, samt Mørklægningen var allerede gennemført d. 9. April, men der opstod naturligvis, efterhaanden som Forholdene udviklede sig, en lang Række praktiske Spørgsmaal, m. H. t. hvilke der maatte forhandles med Besættelsesmagten. Medens Spørgsmaal som Aflevering af Radiosenderanlæg, Luftfartøjer og visse Skibe eller Indførelse af Censur med

Post, Telegraf og Telefon til Udlandet, ikke voldte større Vanskeligheder, var der andre Spørgsmaal, hvor det var vanskeligere at komme til Enighed.

Det quasi-overenskomstmæssige Grundlag, der var blevet tilvejebragt, gjorde paa en vis Maade disse Forhandlinger vanskeligere. Det tilslørede nemlig, at den danske Regerings Ledelse af Landet, selv om den, saalænge den varede og paa de Omraader, den omfattede, i og for sig var reel nok, i Virkeligheden kun hvilede paa Tyskernes Anerkendelse. Dette Forhold, hvis Betydning tiltog, efterhaanden som de tyske Sejre gjorde Tyskerne overmodige, og de ansaa Tiden for inde til at begynde at organisere det nye Europa, var dog mindre dominerende i den første Tid, da Besættelsens militære Side endnu var det overvejende. Den danske Opfattelse, at det quasi-overenskomstmæssige Grundlag var endeligt og definitivt og skulde overholdes for Resten af Besættelsens Varighed, var i denne Periode væsentlig lettere at hævde end senere, men Samarbejdet formede sig dog lige fra Begyndelsen som en Tovtrækning mellem de to Parter.

Et af de Omraader, hvor dette først gjorde sig gældende, var *Retsvæsenet*. Tyskerne ønskede her, at Domfældelse i Sager, der angik Værnemagtens Sikkerhed, Spionage samt hvad de kaldte »Zersetzung«, hvorved navnlig forstodes moralsk nedbrydende eller anden skadelig Virksomhed over for de tyske Besættelsestropper, skulde undtages fra den danske Retspleje som en Følge af Reglen om fremmede Troppers Exterritorialitet, der hævdedes at medføre, at disse maatte beskytte sig selv, d.v.s. medføre deres egen Jurisdiktion. Mod dette Krav protesteredes der fra dansk Side. Ganske vist vilde det paa en vis Maade have lettet Regeringen Arbejdet, at disse Sager var overgaaet til tysk Jurisdiktion, men man havde da maattet overlade Danske, der blev inddraget i saadanne Sager, til Domfældelse ved tyske Krigsretter, uden at det havde været muligt fra dansk Side at gøre noget for dem. For at bevare det mest mulige af Retshaandhævelsen paa danske Hænder, ogsaa i Sager der havde Relation til Værnemagten, og derigennem at beskytte danske Statsborgere fandt man det rigtigt at gaa med til visse Afgivelser fra dansk Retsplejes almindelige Regler. Det bestemtes derfor ved Justitsministeriets Cirkulære af 13. April 1940, at alle Sager vedrørende Spionage, Sabotage og

»Zersetzung« skulde behandles af dansk Politi og tysk Militær i Forening, saaledes at hele den forberedende Behandling af saadanne Sager henlagdes til én Embedsmand »Statsadvokaten for særlige Anliggender« og paadømtes af én Domstol, nemlig Københavns Byret og ved denne af samme Dommer for alle Sagers Vedkommende. Skønt denne Foranstaltning udelukkende var i dansk Interesse, blev den i vide Kredse af Befolkningen misforstaaet og stærkt kritiseret som en altfor vidtgaende Indrømmelse over for Tyskerne. I Betragtning af de Fordele, det herved lykkedes at opnaa for danske Statsborgere, vilde det have haft sin Interesse, om man havde kunnet konstatere den Stemning, det vilde have udløst, hvis disse Sager var kommet for tysk Domstol.

Det Synspunkt, der laa bag denne Ordning, lykkedes det efter nogen Vaklen — allerede paa Besættelsens første Dag havde Tyskerne selv foretaget forskellige Arrestationer — at formaa den øverste tyske juridiske Myndighed i Danmark, Regierungspräsident Kannstein, til i Praksis at affinde sig med, hvorved det i de fleste Tilfælde lykkedes at bevare baade Efterforskning og Domfældelse i disse Sager paa danske Hænder. I de enkelte Tilfælde, hvor Tyskerne selv greb ind, lykkedes det ofte at opnaa Lempelser, saaledes f. Eks. at forhindre, at en ung Mand, der i Kastrup Lufthavn havde gjort Forsøg paa at bemægtige sig et tysk Maskingevær, og som af en tysk Krigsret var blevet idømt 6 Aars Fængsel, blev ført til Tyskland for at afsone Straffen.

Den Vanskelighed for Gennemførelsen af det danske Synspunkt, at der enten slet ikke fandtes danske Straffebestemmelser for Forhold som de her omhandlede, eller at Straffen af Tyskerne ansaas for at være for mild, søgte man ved Lov af 1. Maj 1940 at imødegaa ved at fordoble Straffen for forskellige Kategorier af Forbrydelser, saaledes f. Eks. Voldsforbrydelser begaaede under Mørklægning; den herved indledede Praksis fulgte den følgende Regering — for at undgaa Gentagelser nævnes det allerede nu — ved Straffelovstillægget af 22. Juli 1940, der indførte forhøjede Straffe for den, der ved trykt Skrift eller paa anden Maade offentligt giver Meddelelser, der er egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til Udlandet, en Bestemmelse, der forøvrigt ikke udelukkende kom til Anvendelse paa Meddelelser, der generede Tyskerne, idet f. Eks. Bladet »Stormen« d. 10. Oktober

1940 blev forbudt. Sager om Overtrædelse af denne Lov skulde behandles som Politisager, dels for at faa dem ind under den foran omtalte Centralisering, dels fordi man fra tysk Side ønskede at unddrage dem fra Lægdommeres Medvirken, fordi disse ansaas for at være lettere paavirkelige af Stemningen end de juridiske Dommere.

Medens Straffelovstillægget af 22. Juli 1940, der forøvrigt ikke fik megen praktisk Betydning (Københavns Byret domfældte i 98 Tilfælde og frifandt i 7, af hvilke sidste Domme en ændredes ved Højesteret) var en general Afværgeforanstaltning, var Straffelovstillægget af 18. Januar 1941 foranlediget ved en speciel Situation, nemlig Ønsket om at unddrage en dansk Officer, Oberstløjtnant Ørum, der var blevet arresteret i Tyskland for Spionage, fra Dødsstraf, hvad der nødvendiggjorde en Forhøjelse af Straffen for Spionage. Til Trods for at det sidstnævnte Straffelovstillæg omfatter Handlinger, som Tyskerne formentlig paa Grundlag af Haagerkonventionen vilde have været berettigede til selv at forfølge, paadømme ved Standret og evt. straffe med Døden, lykkedes det ved at udstede denne Lov baade at bevare Forfølgelsen af disse Forseelser paa danske Hænder, og at forhindre Indførelsen af Dødsstraf. Dette klagede man fra tysk Side stadig over, men Dødsstraf krævedes dog først indført d. 28. August 1943. Naar det tages i Betragtning, hvad det vilde have betydet, om Danske var blevet inddraget under tysk militær Strafforfølgning allerede i Besættelsens første Tid, vilde det have været uforvarsomt ikke at vise den Imødekommenhed overfor tyske Ønsker, som fandt Udtryk i de nævnte Lovbestemmelser, og hvorved man opnaaede, at Retsforfølgningen, med enkelte ret betydningsløse Undtagelser, forblev hos de danske Myndigheder. (Udviklingen efter 29. August 1943 har tilstrækkeligt vist, hvorledes Tilstanden uden de nævnte Lovbestemmelser vilde have formet sig.)

Et andet vanskeligt Punkt var Tyskernes Forhold til det danske Militær. Tyskerne havde, som det fremgaar af de 13 Punkter, udtrykkelig givet Tilladelse til, at danske væbnede Styrker maatte beholde deres Vaaben, forsaavidt de opførte sig loyalt. Dette Tilsgagn var af største Betydning som en Anerkendelse af Danmarks Suverænitæt. Skønt det søgtes begrænset fra tysk Side, lykkedes det

dog at bibeholde det i Hærloven af 1937 fastsatte Tal for faste Officerer af Linien og Befalingsmænd af Officiantgruppen, hvorimod det ikke var muligt at fastholde det i Hærlovene fastsatte Tal for Værnepligtige til Uddannelse ved Vaabnene. Ved at faa fastsat et samlet Tal for Underofficerer og menige kunde bevares et procentvis større Antal Underofficerer end normalt i Forhold til den tjenstgørende Styrke. Saaledes opretholdt man nogenlunde Hærens Rammer. Hærens samlede Styrke reduceredes til 3.300 Mand mod de ved Hærloven forudsatte 11.500.

Straks efter d. 9. April havde Tyskerne forlangt Lister over Hærens Beholdninger. Det første Krav om tysk Overtagelse af Materiel blev et Krav om 24 Stk. 20 mm Luftværnsskyts, der fremsattes d. 15. April 1940. Dette Skyts ønskede Tyskerne udleveret til Forsvar af Lillebæltsbroen, Storebælt og Storstrømsbroen under Henvisning til, at dette ogsaa var en dansk Interesse. Nogle Medlemmer af Regeringen vilde afslaa denne Henvendelse som værende i Strid med Bestemmelsen om, at Hæren maatte beholde sine Vaaben, ligesom man ogsaa frygtede, at vi ved at udlevere dem kunde kompromittere den Stilling som neutrale, som vi stadig principielt fastholdt. Udenrigsminister Munch hævdede imidlertid, at Vestmagterne, der havde tilbudt Sverige og Norge Hjælp, men intet havde gjort for os, meget vel vilde forstaa vor Handlemaade, og det vedtoges derefter at udlevere de 24 Stykker Antiluftskyts. Da Tyskerne allerede d. 24. s. M. udvidede deres Krav til at omfatte alt vort moderne Antiluftskyts med Tilbehør, henviste man imidlertid til de 13 Punkter, men da den tyske Gesandt erklærede, at det, saafremt man fastholdt dette Standpunkt, betød Konflikt, gav man efter under Protest.

For Søbefæstningernes Vedkommende maatte ogsaa Forhandlinger optages bl. a. om, hvilke Forsvarsværker m. m. der skulde stilles til Tyskernes Disposition. Tyskerne besatte Flakfort, Dragørfort, Mosedebatteri og Masnedøfort, medens de øvrige Forter, deriblandt Middelgrunden og Lynetten, forblev under Kystdefensionen med dansk Besætning. Største Delen af Flaadens Skibe oplagdes i forskellige Provinshavne.

Spørgsmaalet om Anlæg af Flyvepladser i Jylland kom op allerede i Slutningen af April. Udenrigsminister Munch henviste overfor de tyske Ønsker til, at det i det tyske Memorandum ud-

trykkelig var sagt, at Danmark ikke skulde anvendes som Operationsbasis for Krigsførelsen mod England. Den tyske Gesandt afgav heroverfor den Forsikring, at de paagældende Flyvepladser ikke skulde anvendes som Baser for saadanne Angreb, hvorefter Regeringen gik med til at lade saadanne Pladser anlægge.

M.H.t. det tyske Krav om Anlæg af disse Flyvepladser, vilde et Afslag have ført til, at der vilde være blevet hentet tyske Entreprenører op til dette Formaal. Da dette vilde have været overordentlig ubehageligt, enedes man om at søge Sagen ordnet saaledes, at danske Entreprenører skulde paatage sig Arbejdet og udføre det ved Hjælp af danske Arbejdere.

Beslutningen om, at danske Entreprenører og Arbejdere skulde paatage sig Anlægget af de Flyvepladser, Tyskerne ønskede anlagt var, saaledes som Christmas Møller aabent har vedstaaet det i en Tale i Hillerød efter Befrielsen, en klar Regeringsbeslutning. At det ikke har været Hensigten at skabe Monopol for enkelte Entreprenører, fremgaar af, at Udenrigsministeriet overfor en Henvendelse fra Entreprenørforeningen erklærede, at Regeringen, selv om den stillede den enkelte Entreprenør frit, ønskede at danske Entreprenører paatog sig disse Arbejder.

En betydelig Interesse havde Tyskerne i Kommunikationsvæsenet, specielt i Statsbanerne. Paa Kommunikationsvæsenets Omraade var Kravene i de 13 Punkter overhovedet saa relativt klare, at dette Spørgsmaal gav ringe Anledning til Konflikt, hvortil det i høj Grad bidrog, at Forhandlingerne paa dette Omraade i vist Omfang førtes af vedkommende faglige Ressortmyndigheder, nemlig Generaldirektoratet for Statsbanerne, hvis Leder, Generaldirektør Knutzen, ved den Maade, paa hvilken han varetog disse Spørgsmaal, gjorde Regeringen og Landet meget betydelige Tjenester.

Et vanskeligt Spørgsmaal var Forholdet til Pressen. Allerede kort efter Krigsudbrudet, nemlig d. 16. September 1939, var der i Lighed med, hvad der skete under forrige Krig, udsendt et Cirkulære til Pressen om de Hensyn, som Danmarks neutrale Stilling forpligtede den til at tage. Disse Hensyn indskærpedes nu ved Cirkulære af 6. Maj 1940 specielt med Henblik paa den nu foreliggende Situation, ligesom der tilvejebragtes Hjemmel til, at Udenrigsministeriet til Forebyggelse af Gjentagelse

kunde forlange iværksat kollegiale Foranstaltninger. Krav herom skulde fremsættes overfor et særligt Nævn.

Da den Maade, hvorpaa det af Tyskerne i de 13 Punkter opstillede Krav om kun at bringe militære Efterretninger med Billigelse af de tyske Værnemagtskontorer, førte til Vilkaarlighed og Forskelligartethed alt efter den Maade, paa hvilken de lokale »Presseofficerer« forvaltede deres Hverv, centraliseredes hele Forholdet til Pressen i Udenrigsministeriets Pressebureau. Noget Krav om Forhaandscensur af Bladene stilledes ikke. Derimod afsloges et dansk Ønske om, som en naturlig Konsekvens af Landets principielt neutrale Holdning, at maatte bringe Vestmagternes officielle Kommuniké'er.

M.H.t. Statsradiofonien ønskede Tyskerne at kontrollere dennes Programmer gennem egne Kontrollører, ligesom de havde udstillet Vagtposter i Statsradiofoniens Bygning. Fra Ledelsens Side maatte man indordne sig under disse Forhold. Da Tyskerne senere prøvede paa at paatvinge Statsradiofonien nazistiske Foredragsholdere, søgte man som Afværgeforanstaltning at indlægge Foredrag af danske Personligheder, der uden at være Nazister ud fra særlig Sagkundskab mentes at kunne bidrage til at øge Forstaaelsen mellem Dansk og Tysk. Efter Befrielsen blev det til stor Skade for disse Foredragsholdere, at de havde stillet sig til Raadighed for Statsradiofonien til Gennemførelse af Regeringens Politik.

2.

Den økonomiske Politik

Ved Siden af den politiske Opgave, som den danske Regering var stillet overfor under Besættelsestiden, havde Regeringen store handelspolitiske Opgaver at løse i Forhold til Besættelsesmagten. Ligesom vi i det rent politiske Forhold var overladt til Tyskernes Naade eller Unaade, gjaldt det samme for de handelspolitiske og økonomiske Forhold. Det krævede Forhandlingsvillighed at gennemføre den politiske Linie, der blev holdt indtil 29. August 1943, men kun ved Gennemførelsen af denne politiske Linie skabtes Muligheden for Løsningen af de handelspolitiske Opgaver, hvis Behandling igen kostede et stort Arbejde fra de Personers Side, hvem Opgavernes Løsning var betroet. Omvendt var Løsningen af de handelspolitiske Opgaver en nødvendig Forudsætning for Gennemførelsen af Regeringens politiske Linie.

Man har været tilbøjelig til at undervurdere Omfanget og Betydningen af de handelspolitiske Opgaver, som det lykkedes Regeringen at faa løst under Besættelsen. Det skyldes for en stor Del, at Forhandlingerne med Besættelsesmagten om de handelspolitiske og økonomiske Spørgsmaal var betroet et længe inden Krigen oprettet Embedsmandsorgan: det danske Regeringsudvalg, der stedse havde arbejdet uden Offentlighedens Indblanding. Dette Udvalg havde gennem sit mangeaarige Samarbejde med et tilsvarende tysk Udvalg inden Krigen knyttet tyske Forbindelser, der blev af stor Betydning for Opgavernes Løsning under Besættelsen. Udvalget blev fra kort efter Krigsudbruddet og indtil den 29. August 1943 bistaaet af det af Regeringen Stauning-Munch ned-

satte raadgivende handelspolitiske Udvalg. Formand for dette Udvalg var Direktør Sthyr, der i denne Egenskab i de økonomiske Forhandlinger med de tyske Repræsentanter ydede et meget betydeligt og dygtigt Arbejde til Fremme af danske Interesser.

Opgaverne i det økonomiske Samarbejde med Tyskland skiftede selvsagt ganske Karakter efter Besættelsen, men for de betydningsfulde Opgavers Løsning var det et Held, at de Organer, der i første Linie skulde arbejde med Spørgsmaalene, allerede bestod inden Besættelsen.

Det udvidede økonomiske Samarbejde med Besættelsesmagten, der blev indledet efter den 9. April 1940, og som blev fortsat under hele Besættelsestiden, havde ubetinget Tilslutning hos de i Besættelsestiden fungerende Regeringer, ligesom Rigsdagens samarbejdende Partier støttede denne Politik. Det erkendtes fra alle Sider, at det økonomiske Samarbejde med Besættelsesmagten var en Nødvendighed for Landet ikke alene paa Grund af, at Besættelsesmagten havde den fysiske Magt her i Landet, men ogsaa, og ikke mindst, fordi Opretholdelsen af det økonomiske Liv og særlig Industrien var afhængig af Tilførslerne fra Tyskland. Uden dette økonomiske Samarbejde vilde de tyske Magthavere, paa lignende Maade som det skete i Frankrig og Holland, selv have truffet Bestemmelse om Omfanget af Importen her til Landet og Fordelingen deraf, hvilket vilde have været til ubodelig Skade for Landet saavel politisk som økonomisk. De enkelte Ressortministerier og de forskellige Erhvervsorganisationer medvirkede derfor ogsaa loyalt til Gennemførelsen af det for Landets Produktionsliv nødvendige økonomiske Samarbejde med Besættelsesmagten.

Ved Landets Besættelse den 9. April 1940 blev Danmark afskaaret fra alle Tilførsler Vest fra. Da Danmark saa godt som ingen Raastoffer ejer selv, var det henvist til at søge sine Tilførsler Syd fra, hvis Landets Produktionsapparat skulde holdes i Gang. Fra andre Lande, med hvilke Samkvem var muligt, i første Linie Finland, Norge og Sverige, kunde Danmark vel modtage nogen Hjælp til at holde Produktionsapparatet i Gang, men Besættelsesmagten kunde naarsomhelst standse disse Tilførsler, eller standse Udførslen af de danske Varer, som skulde være Modydelser for Tilførslen fra disse Lande.

Tilførslen fra disse Lande var kun en Nødhjælp, de store Stabelartikler, hvoraf det økonomiske Liv i Landet var afhængigt, maatte — bortset fra Træ — komme fra Tyskland. Det drejede sig i første Linie om Brændselsstoffer (Kul og Koks), Jern af alle Slags, Spindestoffer, Kemikalier, Brændselolie til Fiskeriet, Gødningsstoffer til Landbruget, men iøvrigt en Række af Varer baade Raastoffer, Halvfabrikata og Færdigvarer. Det var en uomgængelig Forudsætning for Tilførslerne, at dansk Industri og Landbrug gik ind for betydelige Leverancer til Tyskland, hvad der iøvrigt ogsaa maatte blive en Konsekvens af, at vi ikke havde andre Storaftagere af vore Produkter. De tyske Forhandlere var under de første Besættelsesaar mere villige til at sige ja til de fra dansk Side fremsatte Ønsker om Leveringer, end man senere fra tysk Side viste sig i Stand til at opfylde Tilsagnene. Danmark kom dog saa godt forsyningsmæssigt igennem Besættelsestiden, at der ikke blev Tale om nogen katastrofal Standsning af Industrien eller væsentlig Nedgang i Landbrugsproduktionen.

Dette Resultat naaedes kun gennem et intenst Samarbejde med de tyske Faktorer, som havde det afgørende Ord med Hensyn til Vareleverancerne til Udlandet. Ved det opnaaede Resultat undgik man den Arbejdsløshed, som Regering og Rigsdag frygtede ved Begyndelsen af Besættelsen. Manglende Tilførsler af Raastoffer til Industrien og den deraf følgende Nedgang i Beskæftigelsesgraden vilde have ført til en faretruende Arbejdsløshed. Ikke faretruende i den Forstand, Arbejdsløshed ellers plejer at være det, men faretruende fordi den fra tysk Side vilde have rejst Kravet om Udskrivning af danske Arbejdere til Arbejde i Tyskland, et Krav som ingen dansk Regering vilde eller kunde være gaaet med til. Kravet om Udskrivning af Arbejdere til Tyskland blev rejst fra tysk Side allerede kort efter Besættelsen i Forbindelse med et fra dansk Side udtalt Ønske om at faa tilført betydeligt forøgede Kvantiteter Brændselsstoffer. Hertil svarede man fra tysk Side, at man vilde søge at frigøre det ønskede Kvantum Brændselsstoffer til Danmark, men som Vilkaar herfor forlangtes, at der til Tyskland sendtes et tilstrækkeligt Antal danske Arbejdere til, at de selv kunde bryde Kullene. Dette lykkedes det dog ved Forhandling at ændre derhen, at der skulde sendes saa mange danske Arbejdere til Tyskland, at et tilsvarende Antal

tyske Minearbejdere kunde frigøres til Kulbrydning. Da Situationen var den, at Tyskerne, hvis dette Krav ikke opfyldtes, simpelt hen selv vilde beholde det for Danmark bestemte Kvantum Kul og udnytte dette i Tyskland, hvorved de fik 100 % af de derved producerede Varer, medens de, saafremt Danmark fik det for det bestemte Kvantum Kul, kun fik 10—20 % af de derved producerede Varer, medens Danmark selv beholdt 80—90 %, er det klart, at der knyttede sig en betydelig Interesse saavel af forsyningsmæssig som beskæftigelsesmæssig Art til, at danske Arbejdere tog til Tyskland, samtidig med at man her saa et Udslag af det Sømmenspil mellem det økonomiske og det politiske, der var af saa stor Betydning for hele Forhandlingspolitikken. Ved Udnyttelse af dette Sømmenspil lykkedes det bl. a. at undgaa Tvangsudskrivning og sikre Fremskaffelsen af danske Arbejdere til Tyskland ad Frivillighedens Vej og i Forbindelse hermed at holde de danske Arbejdere fri for tvungen Indmeldelse i Arbejdsfronten. Social- og Arbejdsminister Kjærboel og den ham underlagte Administration udførte et stort Arbejde for at gennemføre, at danske Arbejdere frivilligt gik til Tyskland og bidrog herved til, at dette for Forhandlingspolitikens Videreførelse betydningsfulde Spørgsmaal blev løst.

For at undgaa, at de Arbejdslediges Tal forøgedes for stærkt og dermed det tyske Krav om at faa et saa stærkt forøget Antal Arbejdere sendt til Tyskland, at Spørgsmaalet ikke lod sig ordne ad Frivillighedens Vej, gennemførte Regering og Rigsdag i Besættelsestidens første Aar med store økonomiske Ofre Nødhjælpsarbejder og Tilskudsarbejder. Efterhaanden som Krigen trak i Langdrag, kunde Arbejdsløshedens Stigning som Følge af Industriens Mangel paa Afsætningsmarkeder dog ikke undgaaes, med mindre man fra dansk Side i forøget Grad gik med til, at Dele af det danske Produktionsapparat arbejdede for Besættelsesmagten under Administrationens og Erhvervsorganisationernes Kontrol. Herved undgik man for det første den stadig frygtede Fare, der laa i en øget Arbejdsløshed med tysk Krav om Udskrivning af Arbejdere til Tyskland, for det andet at Besættelsesmagten afholdt sig fra selv at overtage og drive de paagældende Produktionsapparater.

Ligesom det danske Landbrugs Produktionsapparat saavel før

som efter Besættelsen havde arbejdet for Tyskland og derved muliggjort den af Regering og Rigsdag førte Politik, kom efterhaanden en væsentlig Del af den danske Industri og de danske Ingeniørfirmaer samt mange andre Virksomheder til at virke for det samme Formaal.

Naar det danske Produktionsapparat til Trods herfor gik saa nogenlunde uskadt ud af Krigen, skyldes det, at Sabotagen kun i forholdsvis ringe Omfang fik Virkning for de danske Erhverv. Landbruget blev helt skaanet. Sabotagen fik i Virkeligheden ikke nogen større Betydning for Produktionen, saaledes som det forøvrigt maatte blive den naturlige Følge allerede af Sabotørgruppernes begrænsede Omfang.

Det økonomiske Samarbejde med Tyskland under Krigen havde andre betydningsfulde Opgaver end at forsyne Landet med Raastoffer og derved beskæftige vore Arbejdere. En meget vigtig Opgave laa der i at forhindre, at Prisudviklingen i Samhandelen med Tyskland under Besættelsen fik en for Danmark ugunstig Udvikling, d.v.s. at Priserne for vore Importvarer fra Tyskland steg mere end Priserne for vore Eksportvarer til Tyskland. For en lang Række Varers Vedkommende var Danmark efter Besættelsen afhængig af Tyskland, der samtidig var Hovedaftager af vore Udførselsvarer. Selvom de danske Udførselsvarers Pris efter Besættelsen blev forhøjet ikke uvæsentligt, benyttede de tyske Eksportører Danmarks vanskelige Stilling til at forhøje deres Varepriser endnu mere, end vore Eksportpriser var steget.

Udenrigsministeriets raadgivende handelspolitiske Udvalg pegede gentagne Gange paa den Fare, der for det danske Erhvervsliv laa i, at det tyske Prisniveau, der var betydeligt højere end det danske, efterhaanden bredte sig til Danmark.

Efter meget indgaaende Forhandlinger mellem de ovennævnte Organer, der fra dansk Side forhandlede disse Spørgsmaal med Tyskerne og de paagældende tyske Ressorts, lykkedes det endelig i Foraaret 1941 at faa dekretet et tysk Prisstop for Varer til Danmark. Herefter maatte Priserne for tyske Varer til Danmark principielt ikke overstige de Priser, der var gældende pr. 1. Marts.

Udenrigsministeriet stillede endvidere for at bremse for Prisstigningen i Danmark Forslag om, at man foretog en Kroneopskrivning. En Kroneopskrivning kunde ikke gennemføres indre-

politisk, medmindre Tyskerne gik med til at betale de danske Landbrugsvarer med samme Pris i Kroner som før. Efter lange Forhandlinger gik Tyskerne med hertil, og en Opskrivning af den danske Krones Værdi med ca. 9 % blev gennemført i Januar 1942. Resultatet af Kroneopskrivningen og af det tyske Prisstop for Varer til Danmark, var, at Prislejet i Danmark holdt sig i lang Tid fremover, hvilket var af stor Betydning for en rolig Udvikling af de politiske og økonomiske Forhold og af Arbejdsforholdene her i Landet.

Ved Slutningen af Aaret 1942 blev der foretaget en Undersøgelse af Priserne i Samhandelen mellem Danmark og Tyskland, og denne gav til Resultat, at der nu var omtrent Balance i Pristigningen paa danske Varer til Tyskland og tyske Varer til Danmark, endog med et Plus for de danske Varers Vedkommende. Det tilsigtede Maal var altsaa naaet.

Af andre Spørgsmaal af større Betydning, som skulde løses og blev løst gennem det økonomiske Samarbejde med Besættelsesmagten skal nævnes: Besættelsestroppersnes Forsyning med Levnedsmidler og andre Varer, Opretholdelsen af Størrelsen af de danske Rationer, Opretholdelsen af Eksporten af Landbrugsvarer til de Lande, hvorfra Danmark endnu var i Stand til at importere, Opretholdelsen af de for de paagældende Lande saa betydningsfulde Gavepakkeforsendelser, særlig til Norge og Holland.

En Vanskelighed ved de kvartalsvise Forhandlinger med det tyske Regeringsudvalg angaaende Vareudvekslingen mellem Danmark og Tyskland frembød den Omstændighed, at man fra tysk Side stedse vilde have Danmark til paa Forhaand at tilsige Tyskland større Kvantiteter af Levnedsmidler, end de danske Eksperter mente der vilde blive til Raadighed for Eksport til Tyskland. Landbrugsminister Bording ydede her en Indsats ved at optage direkte Forhandlinger — og derved holde sig i Kontakt — med de tyske Forhandlingsledere. For at lette Gennemførelsen af den danske Regerings økonomiske Politik i Forholdet til Besættelsesmagten indtil 29. August 1943 holdt ogsaa saavel Udenrigsministeriet og dettes højeste Embedsmænd som Nationalbankdirektør Bramsnæs sig ligeledes i nøje personlig Kontakt med de tyske Forhandlingsledere. Det økonomiske Samarbejde med Be-

sættelsesmagten blev lagt i saa faste Rammer, at det kunde fortsættes, efter at Regeringen var traadt tilbage den 29. August 1943, og Departementschefstyret, der førte den politiske Linie videre, var etableret. For saavel det sidstnævnte Styre som for det økonomiske Samarbejde gælder det, at det ikke havde holdt, saafremt Tyskland havde været stærkere, end Tilfældet var i Efteraaret 1943. Der er for mig ingen Tvivl om, at Besættelsesmagten, hvis Bruddet var kommet et Aar tidligere, havde indsat en Marionetregering og selv taget Styret her i Landet. Danmarks Skæbne i 2½ Aar var da efter alt at dømme blevet den samme som Hollands, d.v.s. at Landets Produktionsapparat, derunder vore Kvægbesætninger, var blevet ødelagt. Som det gik, fik vi vel et strengt tysk Politi- og Militærregimente de sidste ca. 1½ Aar af Besættelsen, men naar Administrationen til Trods herfor forblev paa danske Hænder, og det af Regering og Rigsdag godkendte økonomiske Samarbejde fortsattes gennem Departementschefstyret til Kapitulationen, maa dette ses som en Virkning af den i Besættelsens første 3½ Aar førte Forhandlingspolitik.

3.

Ministeriet Stauning af 8. Juli 1940

Til Trods for, at Samlingsregeringen af 10. April 1940 i Forholdet til Besættelsesmagten efterlevede Programmet i Opraabet og Statsministerens Udtalelser paa Rigsdagens Fællesmøde d. 9. April, stillede Tyskerne sig saa kritisk til dens Virksomhed, at man maatte faa det Indtryk, at en Omdannelse af Ministeriet, hvis den ikke skete paa dansk Initiativ, vilde blive fremkaldt udefra. Dette hængte dels sammen med indre danske Forhold, dels med Krigens for Tyskerne gunstige Udvikling i Sommeren 1940.

Det tyske Gesandtskab klagede over Mangel paa personlig Kontakt med den danske Regering. Hr. v. Renthe-Fink udtrykte det saaledes, at han ingen havde at tale med. Dette er selvfølgelig ikke at forstaa bogstaveligt, thi han talte sikkert lige saa meget med Udenrigsministeriet, som han ønskede det. Jeg husker, at jeg selv fik et personligt Indtryk af Forholdet, da Udenrigsministeriet kort før Ministerskiftet inviterede mig til en Frokost for de tyske civile og militære Spidser, hvor Generalkonsul Yde fungerede som Vært, og hvor jeg af Ministrene kun traf Stauning. Paa denne Baggrund forstaaes det, hvorfor Statsministeren, da han oplyste mig om S sammensætningen af det nye Ministerium, der blev udnævnt d. 8. Juli, sagde at han havde tilbudt Statsadvokat Harald Petersen Justitsministerposten, fordi denne som Statsadvokat for særlige Anliggender havde vist gode Evner til at forhandle med de tyske Embedsmænd.

Afgørende var dog Tysklands øgede Magtstilling.

De militære Synspunkter, som paa det Tidspunkt, da Besæt-

telsen etableredes, havde været mest fremtrædende — Ekspeditionen til Norge og Besættelsen af Danmark var jo Indledningen til hele den tyske militære Aktivitet — traadte, efter at Tysklands Stilling militært var blevet stabiliseret ved Sejrene i Norge, Holland, Belgien og — ikke mindst — Frankrig, mere i Baggrunden, medens de politiske Hensyn gjorde sig mere og mere gældende. Efter Frankrigs Fald, med Sovjetunionen som velvillig neutral paa Basis af ikke-Angrebstraktaten af 22. August 1939, og U.S.A. som neutralt, syntes Tyskerne ikke at være i Tvivl om Krigens Udfald, ligesom man fra dansk Side maatte se i Øjnene, at Tyskland, der beherskede Europa fra Nordkap til Pyrenæerne, uden at nogen anden Magt paa dette Tidspunkt syntes at kunne gøre det Rangen stridig, for lange Tider vilde være stærkt nok til at dominere i hvert Fald sin lille danske Nabo. Da derfor Tyskerne efter de store Sejre i 1940 for vort Vedkommende begyndte at interessere sig mere for det politiske end for det militære, blev Faren overhængende for en Regeringsomdannelse paa tysk Initiativ i den Hensigt at erstatte den af en Socialdemokrat — altsaa en »Marxist« — ledede danske Regering med en, der kunde lette Danmarks Tilpasning til et europæisk Samarbejde under Tysklands Førerskab i »det ny Europa«. Da dette vilde gaa lettest, hvis den danske Regering i sit politiske Grundsyn var i Overensstemmelse med den tyske, maatte det alvorligt befrygtes, at man fra tysk Side vilde søge Regeringen omdannet i hvert Fald saa vidt, at Nazismen blev repræsenteret i Ministeriet, eller maaske saaledes at Regeringsmagten simpelthen overdroges de danske Nationalsocialister, hvis Blad »Fædrelandet« allerede d. 10. April havde krævet Magten overdraget til dem. Faren herfor var saa meget større, som en Række forskellige Forhold svækkede Regeringen og maatte forudses at ville medføre en Omdannelse ved dansk Initiativ med deraf følgende Risiko for tysk Indgriben.

Udgangspunktet for de indrepolitiske Modsætninger var Diskussionen om Ansvar for Begivenhederne d. 9. April. Som Syndebuk for disse havde det konservative Folkeparti udset sig Udenrigsminister Munch, der ansaas for den førende Antimilitarist og dermed som den hovedansvarlige for den Politik, som efter konservativ Opfattelse havde ført til Besættelsen: At denne som foran berørt var en Konsekvens af den almindelige Udvik-

ling af Magtforholdet mellem de os omgivende Stormagter vilde man ikke erkende. Allerede i Begyndelsen af Maj havde den konservative Provinspresse opsendt Prøveballoner m.H.t. en Rekonstruktion af Regeringen, og i Folketinget havde Folketingsmand Ole Bjørn Kraft givet offentligt Udtryk for Tvivl om, at Regeringen besad den fornødne Handlekraft.

I Slutningen af Maj rejste Statsministeren Spørgsmaalet i selve Ministeriet, hvor de konservative krævede Portefeuller til de Kontrolministre uden Portefeulle, der var indtraadt i Regeringen d. 10. April. Efter at Christmas Møller yderligere i Begyndelsen af Juni paa et Møde i Odense havde udtalt, at Samlingsregeringen kun kunde være en rent midlertidig Regering og Venstres nyvalgte Formand, senere Indenrigsminister Knud Kristensen, paa et Møde d. 16. s.M. havde erklæret, at Venstre ikke vilde overtage Fagministerier i et Ministerium Stauning uden Garantier for en ændret Politik, var det klart, at Regeringens Dage var talte, selv om de konservative forøvrigt senere afblæste deres Storm mod Dr. Munch, som det syntes i rigtig Erkendelse af det letsindige i at fremkalde en Ministerkrise, medens tyske Tropper stod i Landet, og derved aabne Mulighed for tysk Indblanding.

Foruden de her skitserede interne Vanskeligheder var Regeringen imidlertid ogsaa udsat for Angreb udefra.

I Dagene straks efter Besættelsen havde det nationalsocialistiske Blad »Fædrelandet« som nævnt krævet Landets Styre betroet til de danske Nationalsocialisters »Fører« Fritz Clausen. Denne Agitation, hvis største Fare laa i, at Partiet i givet Fald kunde bruges af Tyskerne, blev væsentlig farligere, da der i Slutningen af April optoges et Samarbejde eller dog en Forbindelse mellem Nationalsocialisterne og L.S., der havde fundet ikke ringe Tilslutning indenfor Landbruget. Selv om man ved Kornprisens Forhøjelse havde taget en Del Vind af L.S.-Agitationens Sejl, var denne Sammenslutning under Handelsforhandlingerne med Tyskland ikke uden Betydning. L.S. havde allerede i Slutningen af April henstillet til Statsminister Stauning at søge Regeringen omdannet for at skabe en større Tillid hos Tyskerne, et Standpunkt Partiet gav officielt Udtryk for i en Resolution fra dets Forretningsudvalgs-møde i Maj, hvori Regeringen direkte opfordredes til at træde tilbage.

Til Utilfredsheden med den siddende Regering indenfor visse Kredse af Landbruget kom, at der ogsaa blandt Byerhvervene var en betydelig Opposition, ikke saa meget maaske mod Regeringen som saadan som mod, at man ikke under saa ekstraordinære Forhold forlod det System — det parlamentariske — der efter disse Kredses Opfattelse havde ført til den foreliggende Situation, og gik over til en paa rent saglig Basis sammensat Regering, eller dog i hvert Fald en Regering, i hvilken der foruden Politikere ogsaa sad ikke-Politikere, d.v.s. Folk der ved Tilrettelæggelsen af deres Politik ikke behøvede at skæve til Stemningen blandt deres Vælgere og derfor antoges at være i Stand til at føre en fastere, mere sagligt betonet Politik end Partipolitikerne.

Disse Kredse, hvis Ordfører i Pressen særlig var Berlingske Tidende, havde deres stærke Tilslutning inden for Storindustrien, Skibsfarten og andre større Erhvervsdrivende (»Ingeniørerne«), der fra deres egen Virksomhed kendte den Effektivitet, som en koncentreret Ledelse i Reglen betyder, ikke mindst under vanskelige Forhold, og derfor nærrede en dyb Mistillid til Parlamentarismen. Nogen Forbindelse mellem disse Kredse og de danske Nationalsocialister bestod der ikke, men ved den Parallellitet, de to Strømninger frembød derved, at de begge var antiparlamentariske, virkede de rent faktisk i samme Retning. Det blev den af disse Kredse lancerede Tanke om Optagelse i Regeringen af upolitiske Ministre, paa hvilken Statsminister Stauning byggede, da han i Slutningen af Juni 1940 begyndte sine Overvejelser om en Rekonstruktion af Regeringen.

De Forhandlinger, der førte til Regeringens Omdannelse, indlededes i hvert Fald for mit Vedkommende ved en Middag i et Privathjem, saavidt jeg erindrer d. 26. Juni 1940. Formaalet med denne Sammenkomst, i hvilken foruden Stauning, Christmas Møller, Gunnar Larsen og jeg deltog, var at give Stauning Lejlighed til at danne sig et Indtryk af, hvorvidt vi var villige til ved en evt. Omdannelse af Regeringen at indtræde — for Christmas Møllers Vedkommende at fortsætte som Fagminister — i den nye Regering. Det er mit Indtryk, at saavel Christmas Møller som Gunnar Larsen var positivt indstillet til denne Tanke. For mit eget Vedkommende laa Spørgsmaalet anderledes. Efter at det under Krigen 1914—18 var lykkedes mig at gennemføre Balance-

politiken i Forholdet til Tyskland og England, ansaas jeg for en Slags Mirakelmand i Forholdet til Tyskland. Ønsket om at faa mig tilbage som Udenrigsminister maatte derfor nødvendigvis stige, efterhaanden som Tyskland paany kom til Kræfter. Allerede i Perioden 1924—32, da jeg var Gesandt i Stockholm, havde Stauning spurgt mig, om jeg i givet Fald kunde tænke mig at overtage Udenrigsministerposten, hvilket jeg imidlertid havde besvaret benægtende. Efter at jeg i 1932 var vendt tilbage her til Landet, kom Stauning ved forskellige Lejligheder tilbage til dette Spørgsmaal. Naar jeg stadig havde stillet mig afvisende heroverfor, skyldtes dette — foruden visse Erfaringer jeg, navnlig i Perioden 1918—20, havde indvundet i min forrige Ministertid — navnlig den Omstændighed, at jeg, saaledes som Forholdene i Tyskland havde udviklet sig, ikke mente at kunne være til nogen Nytte. Den goodwill, jeg maatte have haft hos personlige Bekendte fra det Wilhelmiske Tysklands Tid, maatte forudsættes at være borte, og det nye Regimes Folk i Tyskland kendte mig ikke — ligesaa lidt som jeg kendte dem. Af denne Grund maatte jeg afslaa den Sendelse til Berlin, som Udenrigsministeren ønskede i Dagene før d. 9. April for at faa større Klarhed m. H. t. Rygterne om en tysk Aktion i Norden.

Den opinionsmæssige Baggrund for Staunings Orienteringer ved den nævnte Middag fik et klart Udtryk i en Artikel i »Berlingske Tidende« for Dagen før, hvor Bladet skrev: »at der i Tiden er fremme vigtige Opgaver, hvis Løsning maa bestemmes af rent saglige Hensyn, og hvor politiske Betragtninger i Virkeligheden slet ikke kommer til at foreligge. Til Forvaltningsopgaver af denne Art vilde Regeringsstyret ganske givet vinde ved at man i Arbejdet inddrager Personligheder, der repræsenterer den saglige Viden og den praktiske Beslutsomhed«. At ogsaa Kongen maatte formodes at ønske en Udvikling i den nævnte Retning, d. v. s. med Optagelse af Mænd fra Erhvervslivet i Regeringen, ligesom Kongen specielt skal have ønsket Dr. Munch fjernet som Udenrigsminister, har naturligvis ogsaa været af Betydning for Stauning, ikke mindst for Tilrettelæggelsen af den Taktik, han vilde anvende ved Overvindelsen af den Modstand paa Rigsdagen, som en Regeringsdannelse i denne Retning maatte formodes at ville støde paa.

Inden Stauning forelagde konkrete Planer om en Regeringsomdannelse, blev Grunden lagt for den politiske Samling. Denne fandt Udtryk ved den Erklæring, som de 5 samarbejdende Partier — Det konservative Folkeparti, Venstre, Socialdemokraterne, Det radikale Venstre og Retsstatspartiet — d. 2. Juli udsendte, og i hvilken det bl. a. om Samarbejdspolitikens Maal hedder: »De paa Rigsdagen repræsenterede Partier, der ønsker den bestaaende Forfatning bevaret som Grundlag for det politiske Liv, har besluttet at gennemføre et nationalt dansk Samarbejde. Partierne lægger alle Partiuoverensstemmelser til Side og samles til Sikring af den Uafhængighed og Integritet, som er tilsagt vort Land, og som er Folkets fornemste Ønske«. Efter nogle Udtalelser om økonomiske og erhvervsmæssige Spørgsmaal fortsættes der: »Iøvrigt vil det være Formaalet at bringe Dagens Opgaver til hurtig Løsning og at sikre det bedst mulige Samarbejde med de Nationer, med hvilke Forbindelse er mulig og hvis Forstaaelse vi ogsaa paakalder. Nationalt Samarbejde med disse Folk er Maalet for vore Partiers Bestræbelser«. Med denne Erklæring, der slutter med Proklamationen af Nedsættelse af et Udvalg paa 2 Medlemmer fra hvert af de fire store Partier og et fra Retsstatspartiet, i alt 9 — det saakaldte Samarbejdsudvalg eller Nimandsudvalget — var det politiske Samarbejde lagt fast. Tilbage stod nu Rekonstruktionen af Regeringen. Det viste sig herved, at man inden for »det politiske Laug« var højst utilbøjelig til — for at blive i Billedet — at slippe nye Svende frem til Mesterstillingerne. Den Inerti, der her gjorde sig gældende, var ikke egnet til at forøge Respekten for det parlamentariske Styre eller rettere for Rigsdagen og vakte stor Indignation i den offentlige Mening, saaledes som det bl. a. fandt Udtryk i Artikler baade i »Berlingske Tidende«, der udtalte sin Forbavelse over, »at det partipolitiske Spil, der er afskaffet Partierne imellem, til Trods herfor skal faa Lov til at udfolde sig i sin gamle Udstrækning i Spørgsmaalet om Regeringens Sammensætning og her hindre den forstandige Løsning alle længes efter«, og i »Politiken«, der skrev: »Personstridigheder og Personinteresser synes at være kommet stærkt i Forgrunden.«

Et Forslag, Stauning Torsdag d. 4. Juli stillede om et Ministerium bestaaende af fire Socialdemokrater, to fra hvert af de tre andre Partier og to hentet udefra, afvistes af Venstre. Stauning

gav da tilsyneladende efter og gik med til et Ministerium, bestaaende af lutter Politikere (5 Socialdemokrater, 3 Venstre, 2 Konservative og 2 Radikale) med Dr. Munch fortsat som Udenrigsminister.

Samme Aften meddelte Stauning Pressen en fuldstændig Ministerliste, der publiceredes baade i Radio og Presse. Efter Fredag Formiddag at have forelagt Kongen denne Liste, maatte Stauning imidlertid meddele Partierne, at Kongen ikke saa sig i Stand til at acceptere den, dels fordi Dr. Munch stadig var med, dels fordi der ikke var optaget Mænd udefra.

Man besluttede nu at give Stauning frie Hænder til at sammensætte Ministeriet. Hermed var Stauning, der ogsaa af den tyske Gesandt var advaret mod Dannelsen af et rent parlamentarisk Ministerium, naaet derhen, hvor han formentlig hele Tiden har villet naa, hvorved maa erindres, at han allerede ved den foran omtalte Middag d. 26. Juni, altsaa flere Dage før han forelagde Kongen sin rent politiske Liste, havde ventileret Muligheden for Dannelsen af et Ministerium med netop den Karakter, som Ministeriet af 8. Juli fik.

De Samtaler med Stauning og Munch, der førte til, at jeg til Trods for de tungtvejende Betæneligheder, som jeg foran har gjort Rede for, besluttede mig til at overtage Udenrigsministerposten, fandt, hvis jeg mindes ret, Sted Lørdag d. 6. Juli. Jeg fik ved min Samtale med Statsministeren et stærkt Indtryk af, at skønt Tyskerne havde faaet gennemført saa at sige alt, hvad de motiveret med Besættelsens Formaal kunde ønske, var Stillingen nu ved at blive en anden, og at Indgreb i Landets indre Styreform alvorligt maatte befrygtes. Inden for Regeringen var man klar over, at man, saafremt det overhovedet skulde lykkes at bevar det parlamentariske Styre over for det Pres, der allerede var — og i endnu højere Grad maatte antages at ville komme — fra tysk Side, var det nødvendigt, at man paa Udenrigsministerposten havde en Mand, der mentes at have større Muligheder over for Tyskerne. Det forekom mig under disse Omstændigheder, at jeg ikke længere kunde forsvare at sige Nej til at gøre et Forsøg paa at rette den hældende Vogn op, idet jeg fortrøstede mig til, at selv om de Tyskere, der nu stod for Styret, var meget forskellige fra dem, i Samarbejde med hvem det under

forrige Krig var lykkedes mig at føre Landet frelst igennem, var det dog maaske mere i ydre Form end i Mentalitet. De Resultater, der opnaaedes ad Forhandlingsvejen, naaedes da ogsaa ved Bistand af de Tyskere, for hvis Vedkommende denne Betragtning slog til, de moderate Elementer, der navnlig repræsenteredes af det tyske Udenrigsministeriums Folk, men hvortil dog ogsaa hørte egentlige Partifolk, som den tyske Politichef, Kannstein, og senere den Befuldmægtigede, Dr. Best.

Inden jeg erklærede mig rede til at overtage Udenrigsministerposten, ønskede jeg dog at tale med Dr. Munch, da jeg ikke vilde fortrænge ham, baade af personlige Grunde, og fordi jeg derved vilde komme til at staa, som om jeg demonstrerede mod Beslutningen af 9. April, hvad jeg allerede af den Grund ikke ønskede, at jeg som ofte anført ikke blot billigede denne, men fandt, at den var den eneste mulige.

For at bringe Dr. Munchs Stilling paa det klare, opsøgte jeg ham straks efter min Samtale med Stauning. Dr. Munch, der under tidligere Angreb fra konservativ Side havde været utilbøjelig til at gaa og bl. a. mentes gerne at ville blive siddende, til han om Efteraaret fyldte 70, erklærede ved denne Samtale spontant, at han ikke kunde fortsætte. Ved Samtalen med Dr. Munch fik jeg forøvrigt i høj Grad forstærket det Indtryk af Situationens Alvor og Uholdbarhed, som allerede Staunings Udtalelser havde givet mig et Indtryk af — det var jo meget rimeligt, at Stauning, der skulde fortsætte og gerne vilde have mig til at dele Byrderne med sig, ikke saa stærkt fremhævede Situationens mørke Sider som Dr. Munch, der vilde gaa. Dr. Munchs Udtalelser var saa pessimistiske, at jeg overfor ham til Slut erklærede, at jeg vilde meddele Stauning, at jeg ikke kunde imødekomme hans Anmodning. Herpaa reagerede Dr. Munch imidlertid med det stærke Udbrud: »De *maa* gøre det!« hvad der overbeviste mig om, hvor farligt det vilde være at lade Krisen trække længere ud. Umiddelbart efter denne Samtale meddelte jeg derfor Stauning, at jeg efter at have bragt i Erfaring, at Dr. Munch under alle Omstændigheder vilde træde tilbage, var rede til at acceptere hans Anmodning om at overtage Posten som Udenrigsminister. Mandag d. 8. udnævntes derefter Samlingsregering Nr. 2, bestaaende af 4 Socialdemokrater, 2 Venstremænd, 2 Konservative, 1 Radikal og

3 ikke-Politikere, nemlig foruden mig selv — der i denne Forbindelse regnedes som ikke-Politiker — Ingeniør Gunnar Larsen som Trafikminister og Statsadvokat for særlige Anliggender Harald Petersen som Justitsminister.

Regeringsomdannelsen blev saaledes gennemført nøjagtig efter den Plan, som Stauning havde klar allerede ved den før omtalte Middag d. 26. Juni. Det mellemkommende Intermezzo med Forslag om et Ministerium alene bestaaende af Politikere og med Bibeholdelse af Dr. Munch kan derfor næppe betragtes som andet end en Manøvre: Om Ministeriet udtalte Stauning samme Dag, det blev dannet, at det havde »en betydelig politisk Styrke og raader forhaabentlig ogsaa over fornøden Kraft og over Viljen til at handle som Tiden kræver«.

Det er blevet sagt, at jeg inden min Indtræden i Ministeriet havde interesseret mig for, at der foruden mig selv yderligere blev optaget to ikke-Politikere i Ministeriet. Dette maa bero paa en Misforstaaelse. Nogen forudgaaende Forhandling herom har jeg ikke deltaget i, endsiige gjort noget saadant til Betingelse for min Indtræden. Først efter at jeg havde sagt ja til Staunings Opfordring, gav han mig Oplysning om, hvem der skulde være mine Kolleger. Det vilde have krævet større Forudseenhed, end jeg er i Besiddelse af, hvis jeg paa dette Tidspunkt skulde have været klar over den Betydning, det i den kommende Tid fik, at netop de Omraader af Administrationen, som frembød størst Interesse for Besættelsesmagten, fik ikke-Politikere som Ledere, medens de mere beskyttede Ministerier reserveredes for Politikere. De udsatte Poster var Udenrigsministeriet, gennem hvilket Forhandlingerne med Tyskerne gik, Trafikministeriet, under hvilket bl. a. Statsbanerne, Telegraf og Telefon hørte (Radioen lykkedes det Gunnar Larsen at faa henlagt under Undervisningsministeriet) samt Justitsministeriet som Ressortministerium for Politi og Retspleje. Ved at disse 3 Ministerier besattes med ikke-Politikere, der ikke som de politiske var afhængige af Stemningen, blev Resultatet, at der paa disse Poster kom Folk, der i højere Grad end Politikerne kunde ofre sig for Opgaven over for Tyskerne, og samtidig undgik man at skade de politiske Ministre og eventuelt gøre dem uegnede til fortsat politisk Virksomhed, naar det hele engang var overstaet.

Paa den anden Side maa det erkendes, at Fordelingen af Rollerne inden for Regeringen med upolitiske Ministre paa de tre nævnte særlig udsatte Poster og med politiske Ministre, der skyldte deres Partigrupper og Vælgere Regnskab for deres Handlinger, paa de mere beskyttede Poster, medførte en vis Dualisme inden for Regeringen, skabte Vanskeligheder i Samarbejdet og Hindringer for virkelig fortrolige Forhandlinger i Ministermøderne. Den medførte tillige en stor Uretfærdighed mod de upolitiske Ministre, saaledes som den senere Forfølgelse af Justitsminister Thune-Jacobsen og særlig af Trafikminister Gunnar Larsen bærer Vidne om.

For mit Vedkommende, som Ledelsen af Forhandlingerne med Tyskerne tilfaldt, medførte dette Forhold, at jeg tidligt, allerede under Toldunionsforhandlingerne, fik det Indtryk, at jeg ikke vilde være i Stand til at magte de Opgaver, for hvis Løsning jeg var kaldt ind i Ministeriet. Dette meddelte jeg Stauning.

Skønt den følgende Drøftelse førte til, at jeg indvilligede i at fortsætte, maatte jeg dog sige til Kollegerne, at min Mission maatte ophøre under de Arbejdsforhold, der bødes mig. Paa den ene Side havde jeg Presset fra Tyskerne om hurtige Afgørelser og paa den anden Side Angrebene fra Partirepræsentanterne i Ministeriet, der bebrejdede mig min »Eftergivenhed« og krævede en Nej-Politik over for Tyskerne, der var uigennemførlig, og som vilde have ført til Regeringens Afsættelse. Dette maatte Kollegerne ogsaa erkende i de to Tilfælde af større Betydning, hvor Nej-Politikken blev forsøgt, nemlig i Spørgsmaalene om Torpedobaadens Udlevering og Danmarks Tiltræden af Antikomintern Pagten. I begge Tilfælde veg Partierne for de tyske Trusler, efter først af Hensyn til Stemningen at have stillet sig afvisende over for de tyske Krav. Det turde være indlysende, at denne Taktik: ikke at indgaa i en Forhandling, der skulde have det Formaal saavidt muligt at nedbringe de tyske Fordringer, men straks at møde med et Afslag, hurtigt havde ført til Forhandlingspolitikens Sammenbrud, saafremt den ofte var blevet anvendt. Nu lykkedes det at udskyde dette Sammenbrud i 3 Aar.

Som nævnt har jeg adskillige Gange talt om, at min Mission maatte ophøre, men indgivet min Demission har jeg kun een Gang, nemlig i Juli 1941, i Forbindelse med Spørgsmaalet om

den tyske Hvervning. Ved denne Lejlighed tilkendegav Repræsentanter for samtlige fire Regeringspartier mig deres Mistillid og gav mig derved en Anledning, som jeg tilstaar ikke var uvelkommen, til at stille dem over for Opgaven at finde en Afløser for mig. Dette mislykkedes for dem, og de maatte under disse Omstændigheder bede mig om at fortsætte. Som en Betingelse herfor krævede jeg en Tillidserklæring, som Kollegerne ømmede sig ved at give mig. Først efter at Stauning havde erklæret, at han maatte opgive at føre Regeringen videre, hvis jeg ikke paany overtog Udenrigsministeriet, blev »Tillidserklæringen« tiltraadt, og jeg tog min Demissionsbegæring tilbage.

For at Tyskerne saavidt muligt ikke skulde faa Nys om vore interne Vanskeligheder, havde jeg ikke gjort min Demissionsbegæring offentlig, og jeg tog den tilbage i Erkendelsen af, at jeg ikke burde være den, der gav Tyskerne Paaskud til Indgreb. Efter de vundne Erfaringer om Nej-Politikens Uigennemførlighed og Vanskelighederne ved at finde en ny Udenrigsminister, bedredes forøvrigt Arbejdsforholdene i Ministeriet allerede i den Stauning-ske Periode, og efter at det var lykkedes for mig at faa Tyskerne til at acceptere Buhl som Staunings Efterfølger, trods hans Modstand mod Antikomintern Pagten, blev det i endnu højere Grad Tilfældet, saa at Statsminister Buhl ved en Lejlighed kunde udtale sin Tilfredshed med den forannævnte Fordeling af Rollerne, hvorved de upolitiske Ministre dækkede Regeringen over for Tyskerne, medens de politiske Repræsentanter i Ministeriet varetog samme Opgaver over for det danske Folk. Over for Befolkningen fik dog de ikke-politiske Ministre ingen Gavn af denne Anerkendelse fra Politikernes Side. Virkningen af at diskreditere de Ministre, der havde Forhandlingerne med Tyskerne, lod sig ikke opheve.

I Ministeriets Sammensætning skete i Juli 1941 en Ændring. Justitsminister Harald Petersen maatte vige som Følge af et Krav fra de tyske Myndigheder, der klagede over, at Samarbejdet ikke var tilfredsstillende. Efter stærkt Pres lykkedes det Statsministeren at formaa Rigspolitichef Thune Jacobsen til at overtage Posten. Det var en udsat Stilling at være Justitsminister under Besættelsen — til begge Sider, maa man sige —, og den nye Mand kom til at sande det som sine Forgængere, om end paa en anden

Maade, da han ikke som de var saa heldig at slippe bort i Tide.

Justitsminister Thune Jacobsen, der havde Evne til at forhandle med Tyskerne, gjorde et udmærket Arbejde bl. a. for at beholde Jurisdiktionen over Personer, der var sigtede for Sabotage eller »Zersetzung«, paa danske Hænder.

4.

Regeringserklæringen af 8. Juli 1940

Ved Besættelsens Etablering havde det militære Hensyn som allerede omtalt saa at sige været eneafgørende for Tyskerne. Naar blot de paa dette Omraade kunde opnaa, hvad de ønskede, interesserede det dem mindre, hvilken Regering Danmark havde, og hvorledes de indrepolitiske Forhold i Danmark i det hele taget udviklede sig. I alt dette skete der imidlertid i Løbet af de tre Maaneder fra April til Juli en fuldstændig Forandring.

Den nervøse Stemning, der naturligt altid fra en Besættelsesmagts Side vil gøre sig gældende, naar Besættelsen af et andet Land skal etableres, afløstes relativt hurtigt af en betydelig Tryghedsfølelse, baseret først og fremmest paa den Overbevisning, at Krigen kun vilde blive af kort Varighed, men ogsaa om at den, uanset hvor afgørende Sejren vilde blive i Forholdet til England, dog i hvert Fald som Resultat vilde have, at Tyskland blev den dominerende Magt paa det europæiske Fastland, et Synspunkt, der kraftigt bestyrkedes, efterhaanden som Tyskland underlagde sig Norge, Holland, Belgien og — efter ved Dunkerque at have fordrevet England fra det europæiske Fastland — ogsaa Frankrig og saaledes beherskede Europa fra Nordkap til Pyrenæerne.

Under denne Situation maatte det Spørgsmaal melde sig for Tyskerne, om man ikke allerede nu burde skride til Organisering af det Omraade, indenfor hvilket man havde den faktiske Magt, saaledes at dette dels under den — som man antog korte — Tid, Krigen endnu maatte vare, i saa høj Grad som muligt kunde bidrage til Krigsførelsens Effektivitet, dels naar Krigen var forbi

saa hurtigt som muligt kunde staa rede til at træde i Funktion, og ikke først paa dette Tidspunkt skulde til at organiseres.

M. H. t. den Fremgangsmaade, man ved Organiseringen af det nye Europa tænkte sig at anvende, synes to konkurrerende Bestræbelser at have gjort sig gældende. Den skarpere af disse blev baaret oppe af det tyske nationalsocialistiske Parti og satte sig særligt igennem i de Lande, hvor Tyskland med Sværd i Haand havde erobret Magten og selv kunde fattsætte Tempoet, saaledes f. Eks. i Norge og Holland. Den mildere Kurs, der i Konkurrence med den foran nævnte bares oppe af det tyske Udenrigsministerium, gjaldt det at støtte fra dansk Side. Saadanne Bestræbelser kunde ikke antages at blive misforstaaet af Tysklands Fjender, jf. den foran citerede Udtalelse af Churchill. Denne Kurs gjorde sig særlig bemærket over for Tysklands sydøstlige Naboer samt over for Danmark, d.v.s. over for de Lande, som Tyskland vel ikke havde erobret med Sværd i Haand, men som det dog, hvad enten de som Danmark var besat af tysk Militær eller som Ungarn, Bulgarien og Rumænien blot levede i Tysklands Skygge, faktisk helt dominerede. Det er klart, at det for Tyskland med al Respekt for de rent praktiske og materielle Fordele, der kunde opnaas ved i de erobrede Lande at gennemføre en Tilpasning til de, forøvrigt temmelig ubestemte Planer, som Tyskland omgikkes med m.H.t. det nye Europas økonomiske Organisation, dog propagandamæssigt vilde være af væsentlig større Virkning, saafremt man kunde opnaa en frivillig Tilpasning. Ja, saa stor var Betydningen for Tyskland heraf, at der paa denne Konto meget vel kunde bringes visse Ofre, d.v.s. at de Lande, der, fremfor at vente, til Krigen var endt med den af Tyskerne forventede Sejr, allerede paa daværende Tidspunkt indlod sig paa frivilligt — hvis man under de foran skitserede Forhold overhovedet kan tale om Frivillighed — at tilpasse sig Tyskland, maatte kunne vente bedre Betingelser, end saafremt de saa Tiden an til efter Krigen. Modstykket hertil var, at Tyskland, saafremt det endelig vilde, naar som helst kunde tvinge disse Lande, der ikke blot militært og politisk, men navnlig ogsaa økonomisk var fuldstændig afhængige af det, til den Tilpasning, som de ikke frivilligt vilde paatage sig.

Paa Baggrund af denne Situation maa ses ikke blot Staunings Udtalelse, da han gav Meddelelse om Regeringens Omdannelse

af 8. Juli 1940, om det danske Folks Vilje til at opretholde det gode og venskabelige Forhold til andre Nationer og først og fremmest til den tyske Nation, med hvilken Samarbejdet er en naturlig Sag, men ogsaa Regeringserklæringen af 8. Juli. Hensigten med denne Erklæring var først og fremmest at gøre den ny Regering ikke blot acceptabel for Tyskerne som Forhandlingspartner, men *saa* acceptabel, at det tyske Udenrigsministerium kunde holde det tyske nationalsocialistiske Parti i Skak ved at henvise til, at der ikke var tilstrækkelig Grund til i Danmark at gennemføre en Regeringsændring med det Formaal dèr at sikre sig en Regering, som i højere Grad vilde gaa ind for de tyske Tanker. Over for den eventuelle Indvending fra de mere yderliggaaende tyske Elementers Side, at en dansk parlamentarisk Regering dog aldrig vilde være Tyskerne *saa* følgagtig som en af dem selv indsat Marionetregering, havde man fra de moderate Tyskeres saavelsom fra dansk Side det Kort paa Haanden, at det for Tyskland var af væsentlig større Interesse at opnaa Resultater med en parlamentarisk, d. v. s. en frit valgt dansk Regering, idet den politiske Virkning, der knyttede sig til et Resultat, opnaaet med en Marionetregering, ikke vilde være af samme Virkning som et Resultat, opnaaet med en frit valgt Regering. At tilkendegive en saadan god Vilje over for Tyskerne og derved skabe det Minimum af Tillid til Regeringen, som den første Samlingsregering havde maattet savne, var Formaalet med de Udtalelser, der fra officiel dansk Side fremsattes i Forbindelse med Regeringsomdannelsen af 8. Juli 1940.

Om Politiken over for Besættelsesmagten sagde Stauning i sin Udtalelse d. 8. Juli: »Det danske Folk med dets aarhundredlange Historie har stærke nationale Følelser, som samler sig om Danskhedens Bevarelse, om Frihed og Uafhængighed. Men det danske Folk staar ogsaa med Sympati og god Villie til at opretholde det gode og venskabelige Forhold til andre Nationer og først og fremmest til den tyske Nation, med hvilken Samarbejdet er den naturligste Sag.«

Den her fastlagte almindelige Linie for Regeringens Politik i Forholdet til Besættelsesmagten søgte jeg yderligere uddybet ved en af den samlede Regering tiltraadt Erklæring, specielt vedrørende Udenrigspolitikken, der afgaves samme Dag. Denne Erklæ-

ring kom i Stand paa den Maade, at jeg i det første Ministermøde efter min Overtagelse af Udenrigsministerposten forelagde et forinden udarbejdet Udkast til en saadan Erklæring. Flere af Kollegerne fremsatte Bemærkninger, som jeg ikke erindrer, men den korte Debat sluttede med, at Statsministeren konstaterede, at Erklæringen var tiltraadt af det samlede Ministerium, hvorefter den udsendtes i den af mig forelagte Form. Erklæringen er saalydende:

»Ved min Overtagelse af Udenrigsministeriet vil det findes naturligt, at jeg fremsætter nogle Bemærkninger om Danmarks Udenrigspolitik. Jeg vil herved drage en Parallel mellem Forholdene under Verdenskrigen og nu.

Det har været den lille Stats Opgave at føre en Politik, der holdt Landet udenfor de store Staters Kamp. Opgaven maatte nærmere forstaas saaledes, at Danmark under ingen Omstændigheder maatte komme i Strid med sin store Nabo mod Syd. Denne Politik har fundet Tysklands Forstaaelse og Støtte saavel under Verdenskrigen som under den nuværende Krig — med den Forskel, der følger af de forandrede Muligheder for Krigsførelsen.

Med denne Forskel taget i Betragtning kan man sammenstille Begivenhederne i August 1914 og i April i Aar. I begge Tilfælde var det den tyske Politiks Maal at holde Danmark udenfor Krigsbegivenhederne, idet Landet ved sin Beliggenhed dækker Østersø-Fronten i Forhold til England. Som Følge af de ændrede Vilkaar for Krigsførelsen maatte Opgaven denne Gang væsentlig tilfalde de tyske Land- og Luftstridskræfter, medens den under Verdenskrigen alene løstes af den tyske Flaade. Det maa bemærkes, at denne Omstændighed — de tyske Stridskræfters Tilstedeværelse i Landet selv, hvor friktionsløst den end lykkeligvis udløber — ganske naturligt har gjort Forstaaelsen sværere for det danske Folk. Under Verdenskrigen udelukkede den tyske Flaades Eksistens, at England kunde forsøge at forcere Adgangen til Østersøen og at skaffe Tyskland en 3. Kampfront. Herved bevaredes Danmarks Neutralitet, og dette vil altid blive erindret med Taknemlighed i Danmark.

Under den afsluttede Folkeforbunds-Periode fastholdtes den danske Politiks Linie. Danmark nægtede at deltage i Forbundets mod Tyskland rettede Politik.

Ved de store tyske Sejre, der har slaet Verden med Forbavselse og Beundring, er en ny Tid oprunden i Europa, der vil medføre en Nyordning i politisk og økonomisk Henseende under Tysklands Førerskab. Det vil være Danmarks Opgave herunder at finde sin Plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt Samarbejde med Stortyskland. Det danske Folk stoler paa, at det i den nye europæiske Ordning vil kunne bevare sin Selvstændighed, og det haaber paa at finde Forstaaelse for sin Egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale Udvikling.«

Jeg vil gerne indrømme, at Erklæringens Ordvalg, særlig Ordet »Beundring« (der var indsat som en Venlighed overfor det tyske Militær, hvis Holdning var af saa afgørende Betydning for os), kan have virket stødende paa dem, der ikke var kendt med den daværende farlige Situation, og selv nu ikke kan forstaas af dem, der ikke er i Stand til at sætte sig ind i vor Stilling under Besættelsen. Bortset herfra er Erklæringen, som det vil ses, kun en nærmere Udvikling af Statsministerens mere almindeligt holdte Udtalelse om det naturlige i Samarbejdet med Tyskland. Naar man har paastaet, at den i saa Henseende skulde være et Udtryk for, at jeg personlig var af den Opfattelse, at Krigen allerede paa det paagældende Tidspunkt i Virkeligheden var afgjort med en tysk Sejr, eller at jeg dog i hvert Fald regnede med en saadan, har jeg allerede foran gjort Rede for de Forudsætninger, udfra hvilke Erklæringen udsendtes. Min Opgave var, ganske som under Krigen 1914—18, at føre Danmark bedst muligt gennem den foreliggende Situation, og herved maatte jeg regne med de til enhver Tid bestaaende faktiske Magtforhold. Disse var i Sommeren 1940, altsaa før det tyske Angreb paa Rusland, saaledes, at hvorledes det end maatte gaa m.H.t. Krigens videre Udvikling, maatte man regne med, at Tyskland for en Aarrække vilde kunne dominere i hvert Fald sine smaa Nabostater, deriblandt ogsaa Danmark, ligesaa effektivt som hvis det allerede havde sejret.

Naar Tyskland saaledes i Relation til os den Gang var stillet, som om det i hvert Fald forsaavidt angik det europæiske Kontinent havde vundet Krigen, er det klart, at der for os kun var een Ting at gøre, nemlig at føre en Politik, der populært kan betegnes ved Udtrykket at gøre gode Miner til slet Spil. Dette gør man efter min Opfattelse bedst ved at erkende de faktiske Forhold, saaledes som de er, og dernæst ved at forsøge paa indenfor de derved angivne Rammer at opnaa den bedst mulige Position for sit eget Land ved aabent og ærligt overfor Modparten at fremlægge sine Ønsker og som Argument for disse hellere end Hensynet til sig selv anføre den Interesse, det *for ham* frembyder at imødekomme dem.

Det er en Balance af denne Art, jeg har forsøgt at give Udtryk i Erklæringen af 8. Juli, hvor jeg efter en historisk Udvikling konstaterer de faktiske Forhold, som er blevet Følgen af Tysk-

lands militære Fremgang og i Tilslutning hertil udtaler det i og for sig selvfølgelig, men af Tyskerne gerne hørte, at det herunder vil være Danmarks Opgave at finde sin Plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt Samarbejde med Stortyskland, for endelig at slutte Erklæringen med Udtalelsen om, at det danske Folk stoler paa, at det i den nye europæiske Ordning vil kunne bevare sin Selvstændighed og haaber at finde Forstaaelse for sin Egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale Udvikling.

Denne sidste Udtalelse peger paa, at Tyskland som Modydelse bør respektere den danske Forfatning og det danske Styre, og det maatte derfor opskræmme mig, at denne Passus ved Erklæringens Offentliggørelse i den tyske Presse simpelthen blev strøget. Da der ikke kunde være Tale om at lade dette Forhold staa uimodsagt, besluttede jeg mig til at lade Erklæringen officielt notificere i Berlin, hvorom Gesandten instrueredes den 15. s. M., idet han samtidig fik Meddelelse om, at Udenrigsministeriets Direktør vilde komme til Berlin for sammen med ham at overrække Erklæringen i Rigsudenrigsministeriet, for at ikke blot jeg selv gennem hans Referat, men ogsaa Direktøren som Leder af Udenrigsministeriets daglige Forretninger kunde faa et umiddelbart Indtryk af den eventuelle Reaktion fra tysk Side.

Ved Overrækkelsen af Erklæringen, der fandt Sted den 17. Juli og i Rigsudenrigsminister von Ribbentrops Fraværelse skete til Statssekretær von Weizsäcker, tog denne Erklæringen i dens fuldstændige Form til Efterretning, d.v.s. at han accepterede ikke blot Tilsagnet om vor Beredvillighed til at finde vor Plads i et nødvendigt, gensidigt aktivt Samarbejde med Stortyskland, men ogsaa Udtalelsen om, at det danske Folk stolede paa, at det i den nye europæiske Ordning vilde kunne bevare sin Selvstændighed og haabede paa at finde Forstaaelse for sin Egenart.

Det er min Opfattelse, at Erklæringens Virkning paa tysk Side var, at den væsentligt har bidraget til at skaffe den danske Regering nogle Maaneders Arbejdsro.

Som et Led i Bestræbelserne for at pacificere Tyskerne paa dette Tidspunkt maa ogsaa ses Udenrigsministeriets af Regeringen tiltraadte Initiativ for at faa stiftet en dansk-tysk Forening. Fra tysk Side klagede man i Sommeren 1940 over, at det gik for langsomt med Danmarks »Omstilling«. Da Hensigten med Rege-

ringsomdannelsen var at *aktivere* den Politik, der var blevet fastlagt straks efter Besættelsen, i Haab om at vi ved en saadan Aktivering selv kunde bevare Føringen i den fra tysk Side ønskede Omstilling og derved navnlig søge at undgaa, at Gennemførelsen af denne overlodes antiparlamentariske eller dog ikke-parlamentariske Kræfter, maatte der fra dansk Side tages et Initiativ. Som et Led i denne mere aktive Taktik stiftedes i Sommeren 1940 den dansk-tyske Forening, hvis Formaal dels var at modvirke de Bebrejdelser for Passivitet, der fra tysk Side rettedes mod Regeringen, dels at skabe Mulighed for en Kontakt mellem Tyskerne og betydende danske Kredse, saaledes at Tyskerne ikke skulde være henvist til kun at være i Forbindelse med og udelukkende paavirket af deres Meningsfæller her i Landet, og de Kredse, der vilde benytte Lejligheden til at fiske i rørt Vande. Det var herved Regeringen magtpaaliggende, at den Dansk-tyske Forening blev saa repræsentativ som muligt. Foreningen startedes derfor paa quasi-officiel Maade, ligesom der fra Udenrigsministeriets Side rettedes Henvendelse dels til Generaldirektør Knutzen om at overtage Formandsposten, dels til en Række kendte og ansete Mænd om at indtræde i Selskabets Ledelse. Selskabets største Betydning laa foruden i selve den Kendsgerning, at det kom til Eksistens, i de Muligheder det skabte for Kontakt, uofficielt, men dog under Former, hvor nyttige Oplysninger kunde udveksles.

I denne Forbindelse bør ogsaa nævnes Indenrigsministeriets Cirkulæreskrivelser til Amtmændene af 29. August og 30. September 1940 om Samkvem med de tyske Myndigheder. Hensigten med disse var at tjene samme Formaal som dansk-tysk Forening. Den første af disse Cirkulæreskrivelser har følgende Ordlyd:

»Da der i flere Tilfælde over for Indenrigsministeriet har været rejst Spørgsmaal om, hvorledes der fra de Herrer Amtmænds Side vil være at forholde i Samkvemet med de tyske civile og militære Myndigheder, har Indenrigsministeriet efter Forhandling med Udenrigsministeriet anset det for rettest at gøre følgende vejledende Bemærkninger i saa Henseende:

Forholdene har efterhaanden udviklet sig saaledes, at det efter Regeringens Formening vil være naturligt, at danske Embedsmænd Landet over, i første Række Amtmændene, kommer i Kontakt med den tyske Værnemagts Officerer saavel som med de civile Embedsmænd paa en

Maade, der lader disse forstaa, at man fra dansk Side gerne vil have nogen Forbindelse med dem udover de rent tjenstlige forretningsmæssige Forhandlinger om Indkvarteringsspørgsmaal, Forplejning, Politisager etc. En saadan Kontakt turde være et velegnet Middel til Opnaaelse af det gode Forhold mellem Befolkningen og Værnemagten, der tilstræbes saavel fra dansk som fra tysk Side.

Det vil derfor være naturligt, ikke blot at Visitter, der aflægges af tyske Officerer eller civile Embedsmænd i Chefstillinger, besvares med Genvisitter af vedkommende danske Embedsmænd uanset den tyske Embedsmands højere eller lavere Grad, men ogsaa at der i et vist Omfang tilstræbes selskabelig Omgang mellem danske og tyske Embedsmænd. Det henstilles derfor, at eventuelle Indbydelser fra tysk Side modtages, medmindre der maatte foreligge gyldig Forfaldsgrund, som i givet Fald bør meddeles de indbydende. Dette gælder saavel Indbydelser til selskabelige Sammenkomster som til militære Parader og Koncerter. I hvilket Omfang Indbydelser fra tysk Side bør modtages, maa imidlertid afhænge af et Skøn, og det kan i denne Forbindelse bemærkes, at man fra tysk Side utvivlsomt vil kunne forstaa, om danske Embedsmænd ikke maatte ønske at modtage Indbydelser til Foranstaltninger af sekundær Betydning, som f. Eks. Sportsopvisninger o. lign.

Da Tanken med nærværende Opfordring til at søge selskabelig Kontakt med de tyske Repræsentanter er at udbygge de gode dansk-tyske Relationer, er det klart, at danske Embedsmænd ikke maa føle sig forpligtet til at modtage Indbydelser til rent tyske selskabelige Sammenkomster, hvis Formaal er at fejre tyske Mindedage, tyske militære Sejre m. v.

Ligesom det ønskes, at danske Embedsmænd i et vist Omfang modtager Indbydelser fra tysk Side, vil det ogsaa være rimeligt, at Amtmændene i beskedent Omfang er Værter i Samvær med tyske Officerer og civile Embedsmænd, idet det vil være ønskeligt at føre Tyske sammen med Danske, saaledes at Værnemagtens Officerer og civile Embedsmænd samt Borgmestre kommer i Forbindelse med hinanden.

Forsaavidt saadanne Arrangementer overskrider de til Raadighed værende Beløb, vil man med Velvilje bedømme Ønsker om midlertidig Forhøjelse af Repræsentationstillæggene.

Saafernt det ved de paagældende Lejligheder maatte være paakrævet at udveksle Taler, vil der ikke herfra kunne gives noget almindeligt Direktiv i saa Henseende, men man vil finde det rimeligt, at saadanne Taler holdes inden for de Rammer, hvori den fra tysk Side holdte Tale er fremført eller eventuel Svartale kan forventes at ville blive fremført.

Endelig skal man bemærke, at man maa have det overladt til de Herrens Amtmænds eget Skøn, hvorvidt de ved militære Parader o. lign. maatte ønske at anvende civil Paaklædning eller Uniform.«

Den anden af de nævnte Circulæreskrivelser har følgende Ordlyd:

»I Forbindelse med Indenrigsministeriets Skrivelse af 29. August d. A. angaaende Spørgsmaalet om, hvorledes der vil være at forholde i Samkvemmet med de herværende tyske civile og militære Myndigheder, skal man under Henviſning til de den 17. d. M. stedfundne Forhandlinger med Overpræsidenten i København og Landets Amtmænd understrege, at Indholdet af den nævnte Skrivelse udelukkende er af vejledende Art i Anledning af de til Indenrigsministeriet rettede Henvendelser herom.

Man skal i denne Henseende endvidere pege paa, at det, saafremt de enkelte Embedsmænd under Hensyn til de stedlige Forhold formener, at de ved alene at opretholde et tjenstligt Samkvem med de paagældende tyske Embedsmænd vil kunne opnaa den af Regeringen tilsigtede nødvendige Forstaaelse og Imødekommenhed hos disse, vil være overladt til vedkommende danske Embedsmænds frie Skøn at indskrænke sig hertil.

Det tilføjes dog, at man fremdeles maa anse de i den fornævnte Skrivelse af 29. f. M. givne Retningslinier for at være de rette, ligesom man i givet Fald vil anse det for rettest, at de danske Embedsmænd m. v., der fra tysk Side bliver indbudt, forinden modtager fortrolig Orientering om Grundlaget for Indbydelsen.«

5.

Told- og Møntunionsforhandlingerne.

De i det foregaaende omtalte Forhold, som bevirkede, at man fra tysk Side i Sommeren 1940 ansaa Øjeblikket for at være kommet til at paabegynde Organiseringen af det nye Europa og i Forbindelse hermed tilpasse de undertvungne Lande til det System, man tænkte sig som det herskende i dette, naar Krigen, inden længe var forbi, maa ses som Baggrund for det Initiativ, der fra tysk Side blev taget til Forhandlinger med Danmark om Afslutning af en Told- og Møntunion.

Efter at det tyske nationalsocialistiske Parti ikke blot havde taget Føringeren i Norge og Holland men ogsaa sløjfet Toldgrænserne mellem dette Land og Tyskland, maatte det for v. Ribbentrop overfor denne Konkurrence fremtræde som en vigtig Opgave at søge at opnaa et lignende »Resultat« i Forholdet til Danmark, hvis Struktur baade geografisk og erhvervsmæssigt i Forholdet til Tyskland saa meget minder om Hollands, og hvor der politisk skulde være særlige Muligheder for ad Frivillighedens Vej at naa frem til den samme Ophævelse af Toldgrænserne som i Holland, fordi der i Danmark ikke havde været Krig, ligesom Stemningen mod Tyskland trods Besættelsen endnu i Sommeren 1940 var relativ gunstig.

Det har været paastaaet, at Erklæringen af 8. Juli 1940 er Udgangspunktet for det tyske Initiativ til Afslutningen af en saadan Overenskomst mellem Danmark og Tyskland. Dette beror paa Ukendskab til de virkelige Forhold. Det tyske Udenrigsministerium havde allerede forinden Erklæringens Udsendelse beskæf-

tiget sig med denne Idé. Dette fremgik af nogle Udtalelser, som Sekretær ved det tyske Gesandtskab, Schwarzmann, der var gift med von Ribbentrops Niece, fremsatte i en Samtale med Udenrigsministeriets handelspolitiske Raadgiver, Direktør Sthyr, under den danske Ministerkrise d. 6. Juli 1940. Ved den paagældende Lejlighed udtalte Sekretær Schwarzmann blandt andet, at den ny Regering kun vilde faa en kort Levetid, da man fra tysk Side ønskede de danske Nazister repræsenteret i Regeringen og ønskede en Regering, som var villig til med Tyskland allerede paa det daværende Tidspunkt at træffe en økonomisk Aftale med Virkning ud over Krigens Afslutning. (Jeg indskyder her, at Hr. Schwarzmann forøvrigt senere ved en Frokost i Udenrigsministeriet fik Lejlighed til overfor mig at fremsætte det tyske Ønske om de danske Nationalsocialisters Optagelse i Regeringen, hvilket Ønske jeg som sædvanlig afviste). En officiel Sondering om Afslutningen af en økonomisk Aftale blev først gjort under et Besøg, som Udenrigsministeriets Direktør, Mohr, i Forbindelse med sit Besøg i Berlin for at overvære Overrækkelsen af Noten med Erklæringen af 8. Juli aflagde Ambassadør Ritter, der under Direktørens Gesandt tid i Brasilien havde været hans tyske Kollega dør, og hvem han derfor, uden at han iøvrigt havde noget særligt at forhandle med Ritter om — ingen anede paa det Tidspunkt, at Ritter overhovedet havde noget med Danmark at gøre — vilde aflægge et Høflighedsbesøg, ligesom han ogsaa vil besøge en anden Bekendt fra tidligere Tid, Gesandt von Grundherr.

Ambassadør Ritter modtog Direktør Mohr den 18. Juli og var, skønt han beklædte en upolitisk Post i Udenrigsministeriet, aabenbart af Statssekretær v. Weiszäcker blevet gjort bekendt med den Dagen forud overrakte Erklæring af 8. Juli, idet han spurgte Direktøren, om Erklæringen var Udtryk for, at Danmark var rede til at drøfte («besprechen») det fremtidige økonomiske Samarbejde med Tyskland allerede inden Fredsslutningen og ikke først efter denne. M. H. t. de tyske Planer kunde Ritter i Fortrolighed sige, at de antagelig vilde gaa ud paa betydelige Toldnedsættelser eller endog maaske en Toldunion, hvad der dog ikke skulde afskrække os. Vi vilde blive indbudt til at sende Repræsentanter til Berlin til foreløbig Drøftelse af Problemerne vedrørende det økonomiske Samarbejde.

Nogen Indbydelse kom dog ikke, men den 30. Juli kom Ambassadør Ritter selv til København og forelagde mig mundtligt et Forslag om Danmarks Indtræden i, hvad han kaldte en Told- og Møntunion med Tyskland. Ritter understregede ved denne Lejlighed, at man endnu ikke havde gjort sig Enkeltheder i denne klar — man havde nærmest som Forbillede tænkt sig den belgisk-luxembourgiske Told- og Møntunion. Man vilde i hvert Fald fra tysk Side paa enhver Maade respektere Danmarks Selvstændighed og overhovedet ikke gøre Unionen mere omfattende, end økonomiske Hensyn gjorde det nødvendigt. Saafremt Danmark i Principet vilde erklære sig rede til at indtræde i Forhandlinger om en saadan Union — og Svar herpaa vilde Ambassadøren gerne kunne medbringe, naar han den følgende Dag rejste tilbage til Berlin —, vilde man fra tysk Side foreslaa Forhandlinger i Berlin i den nærmeste Fremtid for at naa til en kort »Rammeoverenskomst«, der saa senere skulde suppleres med Overgangs- og Detailbestemmelser, dog saaledes at Danmark først skulde være endelig bundet, naar ogsaa Aftalerne om disse var i Orden. Det fra tysk Side fremsatte Ønske om at dele Overenskomsten i en »Rammeoverenskomst« og en eller flere »Udfyldningsoverenskomster« til denne, begrundedes bl. a. med, at man ikke ønskede, at Sagen kom til Offentlighedens Kundskab, før de to Regeringer i Principet var enige om den Tilnærmelse, Aftalen vilde være Udtryk for, og havde givet denne Enighed Udtryk i Afslutningen af Rammeoverenskomsten. Da »Udfyldningsoverenskomsten« krævede Deltagelse i Forhandlingerne fra saa mange Sider, bl. a. fra Erhvervene, at Hemmeligholdelse ikke med Sikkerhed kunde paa-regnes, ønskede man at vente med disse Forhandlinger til »Rammeoverenskomsten« var i Orden.

Ambassadøren fremhævede under vor Samtale gentagne Gange, hvor meget bedre Betingelser Danmark kunde opnaa ved nu og frivilligt at gaa ind i det aktive økonomiske Samarbejde, som en saadan Union betød, end ved at vente til senere: Det politiske Moment og Ønsket om at fremskaffe et Resultat var m. a. O. fra første Færd fremtrædende. Efter at jeg havde fremdraget de særlige Sider ved den danske økonomiske Stilling, der gjorde Afslutningen af en saadan Union betænkelig, afsluttede jeg Samtalen med at udtale, at jeg naturligvis ikke alene kunde tage Stil-

ling til et saadant Spørgsmaal, men at jeg under Hensyn til Spørgsmaalets Omfang maatte forelægge det for mine Kolleger, ligesom jeg maatte ønske, at Ambassadør Ritter fik Lejlighed til personlig Kontakt med disse. Jeg forelagde derefter Sagen i et Ministermøde samme Dag Kl. 3½. Jeg refererede her min Samtale med Ambassadør Ritter og fremhævede, at der ikke var Tale om noget Krav fra tysk Side, men vel om et stærkt Ønske, og anbefalede, at man ikke paa Forhaand afviste en Forhandling. Heri var hele Ministeriet enigt. Den følgende Morgen forelagdes Sagen for Samarbejdsudvalget og senere paa Dagen for Kongen, hvorpaa den Kl. 12 forhandlede i et nyt Ministermøde. Forhandlingen her foregik paa Grundlag af et i Udenrigsministeriet udarbejdet foreløbigt Memorandum. Dette gik for det første ud paa at fastslaa, at den danske Regering i Principet var villig til at optage de fra tysk Side ønskede Forhandlinger om en Told- og Møntunion med Bevarelse af Danmarks fulde politiske Selvstændighed, og fastholdt dernæst Tyskland paa de Tilsagn, Ambassadør Ritter ved vor Samtale havde givet bl. a. m. H. t., at vore Erhverv ikke vilde faa ringere Levevilkaar end før Krigen, og til vore Muligheder for Handel med andre Lande end Tyskland under Krigen og Frihed for vor Eksport til Tredieland efter denne.

Dette Memorandum tiltraadtes i Ministermødet, hvor der yderligere m. H. t. Spørgsmaalet om Møntunion, som man ikke havde naaet at faa skitseret i Udenrigsministeriets Memorandum, vedtoges som Forudsætning for overhovedet at optage Forhandlinger herom, at Kronen blev eneste lovlige Betalingsmiddel her i Landet, og at der opstilledes et fast Afregningsforhold mellem Mark og Krone i Overensstemmelse med Prisniveauet i de to Lande. Endelig udtryktes Ønsket om, at man skulde søge at finde en anden Betegnelse for den eventuelle Aftale end Mønt- og Toldunion.

Det saaledes supplerede Udkast til Memorandum havde derpaa forskellige af Regeringens Medlemmer, deriblandt foruden Statsministeren, Finansminister Buhl, Trafikminister Gunnar Larsen og jeg selv samt Nationalbankdirektør Bramsnæs Lejlighed til at drøfte med Ambassadør Ritter ved en Frokost, Udenrigsministeriet gav for ham. Til denne var ogsaa Handelsminister Christmas

Møller og Landbrugsminister Bording indbudt, men disse var optaget af Rigsdagsarbejde. Paa Grundlag af de stedfundne Drøftelser udarbejdede Udenrigsministeriet derpaa et endeligt Memorandum vedrørende de Betingelser, paa hvilke den danske Regering var rede til at optage de fra tysk Side ønskede Forhandlinger. Dette Memorandum, i hvilket Betegnelsen »Told- og Møntunion« i Overensstemmelse med Ministermødets Beslutning var ændret til »Overenskomst med Hensyn til Erhvervsfællesskab«, overleveredes samme Aften efter at være godkendt af Statsministeren og Finansministeren, til Ambassadør Ritter, der ligeledes godkendte det. Næste Dag — d. 1. August — Kl. 11¹/₂ forelagde jeg det i et samlet Ministermøde, der godkendte det, hvorefter det overleveredes Ambassadør Ritter, som samme Dag afrejste til Berlin, efter at der var truffet Aftale om, at en dansk Delegation snarest skulde følge efter, for dèr at faa overrakt den tyske Regerings Forslag til en »Rammeoverenskomst«.

Dette Memorandum har følgende Ordlyd:

»Den danske Regering erklærer sig i Princippet rede til straks at optage Forhandlinger med den tyske Regering angaaende Afsluttelsen af en Overenskomst med Hensyn til Erhvervsfællesskab under Bibeholdelse af fuldkommen politisk Selvstændighed for Danmark. Den danske Regering gaar med Hensyn til Møntspørgsmaalet ud fra, at den danske Krone bliver det eneste Betalingsmiddel i Omløb i Danmark, og at der bliver aftalt et fast Forhold mellem Mark og Krone i Overensstemmelse med Priseniveauet i de to Lande.

Iøvrigt er der Enighed om

at den tyske Regering ved Aftalen om de Foranstaltninger, hvorved Overenskomsten sættes i Kraft, drager Omsorg for, at de forskellige Grene af det danske Erhvervsliv, derunder ogsaa det mindre Landbrug, efter Krigen ikke kommer til at leve under ringere Livsbetingelser end før Krigen, og at navnlig den danske Industri, som ernærer $\frac{1}{3}$ af den danske Befolkning, kan opretholde sin Beskæftigelsesgrad. For at opnaa dette Formaal tager man Sigte paa, at der afsluttes Aftaler om Produktions- eller Salgskontingenter eller lignende Foranstaltninger,

at det for Overenskomstens Ikrafttræden er nødvendigt indgaaende at prøve hver enkelt dansk Erhvervsgrens Forhold med det Formaal at tage alt muligt Hensyn til Erhvervsgrenene,

at der skaffes Mulighed for, at Danmark, der maa antages at faa sit Hovedafsætningsmarked i Tyskland, kan anvende en passende Del af sin Indtægt fra Udførslen til Tyskland til Indkøb i Tredieland af de for det danske Landbrug og den danske Industri nødvendige Raastoffer m. v. og

til Indkøb af andre Varer fra Tredieland f. Ex. Tobak, Kaffe m. v. og endelig indenfor Mulighedernes Rammer til andre nødvendige Betalinger, at de under Krigen af militære Grunde bestaaende Indskrænkninger i Danmarks Export til andre Lande skal bortfalde efter Krigen, at der træffes Aftale om Overgangsbestemmelser for at undgaa pludselige Ændringer i Danmarks Kapital- og Beskæftigelsesforhold, saaledes at den gennem Overenskomsten skabte økonomiske Omlægning kan foregaa under en rolig Udvikling.«

Baggrunden, ikke blot for det tyske Initiativ, men specielt for den Iver, der udvistes fra tysk Side ved, at Ritter sendtes til København i Stedet for, som han havde udtalt overfor Mohr, at en dansk Delegation indbødes til Berlin, var v. Ribbentrops Ønsker om hurtigt at kunne præstere et Resultat.

Som Medlemmer af Delegationen udpegedes Trafikminister Gunnar Larsen (Formand), Nationalbankdirektør Bramsnæs, Generaldirektør Korst, Direktør Sthyr, Afdelingschef Wassard og Kontorchef Sveinbjørnsson. Naar Gunnar Larsen blev Formand, var Grunden hertil Regeringens Ønske om under Forhandlingerne tillige at kunne føre politiske Samtaler, hvad der forudsatte, at en Kabinetminister var Delegationens Formand. Da jeg ikke kunde rejse, paatog Gunnar Larsen sig efter Regeringens Anmodning Hvervet med den Opgave at modtage det tyske Forslag og uden at inklade sig i Realitetsforhandlinger gennemgaa dette med en modsvarende tysk Delegation. Samtidig haabede jeg, at det vilde blive muligt for ham at faa en politisk Forhandling med v. Ribbentrop, som jeg selv straks efter min Tiltræden havde anmodet om gennem Gesandtskabet i Berlin, men hidtil ikke havde kunnet opnaa.

Da Delegationens Fortrop bestaaende bl. a. af Formanden, Direktør Sthyr og Afdelingschef i Udenrigsministeriet Wassard, Søndag d. 4. August kom til Berlin, viste det sig, at Tyskerne ikke var tilfredse med det Memorandum, man i København var enedes om. Direktør Sthyr modtog nemlig et fra tysk Side udarbejdet Udkast til »Rammeoverenskomst«, der ganske saa bort fra Memorandum'et! Umiddelbart efter at Delegationens Medlemmer havde gaaet dette Udkast igennem, meddelte Sthyr paa Delegationens Vegne telefonisk Ambassadør Ritter — hvem det først var muligt at træffe personligt den følgende Dag —, at Forslaget end ikke kunde benyttes som Forhandlingsgrundlag. Herom

underrettede Trafikministeren mig samme Dag baade telefonisk og ved Brev. Dette Brev har følgende Ordlyd:

»Berlin, den 4. August 1940.

Herr Udenrigsminister Scavenius,

Ved Ankomsten til Berlin i Gaar modtog Direktør Sthyr som aftalt et Udkast til Overenskomsten. Jeg fremsender hermed Kopi af dette Udkast. Som De vil se, er Udkastet bygget over Luxembourg-Overenskomsten, men i sin hele Form, og navnlig i en Række Detailler, maa det jo siges at være uantageligt som Forhandlingsgrundlag. Arbejdet bærer jo i høj Grad Præg af at være Hastværksarbejde og tager jo slet ikke Hensyn til de specielle danske Forhold. Jeg gør opmærksom paa, for en Ordens Skyld, at to af Paragrafferne, skønt de bærer forskellige Numre, nemlig 14 og 15, er identiske. Ligeledes er Paragrafferne 16 og 17 praktisk talt ligelydende.

Vi har i Dag været i Forbindelse med Ambassadør Ritter pr. Telefon, men det var ikke muligt at faa en Samtale med ham i Dag. Denne vil først finde Sted Mandag Morgen Kl. 10 i Udenrigsministeriet. Vi foreslog, som meddelt i Telefonen, at man enten skulde udsætte den øvrige Delegations Ankomst eller i alle Tilfælde aflyse Mødet paa Mandag. Ritter foretrak det sidste, da han nødigt vilde have Sagen helt udskudt. Han syntes dog selv at være klar over, at Forslaget ikke var egnet.

Det er Hensigten Mandag at meddele Ritter, at det af ham foreslaede Grundlag ikke er egnet, idet ingen dansk Regering vilde kunne akceptere Forslaget som Grundlag for Forhandlinger. Man haaber derefter at kunne faa et nyt Forslag fra det tyske Udenrigsministerium, inden egentlige Forhandlinger paabegyndes.

I Mellemtiden ønsker Ritter gerne, at Direktør Bramsnæs fører nogle Samtaler med Reichsbankdirektor Puhl.

Jeg vedlægger iøvrigt Listen over de Forhandlere, der fra tysk Side er opstillet.

Venlig Hilsen

Deres hengivne

(sign.) Gunnar Larsen.«

Det, der gjorde det tyske Udkast uegnet som Forhandlingsgrundlag, var ikke blot, at det — et typisk Udtryk for Tyskernes Mangel paa Evne til at individualisere — var saa at sige kalkeret over den belgisk-luxembourgiske Union, d.v.s. en Union mellem to mindre Stater af nogenlunde ensartet økonomisk Struktur, medens der her var Tale om en Overenskomst mellem et lille Land og en Stormagt, men ogsaa Bestemmelsernes materielle Indhold, saaledes f. Eks. en Bestemmelse om, at fysiske og juridiske Per-

soner i de to Lande skulde have lige Ret til at drive Erhvervs- virksomhed i dem begge samt en Bestemmelse om, at alle Handelsforhandlinger med fremmede Magter paa begge Staters Vegne skulde føres af Tyskland.

Som vejledende for Delegationen ved dens videre Arbejde tilskrev jeg straks efter Modtagelsen af Gunnar Larsens Brev af 4. August Trafikministeren saaledes:

»Udenrigsministeriet.

København, den 5. August 1940.

Herr Ingeniør Gunnar Larsen,
Minister for offentlige Arbejder.

Jeg takker Dem for Deres Brev af 4. ds. og den modtagne Kopi af Udkastet til Overenskomsten. Jeg deler Delegationens Opfattelse af, hvad der fremgik af Samtalerne i København.

Til en dyberegaende Prøvelse af Udkastets forskellige Bestemmelser har der, som De vil kunne forstaa, ikke været Tid, men jeg mener dog allerede nu at burde sende Dem nogle Linier til Orientering om, hvilket Indtryk Udkastet umiddelbart har gjort.

Naar vi fra dansk Side har erklæret os beredt til med Fremtiden for Øje allerede før Fredsslutningen at indgaa i Drøftelser med den tyske Regering for at tilvejebringe en Rammeoverenskomst, er det klart, at vi ogsaa vil have at overveje, hvilke Virkninger den eventuelle Overenskomst vil kunne have paa de ikke ubetydelige danske Interesser, der ligger i Udlandet. Det forekommer mig, at man med Vægt maa kunne gøre gældende, at et saa vidtgaaende økonomisk Samarbejde, som det, der er skitseret i Udkastet, og da navnlig under den Form, dette har faaet, saalænge Krigsforholdene bestaar, vil medføre en betydelig Risiko for, at de danske Interesser i Udlandet lider betydelig Skade.

Men ogsaa i det direkte Forhold mellem Danmark og Tyskland er det klart, at det maa være vort Ønske ikke alene at tilvejebringe en Ligelighed paa Papiret i en Overenskomst, men ogsaa at indføre saadanne Kauteler, at den rent formelle Ligelighed bliver Realitet. Det er umiddelbart klart, at den Omstændighed, at der tales om paa den ene Side et Land med 4 Mill. Indbyggere og paa den anden Side om et Land med tyve Gange dette Antal vil bevirke, at den formelle Ligelighed udelukkende bliver til Gunst for det større Land, og Faren for det danske Folks økonomiske Existensmuligheder bliver jo større jo mere omfattende Overenskomsten bliver. Dette Problem har bl. a. Interesse i Forbindelse med Udkastets Art. V, i Henhold til hvilken tyske fysiske og juridiske Personer uden videre skal kunne nedsætte sig og udøve en Næring i Danmark paa samme Maade som danske fysiske og juridiske Personer. Skulde man fra tysk Side henvise til, at den Nationalbehandling, der er Tale om, i et

vist Omfang kan afledes af allerede bestaaende Traktater, maa herimod gøres gældende, at en Sammenligning af Forholdene før og efter Overenskomstens eventuelle Indgaaelse ikke er mulig, og at Bestemmelsen i Art. V faar langt større Rækkevidde end eksisterende tilsvarende Bestemmelser.«

Hertil føjedes nogle Bemærkninger angaaende de enkelte Artikler.

Den 5. August Kl. 10 Formiddag indfandt Direktør Sthyr og Afdelingschef Wassard sig i det tyske Udenrigsministerium til den Samtale med Ambassadør Ritter, som det ikke havde været muligt at opnaa den 4. De gentog her, hvad Direktør Sthyr allerede den 4. telefonisk havde meddelt, nemlig at Udkastet var for vidtgaaende og for skitse-mæssigt samt ikke i Overensstemmelse med det i København aftalte Grundlag. Ingen dansk Regering hverken kunde eller vilde gennemføre et Forslag af denne Art. Man maatte derfor, hvis Forhandlingerne skulde fortsættes som officielle, se at bringe Udgangspunkterne væsentligt nærmere til hinanden.

Ambassadør Ritter svarede hertil, at en økonomisk Sammenlutning mellem Landene i Europa under Tysklands Førerskab ikke kunde gennemføres, medmindre Toldgrænserne ophævedes og det overlodes Tyskland udadtil at føre Forhandlingerne paa det samlede Rums Vegne. Naar man nu stod overfor Forhandlinger med Danmark, maatte dette selv vælge, om man vilde gaa ind i dette Fællesskab eller ej. Vilde man gaa ind i det, maatte dette uvægerligt medføre en Del af de Konsekvenser, som havde fundet Udtryk i det forelagte Udkast, selv om man fra tysk Side var fuldtud rede til at imødekomme danske Ønsker baade m. H. t. specielle økonomiske Forhold og m. H. t. nationale Følelser. Erklærede man sig rede til at indgaa i Fællesskabet, vilde det frembyde den Fordel for Danmark, at man paa en Række Omraader kunde faa Forholdene ordnet i Overensstemmelse med danske Ønsker. Sagde Danmark omvendt Nej, maatte Tyskland tage sin Beslutning, om det med Magt vilde tvinge Danmark ind i Fællesskabet eller simpelthen lade det ligge og passe sig selv.

Sthyr og Wassard fremhævede, at man fra dansk Side ønskede, at Rammeoverenskomsten — hvis man naaede til en saadan — ikke skulde træde i Kraft før ogsaa Gennemførelses-

overenskomsten var i Orden, saaledes at Danmark lige til det Øjeblik, da denne skulde forelægges den danske Rigsdag til Ratifikation, stod frit med Hensyn til, om man vilde lade det hele — ogsaa Rammeforenskomsten — falde. At dette Forslag, der i Virkeligheden udskød hele Spørgsmaalet ad *calendas graecas* og kun fremsattes for at vinde Tid, fandt Forstaaelse hos Ambassadør Ritter, synes kun at kunne forklares ved, at han allerede paa dette Tidspunkt var klar over, at saaledes som Forholdene havde udviklet sig, vilde det forudseelige Resultat hverken i økonomisk eller politisk Henseende være af nogen Værdi.

Ved samme Samtale fremkom de to danske Herrer ogsaa med en Række Udtalelser om de indrepolitiske Forhold i Danmark. De fremhævede herved, at den danske Regering, saafremt den skulde gennemføre et Samarbejde af den her omhandlede Art, først og fremmest maatte have Arbejdsfred. Det vilde herved være af Betydning, om det offentligt kunde tilkendegives, at den tyske Regering og det tyske nationalsocialistiske Parti ikke havde til Hensigt at støtte Forsøg om Regeringsomvæltninger udenom Danmarks Forfatning. I denne Forbindelse gjorde man opmærksom paa det danske nationalsocialistiske Partis ringe Betydning. Hr. Ritter advarede mod at rejse dette Spørgsmaal og fremkom med nogle Bemærkninger om Forskellen i det danske og tyske Synspunkt med Hensyn til det parlamentariske Styre, som Danmark ikke kunde faa nogen tysk Garanti for, at det for Tid og Evighed vilde kunne opretholde.

Da de to danske Forhandlere forstod, at det vilde være Hr. Ritter yderst ubehageligt, saafremt det til om Eftermiddagen berammede Møde udsattes, enedes man om, at man her kun skulde hilse paa hinanden uden Forhandlinger af nogen Art.

Ved Mødet om Eftermiddagen Kl. 5 holdt Ambassadør Ritter en Tale, hvori han stærkt fremhævede, at det fra tysk Side udarbejdede Udkast ikke paa nogen Maade var at betragte som et Diktat, men at det stod Danmark frit, om man vilde gaa ind paa de stillede Forslag eller ikke: Forslaget var kun et rent foreløbigt Forhandlingsgrundlag, hvis Hensigt var at tjene til at faa fastslaaet, paa hvilke Punkter man var enige og paa hvilke ikke. Specielt henvendt til Nationalbankdirektør Bramsnæs erklærede Hr. Ritter, at han meget vel vidste, at vore Ønsker m. H. t. Forhol-

det mellem Krone og Reichsmark gik i modsat Retning af, hvad der havde fundet Udtryk i Forslaget. Den Omstændighed, at dette var affattet i Strid med vore Ønsker, maatte imidlertid ikke opfattes som en Standpunkttagen fra tysk Side. Overhovedet skulde man fra dansk Side ikke være bange for, at man skulde blive bundet blot ved at gaa ind i Forhandlinger.

Denne Betoning af Drøftelsernes rent uforbindende Karakter understregede Minister Gunnar Larsen i sin Svartale. Han betone, at Delegationen ikke var bemyndiget til at tage nogen Stilling til det tyske Forslag som Forhandlingsgrundlag, men at man, efter at have hørt Hr. Ritters Udtalelser, var rede til en uofficiel Samtale, hvor man ved Fremsættelse af Spørgsmaal fra dansk Side kunde faa belyst Rækkevidden af Udkastets enkelte Bestemmelser.

Dette Møde afholdtes den følgende Dag. Der foretoges her en rent kursorisk Gennemgang af det tyske Udkast, hvor Ambassadør Ritter paa eget Initiativ foreslog, at man i Fortalen paany indføjede Ordene »Unter Währung der politischen Selbstständigkeit Dänemarks«, ligesom Direktør Sthyr ved Gennemgangen af Bestemmelsen om Forhandlinger med udenforstaaende Magter stærkt fremhævede, at man her fra dansk Side havde tænkt sig en anden Fremgangsmaade end den foreslaaede. Opsigelsesfristen lykkedes det at faa ændret fra 2 til 1 Aar. Endelig fremhævede Ambassadør Ritter udtrykkeligt, at Danmark først skulde være endeligt bundet, naar Gennemførelsesbestemmelserne var ordnede. Iøvrigt drejede Diskussionen sig væsentligt om tekniske Spørgsmaal, hvad der ogsaa gjaldt to følgende Møder, et hos Ministerialdirektor Wucher i Finansministeriet den 6. August og et hos Ambassadør Ritter den 7. August.

Under Delegationens første Besøg blev Gunnar Larsen modtaget af v. Ribbentrop, der imidlertid stillede sig ganske afvisende m. H. t. at komme ind paa politiske Spørgsmaal, hvad Gunnar Larsen forøvrigt i Forvejen havde faaet at vide. Nogen politisk Garanti som Modstykke til en økonomisk Aftale syntes der ikke at kunne blive Tale om, lige saa lidt som om Garantier m. H. t. Forholdet mellem den danske Regering og de danske Nationalsocialister. Gunnar Larsens Referat efter Hjemkomsten gik derfor ud paa, at han havde faaet det Indtryk, at man fra

tysk Side forbeholdt sig frie Hænder, og at et Afslag paa fortsatte Forhandlinger maatte antages at føre til, at man fra tysk Side vilde poussere de danske Nationalsocialister. Rigtigheden af dette Indtryk skulde inden længe bekræfte sig.

Den 8. August vendte Delegationen tilbage til København med Anmodning om at afgive Svar inden d. 15. August. Drøftelserne indenfor Regeringen med Samarbejdsudvalget og med Erhvervene viste imidlertid hurtigt, at man ikke kunde naa et Resultat inden den opgivne Frist. Det Omslag i »Stemningen«, der skete i Sommeren 1940, og som vil blive nærmere omtalt i det følgende, var herved ikke uden Betydning, fordi det gjorde Politikerne indenfor Regeringen mere ængstelige. Man sporer her for første Gang Indflydelsen af den private Udenrigspolitik, der paa-virkede Rigsdagen udefra.

For at vinde Tid sendte man nu igen Minister Gunnar Larsen, Direktør Sthyr, Nationalbankdirektør Bramsnæs og Afdelingschef Wassard til Berlin for at anmode om en Forlængelse af Fristen. Paa det Møde hos Ambassadør Ritter den 15. August, hvor denne Anmodning fremsattes, fremhævede Minister Gunnar Larsen, at man under Ambassadør Ritters Besøg i København havde haft saa kort Tid til sine Overvejelser. Efter at man nu havde haft Tid til at studere Spørgsmaalet nærmere, kunde det ikke nægtes, at der var opstaaet store Betæneligheder paa mange Punkter. Gunnar Larsen fremhævede i saa Henseende navnlig, at det vilde føles naturligere, saafremt man ikke udformede Rammeoverenskomsten som en egentlig Traktat, men som en Protokol over Forhandlingerne om Traktatens Afslutning (hvorved man vilde komme udenom det delikate Spørgsmaal om, hvorvidt Danmark skulde være bundet allerede ved Rammeoverenskomstens Afslutning eller først ved Gennemførelsesoverenskomsten), endvidere at Begrebet »Wirtschaftsgemeinschaft« ved sin Ubestemthed havde voldt Betæneligheder, hvorfor man foretrak at vende tilbage til Betegnelsen Told- og Møntunion, og at Artiklen om Ligebehandlingen burde udgaa. Det fremhævedes paany, at en Hovedvanskelighed var, at de Forhold, man i København var enige om, ikke havde fundet Udtryk i Udkastet, hvorfor det vilde være naturligt at optage dem i en Protokol som den foreslaede.

Til disse Udtalelser føjede Gunnar Larsen den mere principielle

Erklæring, at man fra dansk Side nærede en ikke ringe Betænkelighed ved at gaa i Spidsen paa dette Omraade, da man jo kun vidste meget lidt om, hvorledes det fra tysk Side tilstræbte nye Europa vilde komme til at se ud, eller hvilke Ordninger der maatte blive truffet med andre Lande. Det maatte i hvert Fald være en Forudsætning, at Danmark gennem en Art Mestbegunstigelsesklausul fik samme Rettigheder som de bedst stillede af disse.

Hovedpunktet i Ambassadør Ritters Svar herpaa var, at han ikke kunde tænke sig, at den tyske Regering vilde forhandle videre paa Grundlag af de danske Synspunkter. Han havde maattet forstaa det Memorandum, han havde faaet overrakt i København, saaledes, at den danske Regerings Medlemmer ikke principielt tog Afstand fra Tanken, men var enig i at gaa ind i Forhandlinger. De nu faldne Udtalelser maatte derimod forstaas saaledes, at den nu traadte tilbage fra dette Standpunkt.

Minister Gunnar Larsen henviste heroverfor til, at det, han havde fremhævet, blot var, at det var vanskeligt at forlange, at Rigsdagen skulde godkende en Rammeoverenskomst, naar den ikke kendte Detaillerne vedrørende dens Gennemførelse, og at det i de Par Dage, der havde været til Raadighed, ikke havde været muligt at tage endelig Stilling til de tyske Forslag.

Hr. Ritter fremhævede under den følgende Diskussion stærkt, at den tyske Regering ikke kunde risikere, at det Forslag, man, efter maaske maanedlange Forhandlinger, evt. naaede frem til, blev forkastet af den danske Rigsdag. Hertil bemærkede man fra dansk Side, at Ritter ved det forrige Møde udtrykkelig selv havde erklæret, at den danske Regering, indtil Gennemførelsesoverenskomsten forelaa til Ratifikation, skulde have fuld Frihed til at træde tilbage fra det hele. Man forstod nu, at den tyske Regering havde skiftet Standpunkt og tværtimod ikke vilde affinde sig med, at Rigsdagen til sin Tid evt. ikke vilde ratificere Gennemførelsesoverenskomsten.

Hr. Ritter henviste til, at Rigsdagen vel formelt havde Ret til at forkaste Gennemførelsesoverenskomsten og dermed ogsaa Rammeoverenskomsten, men at den derved vilde desavouere sig selv, saafremt den i Forvejen under en eller anden Form havde godkendt Rammeoverenskomsten. M.H.t. Forbeholdene i Memorandumet.

dum'et af 31. Juli stod det os frit for at fremsætte Forslag til en ændret Redaktion, saafremt de tyske Forslag ikke dækkede vore Ønsker.

Efter to Møder i Reichswirtschaftsministerium d. 16. August, hvor man diskuterede tekniske Spørgsmaal, holdtes et nyt Møde hos Ambassadør Ritter d. 17. Ritter fremhævede her paany, at man sikkert vilde kunne enes om Detailspørgsmaalene, men at det, man savnede, var Oplysning om den danske Regerings Stillingtagen til Spørgsmaalet om, hvorvidt man var rede til paa det foreliggende Forhandlingsgrundlag at gaa over til Detailforhandlinger vedrørende Rammeoverenskomsten. Dette var Hovedspørgsmaalet, overfor hvilket alt andet kun var Detailler. Hvis man fra dansk Side vilde gaa ind i disse Forhandlinger, maatte de tilendebringes i Løbet af en Uges Tid, hvorefter Forhandlinger om Gennemførelsesoverenskomsten maatte tages op og ligeledes hurtigst muligt tilendebringes. Den tyske Regering kunde ikke udsætte sig for, at dens første Forhandlinger med et andet Land vedrørende dets Tilslutning til det nye »Grossraum« løb ud i Sandet eller endte med et Afslag overfor Tyskland. Til denne Trusel føjede Ritter endelig, at den danske Regering nu stod frit m.H.t., om den vilde fortsætte Forhandlingerne eller ej. Herom maatte den tyske Regering have Meddelelse senest Fredag d. 23. August. Sagde Danmark Ja, maatte Forhandlinger om Rammeoverenskomsten derefter straks optages, sagde det Nej, maatte man fra tysk Side konstatere, at Forhandlingerne var afbrudt. Ønskede Danmark dem derefter senere optaget paany, maatte det rette Henvendelse derom til Tyskland: En Mellemtilstand, hvor den danske Regering betænkte sig paa, om den vilde gaa videre med Sagen eller ikke, ønskede man fra tysk Side ikke etableret.

I en af Delegationen efter dens Hjemkomst afgivet Fællesudtalelse af 19. August 1940 udtalte den efter et Referat af det passerede, at det efter dens Opfattelse var nødvendigt, at der søgtes tilvejebragt en eller anden Ordning af det fremtidige økonomiske Forhold mellem Danmark og Tyskland, bl. a. fordi man paa dette Tidspunkt mente, at man gennem en Forhøjelse af Kronens Værdi i Forhold til Marken til en vis Grad kunde afbøde de uheldige Konsekvenser af, at det tyske Prisniveau overførtes til Danmark, samt at man kunde faa en vis Indflydelse paa

Reguleringen af den tyske Industris Konkurrence med den danske. Hvis Regeringen valgte at afbryde Forhandlingerne om det foreliggende Udkast, maatte Delegationen derfor tilraade, at der i Føling dels med den selv, dels med Repræsentanter for Erhvervene og andre Eksperter søgtes tilvejebragt mest mulig Klarhed over de Konsekvenser, det vilde kunne have, hvis man søgte at gennemføre et dansk Modforslag, samt at det endvidere undersøgtes, hvilke andre Muligheder der kunde tænkes.

Skønt mine Kolleger som foran nævnt havde været ganske enige i den principielle Tilslutning, der ved Memorandum'et af 31. Juli var blevet givet til de tyske Ønsker, begyndte de nu under Paavirkning af den Stemning, der var blevet oparbejdet mod Forhandlingernes Fortsættelse, at vakle, hvortil formentlig ogsaa bidrog det Indtryk, de ved Samtaler med Medlemmer af Delegationen kan have faaet af, at der paa tysk Side var opstaaet en vis Uenighed, idet der navnlig fra det tyske Landbrugs Side var lagt Betæneligheder for Dagen. Heroverfor mente jeg stadig, at det vilde være alt for risikabelt, om man fra dansk Side afbrød Forhandlingerne, og at man saa meget mindre burde gøre dette, som der var rimelig Udsigt til, at de som Følge af Modstanden i Tyskland alligevel maatte ventes ikke at føre frem. Jeg fastholdt derfor — ikke som det er blevet anført, at man burde slutte en Told- og Møntunion med Tyskland paa de af Tyskland angivne Betingelser, jfr. i saa Henseende mit foran citerede Brev af 5. August 1940 — men at vi burde staa fast paa det, vi ved Memorandum'et af 31. Juli selv var gaaet med paa og derved vælte Ansvar for en evt. Afbrydelse af Forhandlingerne over paa Tyskland. Et første Udkast til et dansk Modforslag baseret paa Memorandum'et af 31. Juli 1940 udarbejdedes i Udenrigsministeriet og rundsendtes til Regeringens Medlemmer, blandt hvilke det imidlertid aldrig kom til Behandling, fordi Regeringen i Mellemtiden var naaet til det Resultat, at man skulde meddele den tyske Regering, at Danmark ikke var rede til at slutte en Overenskomst af den foreslaede Art. Som Følge heraf blev Udarbejdelsen af et endeligt Modforslag indstillet og de paatænkte Forhandlinger med de danske interesserede Kredse opgivet. Noget dansk Modforslag er saaledes aldrig blevet forelagt de tyske Forhandlere.

Regeringen anmodede derefter Minister Gunnar Larsen, Direktør Sthyr og Afdelingschef Wassard om at rejse til Berlin og give den tyske Regering Meddelelse om, at Danmark ikke var rede til at afslutte en Told- og Møntunion med Tyskland. Delegationen blev instrueret om at overbringe den tyske Regerings Repræsentanter den danske Regerings Afgørelse paa en saadan Maade, at det gav mindst mulig Aarsag til Misstemning. Den 23. August, der fra tysk Side var fastsat som Termin for det danske Svares Afgivelse, rejste Delegationen til Berlin.

Ved et Møde samme Eftermiddag hos Ambassadør Ritter meddelte Gunnar Larsen derefter Afslaget i følgende Ord:

»Ved sine Overvejelser vedrørende Forslag til en dansk-tysk Told- og Møntunion er den danske Regering efter saa indgaaende Undersøgelser, som den korte Tid tillod, kommet til det Resultat, at det ikke er muligt at danne sig et Billede af de Konsekvenser, det vilde faa for dansk Erhvervsliv, saafremt der afsluttedes en Told- og Møntunion mellem Danmark og Tyskland. De danske Erhvervsorganisationer har for deres Vedkommende fraraadet Indgaaelse af saadanne Unioner. Endvidere er der fra forskellig Side blevet henvist til, at det ikke er muligt under Krigen at lade et Erhvervsfællesskab træde i Kraft mellem de to Lande. Af Hensyn til danske Forsyningsinteresser vil det være nødvendigt at opretholde Ud- og Indførselsforbud, saavel som forskellige andre Kontrolforholdsregler. En Tilpasning af Toldsatserne vilde for Tiden kun i relativ Grad have Indflydelse paa Vareudvekslingen. Da en Told- og Møntunion saaledes ikke kan faa større konstruktiv økonomisk Virkning, saalænge Krigen varer, er det den almindelige Mening mellem de Sagkyndige, med hvilke Regeringen har raadført sig, at der ikke er Grund til at fremforcere Aftaler om disse Forhold.

Under Hensyntagen til disse Betragtninger mener den danske Regering at maatte afgive den Erklæring, at man beklager ikke at være i Stand til at afslutte den foreslaaede Rammeoverenskomst. Man vil i Danmark fortsætte en Detailundersøgelse af de grundlæggende økonomiske Problemer de to Lande imellem i den Hensigt at skaffe Klarhed over, hvilke Lettelser og Forbedringer i Samhandelsforholdet mellem de to Lande, de ændrede Forhold nødvendiggør.«

Man udtrykte sluttelig Haabet om, at man kunde paaregne tysk Bistand ved disse Undersøgelser, og bragte den danske Regerings Tak for den venskabelige Modtagelse, der var blevet Delegationen til Del i Berlin.

I sit Svar fastslog Ambassadør Ritter, som det var at vente, at den danske Regering havde fragaaet den i Memorandum'et af

31. Juli indeholdte principielle Udtalelse. Da man under de forskellige Drøftelser i Berlin fra tysk Side havde vist sig rede til i vidt Omfang at imødekomme danske Ønsker, kunde dette kun skyldes principielle Betænkeligheder, navnlig at man ikke fra dansk Side var villig til at indgaa nogen Overenskomst før efter Krigens Ophør. Overfor dette — aabenbart meget ømme — Punkt henviste Gunnar Larsen til, at der kunde være andre Omraader, hvor Overenskomster kunde være praktiske, men at en Told- og Møntunion ikke under Krigen vilde faa nogen større praktisk Betydning, bl. a. fordi Danmark ogsaa uden en saadan stod i nær økonomisk Forbindelse med Tyskland. Ambassadør Ritter fastholdt imidlertid, at Forhandlingerne var afbrudt fra dansk Side med negativt Resultat. Vilde man fra dansk Side fremkomme med Forslag, havde man fuld Frihed hertil, men disse kunde ikke accepteres som Forhandlingsbasis, dersom de afveg ret meget fra det tyske Udkast. Ønskede man fra dansk Side Oplysninger til Brug ved fortsatte Undersøgelser, vilde man fra tysk Side hjælpe med til at fremskaffe saadanne, men saafremt Forhandlingerne udskødes til efter Krigens Afslutning, vilde den dansk-tyske Ordning blive et Led i Ordningen af Efterkrigsforholdene, og denne Forhandlingssituation vilde næppe blive saa fordelagtig for Danmark som den nuværende. Hermed endte Forhandlingerne.

Af det anførte vil det ses, at den Kritik, der har været rettet mod, at der optoges en Forhandling om en Told- og Møntunion, hviler paa manglende Kendskab til, hvad der virkelig er passeret. Det gælder m. H. t. Initiativet, der er udgaaet ikke fra dansk men fra tysk Side. Det gælder m. H. t. Udgangspunktet, som ikke er Erklæringen af 8. Juli, idet man har beskæftiget sig med Tanken i det tyske Udenrigsministerium allerede inden Regeringsomdannelsen. Det gælder endelig selve Forhandlingernes Karakter af rent foreløbige og uforbindende Samtaler. At afvise saadanne vilde have været uforvarsligt. Nu opnaaedes det, at Afslaget, da det kom, ikke blev noget blankt Afslag — vi havde jo forsøgt Forhandlinger — dernæst at Tyskerne havde i hvert Fald et Medansvar, for saa vidt som det var dem, der ved deres Forslag først havde fragaaet, hvad man ved Memorandum'et af 31. Juli var enedes om, og endelig at de Interesser fra tysk Side, der havde

ført til, at Sagen overhovedet var kommet op, trængtes tilbage.

Det har været hævdet, at der m. H. t. Spørgsmaalet om Told- og Møntunion var Uenighed indenfor Regeringen, idet jeg, støttet af Gunnar Larsen, skulde have ønsket en saadan Union. Denne Fremstilling er urigtig. Der var *ingen* i Regeringen — heller ikke Gunnar Larsen, der i dette Spørgsmaal i særlig Grad har maattet staa for Skud — der ønskede at afslutte en Told- og Møntunion med Tyskland, men vi var samtidig *alle* enige om, at man, som Forholdene laa, ikke blankt kunde afvise at inklade os i Forhandlinger om en saadan. Det, der var Uenighed om, var det rent taktiske Spørgsmaal, *hvor længe* disse Forhandlinger skulde fortsættes, og om Danmark som den svagere Forhandlingspartner turde tage Ansvar for at afbryde dem. Jeg mente — og mener — at det havde været rigtigere, saafremt man fra dansk Side i Konsekvens af Memorandum'et af 31. Juli havde udarbejdet et Modforslag og derved væltet Ansvar for Forhandlingernes Afbrydelse over paa Tyskland. Som Modstykke hertil løb vi ikke anden Risiko end — højst — at faa Tolden slettet for Krigens Varighed, hvad der kun var et finansielt Spørgsmaal, medens en Afbrydelse frembød Risiko for Regeringens Afsættelse. For mig var der ved Valget mellem disse to Onder ingen Tvivl om, hvilket der var det mindste.

Naar man desuagtet ikke fra tysk Side straks reagerede kraftigere over for det danske Afslag, end Tilfældet var, maa Aarsagen hertil sikkert søges i den Omstændighed, at de tyske Erhvervskredse, der var blevet bekendt med de Betingelser, som den danske Regering i det af Ritter godkendte Memorandum havde opstillet for at inklade sig paa Forhandlingerne, var absolut imod, at der paa dette Grundlag blev afsluttet en Overenskomst mellem de to Lande.

Hele Forslaget strandede saaledes i Virkeligheden paa Grund af tysk Modstand imod at inklade sig paa de i Memorandum'et fra dansk Side opstillede Betingelser. Den tyske Regering maatte derfor være afskaaret fra at udøve Tvang over for den danske Regering i Anledning af det fra dansk Side fremsatte Afslag.

6.

Kampen for at opretholde en dansk Regering

Aarsagen til, at Reaktionen fra tysk Side paa, at Regeringen vedtog at afbryde Forhandlingerne om Told- og Møntunionen, ikke blev stærkere end den faktisk blev, skyldtes den tyske Opposition mod Toldunionen. Afbrydelsen medførte imidlertid alligevel en Krise. Hertil bidrog ogsaa de forskellige nationale Manifestationer i Sommeren 1940 («Alsang«, »Algang«, samt sidst men ikke mindst den stærke Tilslutning til Hyldesten til Kongen paa hans 70 Aars Fødselsdag), thi hvor uskyldige disse Tilkendegivelser end i og for sig var, opfattede Tyskerne dem dog som Udtryk for et Ønske om at demonstrere mod dem.

Fra tysk Side tilkendegav man gennem hele Efteraaret 1940 Misfornøjelse med den danske Regering, hvad der bl. a. gav sig Udtryk i, at den tyske Gesandt gennem længere Tid overhovedet ikke søgte mig. Den tyske Misfornøjelse kom ogsaa paa anden Maade meget tydeligt til Orde. Udenrigsministeriets handelskyndige Raadgiver, Direktør Sthyr, kom herved gennem sine personlige Forbindelser til stor Nytte. Medens Gesandten f. Eks. aldrig officielt overfor mig vilde have givet Udtryk for Forargelsen over Hyldesten paa Kongens Fødselsdag, beklagede han sig overfor Sthyr med stor Bitterhed over denne, ligesom han som Følge af, at det ikke var lykkedes mig at forhindre Afbrydelsen af Forhandlingerne om Toldunionen, betegnede mig som politisk »verbraucht«.

I en Samtale med Sthyr d. 5. Oktober, i hvilken ogsaa daværende Afdelingschef i Udenrigsministeriet Wassard deltog, be-

klagede Schwarzmänn stærkt, at Forhandlingerne om Toldunionen ikke havde ført til noget Resultat og ventilerede Spørgsmaalet om deres Genoptagelse. Da Sthyr og Wassard afviste Tanken herom, bl. a. med den Begrundelse, at en Union f. T. alligevel ikke kunde faa nogen praktisk Betydning, svarede Schwarzmänn hertil, at der nu i Tyskland var udformet visse »Grossraum«-Planer, som man ønskede gennemført eller i hvert Fald tilrettelagt i alle Enkeltheder, og at man af den Grund var interesseret i Toldunionen, uanset dens Aktualitet paa det økonomiske Omraade. Da Sthyr og Wassard hertil bemærkede, at der saa var Tale om et *politisk* Skridt, vilde Schwarzmänn nødig anerkende dette, men erklærede, at den lille Nation jo blev nødt til at rette sig efter den størres Ønsker, og da man ved samme Lejlighed fra dansk Side ventilerede en Plan om en vis Udvidelse af det danske Gesandtskab i Berlin, bl. a. for at man der skulde have større Muligheder for aabent at udveksle Meninger om det danske-tyske Forhold, erklærede Hr. Schwarzmänn, at den tyske Regering aldeles ikke ønskede at tale aabent med den nuværende danske Regering, idet man derved de facto vilde anerkende den, hvad man ikke ønskede at gøre, idet man tværtimod ønskede, at der indsattes en ny Regering. Da Sthyr og Wassard heroverfor gjorde opmærksom paa, at en dansk Regering ikke saaledes uden videre kunde af- og indsættes, men beroede paa det parlamentariske Flertal, og at f. Eks. en nationalsocialistisk Regering derfor kun kunde komme til Magten, enten efter en Udvikling paa konstitutionel Basis eller ved et Kup, hvilket sidste atter forudsatte Støtte fra det tyske Militær, hvad der vilde være et afgørende Brud paa Tilsagnene af 9. April, erklærede Hr. Schwarzmänn hertil, at Kongen dog naar som helst kunde udnævne en nationalsocialistisk Regering, som styrede uden om Rigsdagen, og føjede hertil, at hvis den Udvidelse af Gesandtskabet i Berlin, man havde i Sinde — det var Tanken, at Hr. Wassard skulde sendes derned — kun havde til Formaal at fremføre Synspunkter som dem, der ved den her refererede Samtale var blevet fremført af Sthyr og Wassard, maatte man hellere opgive en saadan Udvidelse. Hovedindtrykket af denne Samtale gengav Sthyr og Wassard i en Rapport til mig saaledes, at man fra tysk Side var besluttet paa at ville fremtvinge Indsættelse af en nationalsocialistisk Regering

her i Landet, og at det eneste, der var Tvivl om, var Tidspunktet og den nærmere Fremgangsmaade.

De Antydninger af tyske Planer, Schwarzmann her var fremkommet med, forstærkedes ved en Række Udtalelser, som Renthe-Fink faa Dage senere fremsatte over for Direktør Sthyr. Ogsaa her var Forhandlingerne om Toldunionen Udgangspunktet, idet Renthe-Fink fremsatte en Beklagelse over, at der intet syntes at komme ud af de fortsatte Undersøgelser m. H. t. dette Spørgsmaal, som Delegationen i Berlin havde lovet vilde blive foretaget i Samarbejde med Organisationerne. Renthe-Fink udtalte, at Regeringen øjensynligt intet kunde udrette i denne Sag mod Erhvervenes Modvilje, og at denne Modvilje ikke blot fandtes hos Erhvervene, men ogsaa hos visse Embedsmænd inden for Administrationen. Han fandt denne Modvilje farlig for Landet, og paa samme Maade maatte han bedømme den stadig voksende tysk-fjendtlige Stemning. Ogsaa flere af Regeringens Medlemmer var modvillige over for Tyskland, og han havde overhovedet Erfaring for, at man kun bøjede sig for tyske Ønsker, naar de blev fremsat som Trusler. Dette var en uholdbar Situation. Fra tysk Side maatte man lægge Vægt paa, at man her i Landet havde en venligsindet Regering. Staunings Regering maatte bort, og en nazistisk Regering maatte til Magten. Fritz Clausen havde gennem Aar under kolossal Modstand baaret de nazistiske Ideer frem her i Landet, og nu var Tiden inde, hvor han skulde høste sin Løn.

Sthyr henviste heroverfor bl. a. til, at Udnævnelsen af en nationalsocialistisk Regering vilde udløse en uoverskuelig Modstand. Det var ham bekendt, at man i Tyskland ikke var særlig glad for Udviklingen i Norge, efter at man havde indsat en nationalsocialistisk Regering dør. Ved at tvinge en saadan Regering igennem herhjemme vilde man kun skade Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Et Tvangsregimente vilde ogsaa skade Tysklands Prestige, fordi det viste, at Tyskland ikke havde været i Stand til at gennemføre en rolig Udvikling her i Landet.

Renthe-Fink erklærede hertil, at den nuværende Regering ingen Sympati havde her i Landet, fordi den ikke evnede at regere. Der trængtes til en dybtgaaende Udrensning. En saadan vilde være det første Maal for en stærk nazistisk Regering.

Da Sthyr spurgte, hvorledes man da tænkte sig, at National-

socialisterne, der jo ikke havde det parlamentariske Flertal, skulde komme til Magten, da Kongen ikke kunde antages at ville gaa uden om Rigsdagens Flertal, svarede Renthe-Fink, at Kongen sikkert vilde forstaa, at han og hans Hus kun havde Chance for at forblive paa Tronen ved at slutte sig til Nazisterne.

Styrer henviste heroverfor til, at Sympatien og Ærefrygten for Kongen var saa stor, og hele Kongemagten saa sikkert forankret i en ældgammel Tradition, at det vilde være udelukket at tænke sig, at Folket vilde finde sig i, at Kongen blev tvunget til en Ordning eller nødt til at abdicere. Renthe-Fink gentog imidlertid, at Kongen maatte se sin eneste Chance i at følge en Regering, som det store tyske Rige havde Tillid til og var villig til at forhandle med.

Den tyske Utilfredshed med den danske Regering, som Afbrydelsen fra dansk Side af Forhandlinger, der ogsaa ellers maa formodes at være løbet ud i Sandet, havde fremkaldt, var i sig selv betænkelig nok. Den Risiko, den frembød for, at det lovlige Styre skulde blive væltet over Ende, forøgedes imidlertid derved, at der ogsaa inden for Landet selv var Strømninger, som gik imod dette Styre.

Hvad »Ingeniørerne« angaar, havde Stauning, saafremt han ved sin Optagelse af Gunnar Larsen i Regeringen havde regnet med, at disse Kredse dermed vilde være tilfredsstillede, gjort Regning uden Vært. De søgte ikke blot at volde Gunnar Larsen Vanskeligheder, men fortsatte ogsaa deres Bestræbelser for at faa dannet et Ministerium, der ikke var afhængigt af Rigsdagen.

Ved et Møde i Ingeniørhuset d. 20. August 1940, til hvilket bl. a. Ingeniørerne Knud Højgaard og Per Kampmann stod som Medindbydere, og til hvilket en større Kreds af Personer, hos hvem man kunde vente at finde Tilslutning til Bestræbelser for at danne et upolitisk Ministerium, var indbudt, forelagdes en Resolution, der indeholdt en klar Fordømmelse af Parlamentarismen og krævede denne erstattet med et nyt, forfatningspolitisk System med Statsautoriteten som ledende Princip. Dette Resolutionsudkast udvandedes vel betydeligt, men Bestræbelserne, til hvilke Mænd som Dr. phil. Vilhelm la Cour, Skibsreder A. P. Møller, fhv. Minister Høst, Ingeniørerne Saxild, Percy Ipsen og Johs. Hansen sluttede sig, fortsattes i Form af en Henvendelse til Kon-

gen om at danne et Ministerium af politisk uafhængige, frit stillede Mænd med Rigsdagens Tilslutning, men saaledes at der inden for Grundlovens Rammer gaves et saadant Ministerium saa stor Handlefrihed som muligt. Det Memorandum herom, der overrakte Kongen af Minister Høst, gaves af Kongen efter Underskrivernes eget Ønske videre til Stauning, der med Kongens Tilslutning forelagde det for Samarbejdsudvalget. Her betragtede man imidlertid det hele som det, det i Realiteten ogsaa var, nemlig et Forsøg paa, naar Rigsdagen først havde givet sin Tilslutning til selve Ministeriets Dannelse — altsaa en Slags Fuldmagt — at sætte Rigsdagen ud af Spillet. Dette gav Stauning udmærket Udtryk for, da han under Finanslovdebatten d. 15. November udtalte:

»Der har i nogen Tid været udsprede Rygter om Dannelsen af en ny Regering, og dertil var der intet at sige, hvis man tænkte paa en Omdannelse efter lovlige Linier. Man synes imidlertid ganske at se bort fra den Tilstand, der baade ved Lov og ved Praxis er fastlagt. Jeg benytter derfor Anledningen til at udtale, at hele Regeringen staar paa parlamentarisk Grund. Rigsdagen kan ikke lukkes ude fra Deltagelse i Dannelsen af Ministerium, og der er ingen i den samlede Regering — heller ikke Landets Konge — som nærer noget Ønske om at handle uden om Rigsdagen. Der findes i Øjeblikket en lovlig Regering, og skal den ændres, maa det ske paa lovmæssig Maade, følgende dansk parlamentarisk Statskik.«

I en Henvendelse til Kongen, hvori Samarbejdsudvalget takkede ham, fordi han var enig i Statsministerens Udtalelse, tilføjede Udvalget, at det vilde anse det for en stor Ulykke for Land og Folk, om vor forfatningsmæssige Linie blev brudt, saaledes som det vilde ske, dersom Hensyn blev taget til den før omtalte Henvendelse (d.v.s. den saakaldte Højgaardgruppe). Selv om dette Stormløb mod Regeringen og dens parlamentariske Grundlag herved var afværget, er det klart, at det vanskeliggjorde Regeringens Stilling, at Tyskerne, der naturligvis vidste Besked med disse Planer, overfor Regeringens Henviisning til, at hele Folket med Undtagelse af Nationalsocialisterne stod samlet om Folkestyret, kunde henvise til, at Kredse, der beherskede saa store Dele af Industrien som »Ingeniørerne«, ikke delte den almindelige Begejstring for Parlamentarismen. Ogsaa fra de Kredse inden for Landbruget, navnlig L. S., der forud for Omdannelsen af Samlings-

regeringen af 10. April 1940 havde arbejdet for dens Afgang eller Omdannelse, rettedes der Angreb paa Regeringen. Det viste sig imidlertid som foran omtalt, at L. S. faktisk havde mistet sit Agitationsstof ved de af Regeringen fastsatte høje Kornpriser.

En ganske særlig Fare frembød dog de danske Nationalsocialister. Det danske nationalsocialistiske Parti opnaaede ganske vist aldrig nogen større Tilslutning i Befolkningen — det mønstrede ved Valget i 1943 ca. 43.000 Stemmer — og udmærkede sig dernæst ved en sjælden Mangel paa Ledere. Selv om begge disse Forhold gjorde det væsentligt lettere for Regeringen at bekæmpe dette Partis statsomdannende Bestræbelser, rummede det dog naturligvis en ikke ringe Risiko, at vi her i Landet havde et Parti med samme idémæssige Grundlag som det Parti, der som eneraadende i Tyskland bestemte det Lands Politik, i hvis Magt vi politisk og økonomisk saa fuldstændigt var. Medens denne Fare var mindre, saalænge man i Tyskland var tilfreds med den siddende danske Regering, blev den større, naar man — som i Efteraaret 1940 — var utilfreds med den. I en saadan Situation kunde det danske nationalsocialistiske Parti virke ved — paa lignende Maade som Modstandsbevægelsen gjorde det i August 1943 — at skabe Uroligheder og derved give Tyskerne et Paaskud til at hævde, at den danske Regering ikke længere var i Stand til at opretholde Ro og Orden og under dette Paaskud tilrive sig Magten. At Bevægelsen var rede til at overtage Magten — Krav herom var som foran omtalt rejst af »Fædrelandet« allerede Dagen efter Besættelsen — kom meget tydeligt frem ved adskillige Lejligheder i Efteraaret 1940, saaledes f. Eks. den saakaldte »Mindeappell« i Forum d. 17. November med paafølgende Demonstrationsmarch til den lille Hornblæsers Statue samt Tumulterne i Haderslev d. 8. December, ligesom der ogsaa hele Efteraaret igennem fra de danske Nationalsocialisters Side var blevet udfoldet en særlig livlig Agitationsvirksomhed, efter at det straks efter d. 9. April udstedte Mødeforbud efter tysk Ønske var blevet lempet.

Hvor megen politisk Realitet der var i den tyske Støtte til de danske Nationalsocialister er tvivlsomt: At det tyske nationalsocialistiske Parti og dettes Kontor i det tyske Udenrigsministerium (»Abteilung Luther«) stærkt pousserede det og herved som

Kontaktmand benyttede Presseattaché Meissner, og at Situationen henimod Midten af November 1940 var den, at Fritz Clausen i hvert Fald mente at have faaet tysk Bemyndigelse til den 17. November at proklamere Magtovertagelsen, synes temmelig sikkert. Planen afblæstes imidlertid og ændredes til den foran omtalte »Mindeappell«. Dennes saavel som Haderslev-Demonstrationernes fuldstændige Fiasko bidrog vistnok til, at det gik op for Tyskerne, at de danske Nationalsocialister, selvom man højlydt besværede sig over den Behandling, de var blevet Genstand for fra Offentlighedens Side, ikke var noget at bygge paa. Denne Opfattelse maa formodes at være blevet betydeligt styrket ved de slette Erfaringer, man havde gjort med Indsættelsen af Quisling-Regeringen i Norge.

Fra Udenrigsministeriets Side forsømte man ikke nogen Lejlighed til i Samtaler med den tyske Besættelsesmagts Repræsentanter at fremhæve, at de danske Nazister havde gjort sig almindelig forhadet i Landet, at det vilde være i Strid med Aftalerne af 9. April, saafremt man i Ly af Bajonetterne indsatte dem som Regering, og at Ro og Orden i Landet derefter vilde ophøre at raade. Fra Midten af December mærkede man i Udenrigsministeriet, at der i den tyske Legation var foregaaet et Omsving i Bedømmelsen af de danske Nazister. Det tyske Gesandtskab var nu af den Opfattelse, at de danske Nazister ikke kunde komme til Magten, saa længe deres Ideer ikke havde større Rod i det danske Folk. Hvorvidt de talrige Samtaler, som Udenrigsministeriets Embedsmænd og andre gode Hjælpere i dette Spørgsmaal, f. Eks. Generaldirektør Knutzen, havde med Besættelsesmagts Repræsentanter, gaaende ud paa indtrængende at advare mod at lade de danske Nazister komme til Magten, har baaret Frugt, eller de danske Nazister ved deres egen Dumhed og udfordrende Optræden har ødelagt deres Spil, faar staa hen. Det der svækkede Partiet mest, var dog maaske Splittelsen i dets egne Rækker. Det er derfor helt forfejlet, naar man bebrejder Gunnar Larsen og Sthyr, at de har støttet danske Nazister, fordi de ved økonomisk Støtte til nazistiske Smaapartier søgte at fremme Splittelsen blandt disse. Den paagældende Støtte ydedes netop for at bidrage til Partiets Opløsning indefra.

Medens man fra tysk Side saaledes i December 1940 efter Ge-

sandtskabets Udtalelser i hvert Fald foreløbig opgav Tanken om de danske Nazisters Magtovertagelse, fastholdt man Tanken om en Regeringsomdannelse.

Paa en Omdannelse af den siddende Regering tog den officielle Demarche Sigte, som Hr. v. Renthe-Fink d. 23. December 1940 foretog overfor mig. Ifølge mit samtidig nedskrevne Referat forløb Samtalen saaledes:

»Mandag den 23. December 1940.

Herr v. Renthe-Fink indledede med en lille Tale om den tyske Regerings venskabelige Indstilling overfor Danmark. I Overensstemmelse hermed havde han for sit Vedkommende bestræbt sig for ikke at give noget skarpt Udtryk for tyske Ønsker og Planer om en skarpere Kurs, f. Eks. Forlæggelsen af Polititropper til Danmark, havde han modvirket. Denne Holdning var fastholdt i Forventning om ogsaa saaledes at blive forstaaet, men nu var han instrueret om at fremsætte forskellige Bemærkninger om Forholdene her i Landet, som man paa tysk Side maatte mene det nødvendigt, at den danske Regering tog under alvorlig Overvejelse.

Herr v. R-F omtalte først det mindre Spørgsmaal om Hr. Christmas Møllers fortsatte politiske Virksomhed, som var saa skadelig for det gode Forhold. Paa tysk Side var man stadig uforstaaende overfor det Faktum, at det konservative Folkeparti under de nuværende Forhold kunde lade sin Parti-Organisation forblive under Hr. C.M.'s Ledelse. Dette Synspunkt havde Herr von Ribbentrop udtrykkelig tiltraadt. — Det vilde jo være uheldigt, om man paa tysk Side skulde komme ind paa at tage sig selv til Rette.

Herr v. R-F gik dernæst over til at tale om den danske Regering i dens Forhold til Tyskland. Set fra et tysk Synspunkt er Regeringens Sættelse og Virksomhed ikke tilfredsstillende. Man havde særlig følgende Indvendinger:

Regeringen er for afhængig af Parti-Indflydelse;

den har ikke vist sig i Stand til at modvirke den tyskfjendtlige Stemning i Landet;

den er for passiv i Udviklingen af det dansk-tyske Forhold.

Jeg bemærkede hertil, at det i Praksis havde vist sig, at den danske Rigsdag og Partierne i den nuværende Situation havde arbejdet sammen med Regeringen hurtigt og friktionsløst. I saa Henseende havde Ministeriet en heldig Sættelse. Naar man tog i Betragtning de Vanskeligheder, der i stigende Grad vilde opstaa for Arbejderne under de økonomiske Virkninger af Krigen, maatte den nuværende Ledelse anses for hensigtsmæssig, og i denne Henseende maatte man frygte Følgerne af en ny Ledelse, der maaske vilde have Vanskelighed med at vinde Arbejdernes Tillid. Jeg henviste her til Kommunisternes Agitation. Herr v. R-F indvendte, at man paa tysk Side intet havde at erindre mod Fagforenin-

gernes Ledere, hvilket man havde vist ved at indbyde dem til Besøg i Tyskland, men det var det politiske Socialdemokrati, man tog Afstand fra. — Hvortil jeg bemærkede, at de danske Arbejdere ikke havde Øje for en saadan Modsætning, men tværtimod følte deres politiske Repræsentanter som deres Interessers Forsvarere.

Jeg tilføjede, at mulig vilde et nyt Ministerium, der formentlig vilde blive opfattet som i højere Grad tysk-orienteret, have ringere Muligheder for at paavirke Stemningen paa gunstig Maade, ogsaa maatte man have for Øje de Vanskeligheder, der eventuelt kunde opstaa udadtil i saadanne Spørgsmaal som Grønland, Skibe og Tilgodehavender i Udlandet. Herr v. R-F bemærkede, at man sandelig ikke i Tyskland ønskede, at vi skulde miste Grønland. — Da en evt. omdannet dansk Regering maatte forudses ikke at blive populær, vilde jeg spørge, om den vilde kunne faa tysk Støtte til Lettelse af dens Opgave. Jeg havde tænkt paa følgende Punkter, som Herr v. R-F noterede ned.

Vilde en saadan ny Regering blive anerkendt fra tysk Side, og kunde den faa den nødvendige Arbejdsfred?

Kunde der opnaas Enighed om, at de danske Nationalsocialister i deres politiske Agitation, hvor de selvfølgelig maatte have samme Frihed som andre danske Partier, skulde rette sig efter de bestaaende Love og Politiforanstaltninger og ikke optræde som Provokatører?

Herr v. R-F indvendte hertil, at dette var en Sag, der maatte ordnes med de danske Nationalsocialister, hvortil jeg bemærkede, at en Forstaelse mellem de to *Regeringer* i saa Henseende ogsaa forekom mig paakrævet.

Kunde det tyske Troppetal i Danmark mindskes?

Hertil bemærkede Gesandten, at dette var et Spørgsmaal, der maatte afgøres af de militære Myndigheder efter militære Hensyn.

Kunde den tyske Regering evt. tænke sig at gentage 9. April Til-sagnet?

Til Slut udtalte Herr v. R-F, at han inden Aarsskiftet vilde søge Audiens hos H.M. Kongen for at gøre Hans Majestæt direkte bekendt med de tyske Synspunkter, og jeg tilsagde, at jeg efter Julehelligdagene vilde referere Spørgsmaalet for Kongen og for Statsministeren.◄

Som det fremgaar af foranstaaende, bestræbte jeg mig under Samtalen for at advare mod drastiske Fremgangsmaader, der vilde være egnet til at fremkalde Virkninger modsat de ønskede. Paa den anden Side maatte jeg mene, at det under den daværende militærpolitiske og økonomiske Situation for Landet ikke lod sig gøre at stille sig afvisende over for denne Henvendelse. Spørgsmaalet maatte optages til Undersøgelse og Forhandling, inden Tyskerne lagde sig fast paa en Plan, men forhaabentlig var Tidspunktet egnet til at faa en aaben Drøftelse med den tyske Rege-

ring, hvorigennem den hidtil savnede modus vivendi kunde opnaas.

Ved en Konference straks efter Julehelligdagene nævnte jeg Spørgsmaalet for Kongen. Jeg hævdede her, at det, hvis Kravet fastholdtes, kunde blive nødvendigt at give efter, da man naturligvis ikke kunde sætte et Personspørgsmaal over det parlamentariske Styre og Regeringsmagtens Bevarelse paa danske Hænder. Dette Standpunkt fastholdt jeg baade i det Ministermøde, der holdtes d. 29. December, og i Samarbejdsudvalgets Møde d. 30. Stauning var med sædvanlig Realitetssans enig heri. Det, hvormed det drejede sig, var ogsaa for ham det, jeg ved mit Spørgsmaal til Renthe-Fink havde søgt opklaret, nemlig om et Skifte paa Statsministerposten virkelig vilde skaffe Regeringen Arbejdsfred og gøre en Ende paa de stadig tilbagevendende Krav. Vilde den det, var han rede til at gaa.

Efter et nyt Besøg i Berlin berørte den tyske Gesandt igen Sagen d. 7. Januar, idet Hr. von Renthe-Fink smilende spurgte mig: »Gaar han, eller gaar han ikke?« Da denne Ytring maatte give mig det Indtryk, at der i hvert Fald ikke var indtraadt nogen Skærpelse i Situationen, benyttede jeg Lejligheden til paany at gennemgaa de Argumenter mod Regeringsændringen, som jeg anførte i vor Samtale før Jul. Jeg blev overrasket ved at bemærke, at de denne Gang syntes at gøre Indtryk. Hr. von Renthe-Fink ytrede sig ganske vist tvivlende, men forbeholdt sig Overvejelse. Da han bemærkede, at han maatte insistere paa, at der toges Hensyn til de af ham opstillede Krav, og betvivlede at dette kunde ske under Hr. Staunings fortsatte Ledelse, sagde jeg, at de samme Vanskeligheder formentlig vilde vise sig ogsaa efter en Regeringsændring, og at min Mening nu som før var, at en ny Regeringschef vilde have færre Muligheder end Hr. Stauning. Da Hr. von Renthe-Fink hentydede til mine personlige Vanskeligheder i saa Tilfælde, sagde jeg, at jeg ogsaa vilde lægge Vægt paa, at Hr. Stauning fik en Samtale med ham, hvorved Situationen kunde blive direkte klarlagt. Hr. von Renthe-Fink gentog til Slut, at han vilde tænke over Sagen.

Efter at have forladt mig, udtalte Hr. von Renthe-Fink, som det blev refereret for mig, at han var blevet meget forbavset over den af mig udkastede Tanke, nemlig at han burde forhandle

direkte med Statsministeren. Han vilde overveje den, men iøvrigt stod Sagen nu paa den danske Regering. Han tilføjede, at det af ham i sin Tid fremsatte Ønske om Hr. Staunings Tilbagetræden som Statsminister ikke betød, at man fra tysk Side ønskede, at Stauning skulde udtræde af Regeringen. Endvidere havde han fremhævet, at Udtrykket »en partipolitisk ubundet Regering« tog Sigte paa en upolitisk Ministerchef.

Forhandlingerne mellem Stauning og Renthe-Fink foregik indledningsvis gennem Presseattaché Meissner. Da Renthe-Fink gennem Meissner havde hørt, at Stauning var træt af Posten som Statsminister, som han tænkte sig at ombytte med Udenrigsministerposten (fra tysk Side tænkte man sig da, at jeg skulde gaa som Gesandt til Berlin), spurgte han ved en Middag paa Christiansborg Stauning, om det var rigtigt, at han vilde træde tilbage. Stauning tog ikke Stilling til Spørgsmaalet, men aflagde nogle Dage senere Renthe-Fink et Besøg paa Gesandtskabet. Under dette Besøg, der fandt Sted d. 21. Januar 1941, udtrykte Renthe-Fink ifølge Staunings Referat i Ministermøde Dagen efter, Haabet om, at det maatte lykkes at etablere et godt Samarbejde med den danske Regering, idet han samtidig henstillede, at der skete en Regeringsændring derigennem, at i alle Tilfælde Stauning traadte tilbage som Statsminister, men i øvrigt forblev som Medlem af Regeringen, da det man ønskede ikke var at fortrænge Stauning, men blot at faa en upolitisk Statsminister. Stauning havde imidlertid vægret sig ved at træde tilbage, men erklæret sig rede til at fastlægge Samarbejdet mellem den danske og den tyske Regering ved en nærmere Aftale og i Forbindelse hermed udskifte enkelte Ministre, saafremt man fra tysk Side lagde Vægt herpaa. Paa dette havde Renthe-Fink taget Anstand.

Samme Aften var Stauning blevet opsøgt af Forfatteren Louis v. Kohl, der flere Gange tidligere havde optraadt som Mellemmand mellem Stauning og Renthe-Fink. v. Kohl havde meddelt, at Gesandten havde været meget betænkelig ved Staunings Holdning, der kunde medføre alvorlige Konsekvenser. Samme Synspunkt gav Gesandten Dagen efter Udtryk for overfor mig.

Tyskernes direkte Forhandlinger med Stauning gik nu over til Presseattaché Meissner, der forelagde forskellige Forslag til en Regeringsomdannelse, som ogsaa drøftedes i Ministermøder, idet

man dog søgte at holde Sagen hen. Dette viste sig at være en rigtig Politik, idet Tyskernes Interesse efterhaanden drejede bort fra Spørgsmaalet om Regeringsomdannelsen og samlede sig om Spørgsmaalet om enkelte Politikeres Fjernelse fra Politik, jfr. herom nedenfor. I et Ministermøde d. 4. Februar kunde Stauning i hvert Fald give Meddelelse om, at Spørgsmaalet om en Regeringsomdannelse maatte antages at være traadt i Baggrunden.

Afgørende for Tyskernes ændrede Holdning — som atter blev afgørende for Staunings Forbliven og dermed for, at hele Aktionen løb ud i Sandet — var, efter Renthe-Finks Opfattelse den Omstændighed, at jeg saa indtrængende havde fraraadet, at Stauning traadte tilbage.

Ved ikke paa Forhaand at afvise det tyske Krav, hvor urimeligt det end maatte forekomme, men gaa ind for Forhandling og høre, hvad det egentlig var, man vilde, vandt man Tid, saa at de danske Nationalsocialister naaede at demonstrere deres Ubrugelighed som tysk politisk Støttepunkt her i Landet og de forskellige modsatte Bestræbelser paa tysk Side at neutralisere hinanden. Ved denne Politik lykkedes det at bringe Landets lovlige Styre frelst gennem den alvorlige Krise, Beslutningen om at afbryde Toldunionsforhandlingerne fra dansk Side havde kastet Landet ud i paa et meget farligt Tidspunkt og at skaffe Regeringen Fred i ca. 1½ Aar, d. v. s. til et Tidspunkt, da den Fare, man stadig i første Række maatte være opmærksom paa, nemlig Indsættelsen af en nationalsocialistisk Regering eller dog en Regering, hvori Nationalsocialisterne var repræsenteret, var drevet over. Ordet »Kommer Tid, kommer Raad«, havde endnu en Gang vist sin Beretigelse som udenrigspolitisk Maxime.

Jeg mente ikke, at man skulde slaa sig til Taals med den Meddelelse, Renthe-Fink gav om, at den officielle tyske Storm paa den danske Regering var afblæst, men anmodede Direktør Sthyr og Afdelingschef Wassard, der i Begyndelsen af 1941 var i Berlin for at drøfte handelspolitiske Spørgsmaal, om at benytte Lejligheden til ved Samtaler med fremstaaende Personer, der beskæftigede sig med Forholdet til Danmark, at søge bekræftet, at Renthe-Finks Meddelelse var rigtig.

De to Herrers Rapporter om de førte Samtaler bekræftede Rigtigheden af, at Aktionen mod den danske Regering var af-

blæst; dette bekræftedes ogsaa af en Rapport fra Generaldirektør Knutzen, der samtidig havde været i Berlin og havde haft forskellige Samtaler med fremstaaende Tyskere.

Da jeg i et Ministermøde gav Meddelelse om Sthyr's og Was-sards Rapporter, der mundede ud i, at Demarchen vel var af-blæst, men at det var umuligt at sige, naar Faren for de danske Nazisters Indflydelse dukkede op igen, var der paa Forslag af Stauning Enighed om, at man maatte søge at bevare det Resultat og den Hvilepause, man nu havde opnaaet, saaledes at man undgik at udæske Besættelsesmagten, men tværtimod — naar der gaves Lejlighed dertil — fremsatte beroligende Udtalelser og søgte at forøge Industriens Arbejde for Tyskland.

7.

Tysk Forfølgelse af Enkeltpersoner

Udfra Begrebet »Zersetzung«, der spillede en saa stor Rolle for Besættelsesmagten, forlangte man fra tysk Side, at den danske Regering skulde skride ind mod Personer, der efter Tyskernes Opfattelse udfoldede en Virksomhed i Tale, Skrift eller Handling, som kunde bringes ind under dette Begreb. Det var forstaaeligt, naar det drejede sig om Personer, der optraadte direkte anti-tysk, men særlig i de første 2 Aar, da Tyskerne nærrede Illusioner om at fremme deres Ideologi her i Landet, gik de videre, idet de udstrakte Forfølgelserne til Personer, hvem de blot mistænkte for saadan Virksomhed. Jeg skal nævne de mere fremtrædende Tilfælde inden for begge Grupper.

Den Politiker, Tyskerne først rettede deres Forfølgelse imod, var Handelsminister Christmas Møller. Grunden hertil var, at Christmas Møller paa Møder rundt om i Landet havde kritiseret ikke blot Tyskerne, men ogsaa den af Regeringen førte Politik. Da han som Medlem af Regeringen selv havde været med til at fastlægge denne, var dette egnet til hos Tyskerne at skabe Mistillid til Oprigtigheden i Regeringens Bestræbelser for at tilvejebringe den Tillid i det gensidige Forhold, som man ved Regeringsomdannelsen af 8. Juli havde tilstræbt. Under den Misforståelse med Regeringen, der herskede hos Tyskerne i Efteraaret 1940, var dette ikke uden Risiko. Ved den officielle Demarche, den tyske Gesandt i Efteraaret 1940 foretog overfor mig for at faa Christmas Møller fjernet fra Regeringen, begrundede han da ogsaa Ønsket herom med, at Christmas Møllers Taler var ufor-

enelige med det dansk-tyske Samarbejde og den gode Forstaaelse mellem de to Lande. Jeg henviste overfor dette Krav til, at det vilde være en Krænkelse, ikke blot af Tilsagnet af 9. April, men af Forfatningen, hvis man fra tysk Side skulde kunne beordre Medlemmer af Regeringen ud af denne. Gesandten tillagde imidlertid Sagen saa stor Betydning, at han begav sig til Berlin for at drøfte den med Rigsudenrigsministeren, der fastholdt Kravet om Christmas Møllers Udtræden af Regeringen. Det var derfor en Lettelse, at vi, da Kravet fremsattes i den mere kategoriske Form, det havde faaet efter at have opnaaet Rigsudenrigsministerens Støtte, kunde henvise til, at Christmas Møller allerede forinden havde anmodet Statsministeren om at fritage ham for Hvervet som Handelsminister, hvorved det lykkedes at »redde Ansigtet« saavidt, at det i hvert Fald formelt kunde hævdes, at hans Afgang ikke var en direkte Følge af det fra Berlin fremsatte Krav, omend foranlediget ved den Misfornøjelse, som Gesandten overfor mig havde givet Udtryk for.

Efter at være udtraadt af Regeringen, stod Christmas Møller friere. Hans antityske Agitation var dog som Følge af hans fremtrædende Stilling indenfor et af de Partier, der støttede Regeringen, en haard Belastning af Forholdet til Tyskerne. Den gjorde det nemlig vanskeligt overfor disse med Styrke at hævde, at samtlige de Partier, der var repræsenteret i Regeringen, stod bag dennes Politik. Christmas Møllers fortsatte Agitation førte derfor ogsaa til fornyede tyske Krav, denne Gang om, at han helt skulde opføre sig med at deltage i Møder, baade offentlige og lukkede, ja, efterhaanden drev man Kravene saa vidt, at han skulde nedlægge ethvert politisk Hverv, ogsaa Rigsdagsmandatet. Jeg hævdede heroverfor, at Kravet om Rigsdagsmandatets Nedlæggelse betød en Krænkelse af den danske Forfatning, medens Kravet om Nedlæggelse af Partihverv var et partipolitisk Spørgsmaal, som Regeringen ingen Indflydelse havde paa, dog at Hr. Christmas Møller var rede til efter Regeringens Henstilling at ophøre med politiske Foredrag. I Begyndelsen af Januar 1941 kom Hr. v. Renthe-Fink imidlertid i Forbindelse med Forhandlingerne om Regeringens Omdannelse tilbage til Spørgsmaalet, som han tillagde stor Betydning. Betragtningen var den, at Statsministeren maatte være ansvarlig for, at den førte Politik virkelig havde den Basis den an-

gaves at have, d.v.s. det var i Virkeligheden den danske Regering, der efter Gesandtens Opfattelse havde det politiske Ansvar for Christmas Møllers Agitation og derfor maatte fralægge sig dette Ansvar ved at formaa ham til at nedlægge sine politiske Hverv, derunder ogsaa Rigsdagsmandatet. Dette gik Christmas Møller ind paa i Erkendelse af Regeringens vanskelige Stilling. Jeg kunde derfor meddele Gesandten, at Christmas Møller havde nedlagt sine politiske Stillinger efter egen Beslutning.

Den Vanskelighed, Christmas Møller ved sin Flugt til England d. 30. April 1942 voldte Regeringen, var af lignende Art som den, han voldte ved sin antityske Agitation. Ligesom det ikke var denne i sig selv, der var det farlige, men den Omstændighed, at Tyskerne gjorde Regeringen medansvarlig for den, saaledes var det farlige ved Christmas Møllers Flugt til England, at Tyskerne vilde give det konservative Folkeparti og særlig Kirkeminister Fibiger som den ene af dettes Repræsentanter i Regeringen og gennem ham denne i dens Helhed, Medansvar for Flugten.

Med Udgangspunkt i den Omstændighed, at Christmas Møller omhyggeligt havde undgaaet at gøre andre end sine direkte Hjælpere bekendt med sine Hensigter og havde valgt at rejse til Sverige, ikke via Øresund, i hvilket Tilfælde Tyskerne kunde have rettet Bebrejdelser mod det danske Politi, der havde Bevogtningen af dette, men via Aggersund—Limfjorden, hvis Udløb over Hals Barre Tyskerne selv bevogtede, lykkedes det at modsætte sig de til at begynde med meget energiske tyske Krav om Arrestation af et Antal konservative Politikere. Det Grundlag, Tyskerne havde for en saadan, var et Brev fra Landstingsmand Einar Foss (hvem Christmas Møller inden sin Afrejse havde givet visse Bemyndigelser til at handle for sig), hvorved Hr. Foss udmeldte ham af den konservative Vælgerforening.

Fra tysk Side indsaa man efterhaanden, at dette Grundlag var lovlig spinkelt til at bære en større Aktion, og lod sig nøje med Regeringens Fordømmelse af Flugten og den fra dansk Side iværksatte Politiundersøgelse af de nærmere Omstændigheder ved denne, en Undersøgelse, der som bekendt førte til, at den Skipper — og hans Medhjælper —, der havde sejlet Christmas Møller og hans Familie fra Aggersund til Gøteborg, samt Forretningsføreren i Dansk Sejlskibsrederiforening, Borch-Johansen, blev an-

holdt. Sidstnævnte lykkedes det at flygte, men den Omstændighed, at Skipperen og hans Matros ved Københavns Byret idømtes Fængselsstraffe, der senere skærpedes af Højesteret, bortryddede omsider den Mistanke, Tyskerne havde om, at Regeringen var meddelagtig i Flugten, ligesom navnlig Højesterets relativt skarpe Dom utvivlsomt var afgørende for, at det lykkedes at bevare Forfølgelsen af denne Sag paa danske Hænder.

Selv efter at den tyske Mistro til Regeringen var aftaget, nærede man dog stadig Mistro til det konservative Folkeparti. Denne Mistro blev ikke mindre, da Partiet nægtede at udtale nogen Misbilligelse af Flugten. Omsider lykkedes det dog at faa det til at tilslutte sig den Erklæring, Regeringen straks, da den fik Underretning om Flugten, havde udsendt d. 15. Maj og hvori det bl. a. hedder:

»Regeringen har tidligere givet Udtryk for, at der kun findes een dansk Politik, nemlig den, der føres af Landets ansvarlige Regering i Overensstemmelse med Landets Rigsdag, og at det er enhver Borgers Pligt at indordne sig under denne Politik, idet anden Handlemaade kan volde Landet Vanskeligheder. Regeringen maa derfor beklage, at et tidligere Medlem af Regeringen og den danske Rigsdag uden Tilladelse har forladt Landet og stillet sig til Raadighed for Kræfter, der ikke følger de Retningslinier, som af de ansvarlige danske Myndigheder paa Grundlag af disses Kendskab til alle i Betragtning kommende Forhold er fastlagt som den for Landets Vel rigtige Politik.«

Til det konservative Partis Erklæring om Tilslutning hertil føjedes paa Foranledning af den tyske Gesandt en Udtalelse om, at Christmas Møller ikke længere var Medlem af dette. Betydningen af denne Tilslutning var i første Række den, at den tyske Gesandt herved kunde indstille den videre Aktion mod Partiet, der let kunde have ført til, at det konservative Folkeparti ikke længere kunde være repræsenteret i Regeringen. Herved vilde Samlingsregeringen være blevet sprængt med alle deraf følgende Muligheder. Ogsaa her gjaldt det om at skabe Tillid hos Tyskerne til, at de fra dansk Side foretagne Forholdsregler var effektive og alvorligt mente og derved undgaa, at Spørgsmaal, der naar alt kom til alt dog kun var Detailler, skulde føre til Samlingsregeringens Sprængning, evt. Regeringens Afgang og Erstatning med en Marionetregering.

Selv om Tyskerne havde et særlig godt Øje til det konservative Folkeparti, som de ansaa for Bæreren af den traditionelle Tyskfjendtlighed her i Landet, var det dog ingenlunde kun konservative Politikere, de var ude efter. Ogsaa socialdemokratiske Politikere maatte staa for Skud. Den Aktion, der ved Juletid 1940 indledtes mod Statsminister Stauning, men af de Grunde, der foran er gjort Rede for, paany afblæstes, var langt mindre rettet mod Staunings Person end mod det politiske Socialdemokrati. Man fandt nemlig, at nogle af Partiets yngre Folk, nemlig Formanden for Socialdemokratisk Forbund, Hedtoft, og Partisekretæren, H. C. Hansen, ved deres Deltagelse i Arbejdet indenfor 2. Internationale, der støttede det illegale tyske Socialdemokrati, ved Medarbejderskab i den saakaldte Matteotti-Fond, der understøttede tyske politiske Flygtninge, samt ved Understøttelsesvirksomhed til Fordel for det republikanske Spanien og for det besatte Norge o.s.v., drev antitysk Virksomhed.

Hvorledes man fra tysk Side saa paa Sagen, fik man et Fingerpeg om derved, at det første Krav om Hedtofts Fjernelse fra det politiske Liv fremsattes af Presseattaché Meissner overfor Stauning i Forbindelse med de Samtaler, der i Løbet af Januar førtes mellem dem om Staunings evt. Afgang og Ministeriets Rekonstruktion. Naar Kravet om Hedtofts Fjernelse paa en vis Maade maatte forstaas som alternativt til Statsministerens egen Forbliven — hvis Stauning vilde fortsætte, maatte han tage Ansvaret for den førte Politik i dens Helhed — er Forklaringen herpaa den samme som i Christmas Møllers Tilfælde. Paa lignende Maade som Christmas Møllers antityske Virksomhed ansaas for uforenelig med hans Partis Medlemsskab i Regeringen, ansaas de her omhandlede, socialdemokratiske Politikeres Politik for uforenelig med deres Partis Medlemsskab i denne.

Officielt forebragtes Kravet om Hedtofts og H. C. Hansens Fjernelse mig i Begyndelsen af Februar. Kravet diskuteredes i det samme Ministermøde — d. 4. Februar 1941 —, i hvilket Stauning gav Meddelelse om, at Stormen mod ham maatte betragtes som afblæst. Begrundelsen for, at Kravet fremsattes netop nu, var den tilfældige, at der af den socialdemokratiske Hovedorganisations Informations- og Propagandaafdeling var udsendt en Pressemeddelelse, indeholdende nogle Uddrag af svenske Aviser vedrø-

rende Forholdene i Norge, der var stærkt kritiske mod Tyskerne. For Udsendelsen af disse Meddelelser vilde man gøre Partiformanden og Partisekretæren ansvarlige til Trods for, at Propaganda-Afdelingen var en selvstændig Institution, for hvilken Partiformanden og Sekretæren højst havde et formelt Ansvar. Tyskerne hævdede imidlertid, at den var en saa vigtig Del af Partiets Informationsvirksomhed, at dette maatte være tilstrækkeligt til at begrunde et Ansvar ogsaa for Partiets øverste Ledelse, allerede af den Grund, at den, saafremt den havde ønsket det, kunde have forhindret en saadan Udsendelse.

Som Følge af denne Aktion nedlagde Hedtoft og H. C. Hansen deres Poster som henholdsvis Partiformand og Partisekretær inden for det socialdemokratiske Parti. Hedtoft traadte endvidere tilbage som Medlem af Samarbejds-Udvalget.

I denne Forbindelse tilskrev jeg den tyske Gesandt et Brev, dateret den 12. Februar 1941, hvis Hensigt var at afholde ham fra videre Forfølgelse, altsaa at respektere Rigsdagsmandatet. Jeg anfører her dette Brev:

»Under vor Samtale i Lørdags, hvortil De henviser i Deres Brev af 10. d. M., var det mig ikke bekendt, hvorvidt Hr. Hedtoft-Hansen, efter at han nedlagde sine Hverv som Partiformand og som Medlem af Samarbejds-Udvalget, endnu kunde siges at deltage i Ledelsen af Partiet og af De samvirkende Fagforbund. Jeg maatte mene, at hvad der med Rimelighed kunde ske i Sagen var sket ved Hr. Hedtoft-Hansens Nedlæggelse af de to nævnte politiske Hverv, men jeg har nu søgt Oplysning om Forholdet.

Jeg kan da oplyse, at Hr. Hedtoft-Hansen har nedlagt Hvervet som Partiformand og er udtraadt af Partibestyrelsen, medens han stadig er en af Partiets Delegerede i De samvirkende Fagforbund. Imidlertid er dette et saa internt Partianliggende, at det af opportune Grunde ikke kan anses for hensigtsmæssigt at udvide Fordringerne ud over det, der ikke uden Vanskelighed nu er opnaaet.

Jeg kunde ønske i denne Sammenhæng hertil at søje en Betragtning af almindelig Natur. Vanskeligheden ved politiske Straffeaktioner af den foreliggende Art er, at de for at faa en god eller dog ikke skadelig Virkning maa kunne forstaas ikke alene af det politisk tænkende Mindretal, men ogsaa af Almenheden. Herfor iklædes de et konkret Klædebon som i Christmas Møller-Sagen dennes personlige politiske Opræden og nu i Hedtoft-Hansen-Sagen HIPA's Meddelelser fra svenske Blade. Heraf følger atter, at Almenheden maa kunne forstaa Forholdet mellem den paa-klagede Forseelse og den følgende Straf. Dette fandt Sted i stor Udstræk-

ning i Christmas Møller-Sagen, idet det almindeligt erkendtes, at han i den nuværende Situation var optraadt personligt udfordrende. I Hedtoft-Hansen-Sagen derimod, hvor det konkrete Anklagegrundlag ikke skyldes nogen personlig Virksomhed fra dennes Side, og hvor han deler Ansvar for manglende Tilsyn med en Række andre Personer, ligger det meget sværere for den ønskelige Forstaaelse af Forholdet mellem Brøde og Straf.

Der synes at være en almindelig Forstaaelse af, at de Hovedopgaver, der under Krigen og de deraf følgende vanskelige økonomiske Forhold paahviler den danske Regering, er at virke for den gode Forstaaelse og det venskabelige Samarbejde med Tyskland og at opretholde Ro og Orden i Landet. Til disse Formaal behøver Regeringen Autoritet, men Autoriteten formindskes, hvis Almenheden faar det Indtryk, at Regeringen paa tysk Foranledning gennemtvinger Forholdsregler, der ikke af vedkommende Kredse, i dette Tilfælde af det socialdemokratiske Partis menige Medlemmer, erkendes som retfærdige, eller som kunde forstaaes som tjeneende et fornuftigt Formaal.

Jeg tror, at jeg tidligere har berørt dette Forhold, men jeg vilde ogsaa gerne bemærke, at efter min Opfattelse kan man i Virkeligheden ikke tillægge enkelte Personligheder saa afgørende Betydning for Udviklingen. For denne er derimod betydningsfuld den Forstaaelse, den møder hos Almenheden. Spørgsmaalet bliver med andre Ord, naar man stilles overfor en Opfattelse, en Virksomhed eller en Mangel paa samme, som man opfatter som skadelig for den ønskelige Udvikling, ved hvilke Midler en saadan bedst neutraliseres. Visse Personers Trang til at paatage sig en Martyrs Rolle, for at opnaa Mængdens Bifald, faar en til at tænke paa, om ikke de Midler, der er bragt i Anvendelse i disse Tilfælde, i hvert Fald ikke bør gives et Omfang, som skaber Martyriet.

Efter hvad der meddeles mig, vil der ikke komme flere Pressemeddelelser af den skete Art.«

Ved en Ordning m. H. t. en anden af Tyskerne kritiseret Politiker lykkedes det kort efter at skabe et Præcedens, der i nogen Grad tog Brodden af det Fortilfælde, der var skabt ved Christmas Møllers Fortrængning fra det politiske Arbejde. Denne Politiker var Hartvig Frisch, der efter tidligere at være traadt tilbage som Gruppeformand af Hensyn til et videnskabeligt Arbejdes Fuldførelse, efter dettes Afslutning havde modtaget Udnævnelse til Professor ved Københavns Universitet. Denne Udnævnelse af Forfatteren til »Pest over Europa« til Professor midt under en tysk Besættelse havde man fra dansk nationalsocialistisk Side søgt at modarbejde. To Bekendte af Hartvig Frisch — Professor Vinding Kruse og Direktør Sthyr — havde imidlertid ved at sige god for ham overfor den tyske Gesandt unddraget denne Aktion

Gesandtskabets Støtte. En officiel Klage over Frisch fremsattes i hvert Fald først, da Udnævnelsen var en Kendsgerning. Den foranledigedes ved, at Frisch ved et Foredrag i en Ungdomsforening havde taget Afstand fra nogle Kroniker, som Forfatteren Harald Bergstedt havde skrevet i »Socialdemokraten« efter en Tysklandsrejse. I Anledning af denne Klage havde Stauning rettet en Henvendelse til Frisch om at ophøre med at tale offentligt, hvad denne lovede med den Reservation, at han stadig kunde tale i sin Valgkreds. Paa Grundlag af denne Ordning, der meddeltes Gesandten i de første Dage af Juli 1941, lykkedes det, da Spørgsmaalet om Hedtoft og H. C. Hansen i Juli 1941 paany dukkede op, at bevare deres Folketingsmandater.

I et Brev d. 2. Juli 1941 fremførte den tyske Gesandt en Række Anklager mod Hedtoft og H. C. Hansen for ved deres Agitation at underminere det dansk-tyske Forhold, og han forlangte, at de begge ikke blot formelt, men ogsaa praktisk skulde nedlægge alle deres politiske Hverv. I Forbindelse med de Forhandlinger, der førtes i denne Anledning, ønskede det socialdemokratiske Partis Ledelse en direkte Forhandling med den tyske Gesandt, hvilken fandt Sted den 11. August, og hvori deltog fra dansk Side Folketingsmændene H. P. Hansen og Alsing Andersen samt Formanden for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen. Til Stede paa tysk Side var ogsaa Hr. Kannstein.

Om Resultatet af denne Forhandling meddelte Alsing Andersen mig i et Brev af 19. August følgende:

»I Fortsættelse af tidligere Skrivelse af 7. August og i Tilknytning til Samtalen d. 12. August, hvor jeg redegjorde for vor Folketingsdelegations Samtale med det tyske Riges Befuldmægtigede, Gesandt Hr. von Renthe-Fink og Hr. Kannstein kan jeg meddele Dem,

at Hr. Hedtoft-Hansen og Hr. H. C. Hansen har erklæret sig villige til ikke at tale ved politiske Møder eller Sammenkomster udenfor deres Valgkredse, saalænge Besættelsen varer,

at Hr. Hedtoft-Hansen vil nedlægge sine Hverv som Partiets Repræsentant i De samvirkende Fagforbunds Folketingsudvalg og i Forretningsudvalget for Arbejdernes Fællesorganisation i København,

og at Hr. H. C. Hansen vil nedlægge sine Hverv som Partiets Repræsentant i Bestyrelsen og Forretningsudvalget for Arbejdernes Oplysningsforbund.

Jeg tilføjer, at Partiets Ledelse betragter det som en Forudsætning for disse Tilsagns Gennemførelse, at hele Sagen derved betragtes som afsluttet.◄

Den nævnte Ordning akcepteredes af den tyske Gesandt d. 23. August som en endelig Afgørelse af Sagen. Han mente dog at maatte tilføje, at man stadig fra tysk Side maatte betragte de to Herrers fortsatte politiske Virksomhed (som Indehavere af Rigsdagsmandatet) som en Belastning af det dansk-tyske Forhold og derfor maatte mene, at det rigtige havde været, at man fra dansk Side havde draget Omsorg for deres fuldstændige Tilbagetræden fra det politiske Liv.

En personlig Forfølgelse udenfor Politikernes Kreds var den tyske Aktion mod Dr. Vilhelm la Cour, ligesom i Christmas Møllers Tilfælde fremkaldt ved la Cours egen Opræden. Ved Bedømmelsen af denne maa det erindres, at Tyskerne aldrig havde opgivet det Synspunkt, at de var berettiget til at lade Forbrydelser mod Værnemagten, derunder ogsaa den saakaldte »Zersetzung« paadømme ved tyske Krigsretter, men kun som en modus vivendi stiltiende havde fundet sig i, at de fleste af disse Sager faktisk paadømtes ved dansk Domstol, efter at man fra dansk Side var gaaet ind paa at koncentrere Behandlingen af dem.

Efter at Dr. la Cour i Begyndelsen af 1941 ved dansk Domstol havde faaet en mindre Hæftestraf for en Pièce, fortsatte han med at holde Foredrag, i hvilke han bl. a. gav Udtryk for, at ingen for Alvor kunde tro paa Muligheden af en tysk Sejr. Udtalelser af denne Art faldt netop ind under det tyske Begreb »Zersetzung«, d.v.s. Nedbrydelse af den tyske Sejrsvilje, og den tyske Krigsret foretog derfor Afhøring af forskellige Vidner. Heroverfor protesteredes fra dansk Side, idet danske Myndigheder ikke havde været underrettet. Protesten toges imidlertid ikke til Følge, og da det derefter maatte befrygtes, at Dr. la Cour, der allerede havde været eftersøgt af Tyskerne, vilde blive arresteret, ansaa man det for rigtigst at lade ham arrestere af dansk Politi, dels for at beskytte ham mod tysk Arrestation, dels for at afværge, at der skulde indtræde en Ændring i den hidtil praktiserede modus vivendi. Dr. la Cour arresteredes derfor af dansk Politi og fængsledes, efter at et tysk Krav om hans øjeblikkelige Udlevering var

blevet afslaaet, for 14 Dage i Henhold til Kendelse af dansk Domstol. Under Fængslingen blev det nødvendigt for overhovedet at bevare Forfølgelsen af Sagen paa danske Hænder at »udlaane« Dr. la Cour for nogle Dage til den tyske Krigsret, men da den Sigtelse for Landsforræderi, der nu af denne rejstes mod ham, ikke kunde opretholdes, leveredes han tilbage til dansk Fængsel og dømtes ved dansk Domstol, efter at han havde afslaaet et Forslag om frivillig Internering. Efter at Byretsdommen, der lød paa 4 Maaneders Hæfte, ved Højesteret var blevet forhøjet til 7 Maaneders Fængsel og Dr. la Cour i Mellemtiden var blevet afskediget fra sin Stilling og efter Straffens Udstaaelse havde accepteret en frivillig Internering, indstillede Tyskerne videre Aktion. Dr. la Cours Sag er et typisk Eksempel paa den Risiko en enkelt Mand ved at drive privat Udenrigspolitik under saa ømfindtlige Forhold som under en fremmed Magts Besættelse kan udsætte Landet for. Den belyser tillige, hvorledes en Regering under saadanne Forhold maa søge ved Forholdsregler mod den paagældende, der for den uindviede maa synes uforstaaelige, men dog maa anses for det mindre Onde, at afværge videregaaende Følger af en saadan uforsigtig Optræden. Dr. la Cour havde utvivlsomt baade i dansk Fængsel og under sin frivillige Internering væsentlig bedre Kaar end dem, der havde ventet ham i Tyskland, ligesom man, saafremt der ikke var blevet skredet ind overfor Dr. la Cour paa en Maade, der kunde overbevise Tyskerne om, at det var Alvor, utvivlsomt havde risikeret, at alle Sager af denne Art fremtidig vilde være blevet forfulgt af Tyskerne selv, hvorved vi vilde have mistet enhver Mulighed for at yde uforsigtige Landsmænd i hvert Fald nogen Beskyttelse — og da ganske særlig Beskyttelse mod at blive ført til Tyskland.

8.

Tyske Rekvisitioner af dansk Krigsmateriel

Den første Samlingsregering mødte ikke Vanskeligheder indadtil, da den maatte imødekomme det tyske Krav om Udlevering af det danske Luftskyts. Dette hængte sammen med Tidspunktet, saa nær d. 9. April, og Vaabnenes Art. Anderledes gik det, da Tyskerne i Januar 1941 krævede udleveret et Antal Torpedobaade. Stemningen, særlig i Marinen, førte nu til et Forsøg med Nej-Politikken.

Af de fra engelsk Side offentliggjorte Referater af »Førerkonferencerne« i det tyske Hovedkvarter fremgaar det, at man allerede faa Dage efter Besættelsen af Danmark i Hovedkvarteret diskuterede en Anmodning til Danmark om evt. mod Betaling at stille de danske Flaadeenheder til Raadighed for de tyske Søstridskræfter. Paa Foranledning af Storadmiral Raeder stilledes Spørgsmaalet imidlertid i Bero for ikke at saare den danske Flaades Følelser. Et halvt Aars Tid efter — i November 1940 — rejste Storadmiralen imidlertid Spørgsmaalet i mere begrænset Form, nemlig som et Forslag om at købe nogle danske Torpedobaade til Brug for de tyske Undervandsbaades Øvelsesskydninger, og fik Tilladelse til at indlede Forhandlinger med den danske Regering herom. Dette er Baggrunden for de Krav, der den 15. Januar 1941 mundtligt af den tyske Gesandt i den tyske Regerings Navn fremsattes overfor mig, og som gik ud paa, at 6 større og 6 mindre og ældre Torpedobaade maatte blive stillet til Raadighed for den tyske Krigsmarine indtil Krigens Afslutning. Hensigten var, at disse Baade skulde benyttes som Hjælpeskibe i Uddannelsesøjemed og udelukkende i Østersøen.

Man ønskede en meget hurtig Afgørelse i Sagen. Ved en Skrivelse af samme Dato underrettede Udenrigsministeriet Marine-ministeriet om det tyske Krav.

Der optoges derefter Forhandlinger med Kongen og i Ministeriet, hvor de tyske Krav mødte en Modstand, der forstærkedes ved den Virkning, Kravet fremkaldte i den danske Marine.

Imidlertid havde den fungerende Viceadmiral rettet en Henvendelse i Sagen til den tyske Admiral i København, hvilket foranledigede en Samtale mellem den tyske Storamiral og den danske Marineattaché i Berlin. Storamiralen erkendte de Vanskeligheder paa dansk Side, som Marineattachéen havde fremhævet, men hævdede, at Kravene maatte tilfredsstilles.

Disse Forhandlinger medførte altsaa ingen Ændringer i det tyske Standpunkt, og den 22. Januar meddelte den tyske Gesandt den tyske Regerings Afslag, der lød saaledes:

»Rigets Befuldmægtigede er blevet instrueret om med største Eftertryk at gentage, at Rigsregeringen ubetinget maa insistere paa, at de danske Torpedobaade stilles til dens Raadighed. Den af Rigsregeringen i saa Henseende trufne Beslutning er definitiv og kan ikke ændres.«

Under disse Omstændigheder besluttede Ministeriet i Overensstemmelse med Kongen at bøje sig for det tyske Krav, efter at Tanken om en direkte Henvendelse fra Kongen til Hitler i Sagen var blevet opgivet.

Der afgaves samme Dag følgende Svar til den tyske Gesandt:

»Regeringen har samtykket i, at Torpedobaadene stilles til den tyske Rigsregerings Raadighed. Forsvarsministeren er blevet bemyndiget til at ordne Gennemførelsen af Sagen i Enkeltheder.«

Tyskerne opgav dog Kravet om de ældre og mindre Baade, og de accepterede den danske Marines Betingelser for Baadenes Udlevering, gaaende ud paa, at Baadene afleveredes uden Kanoner, Torpedoer, Haandvaaben og Ammunition samt uden Projektører, Radiostationer, Afstandsmaalere og Dækstorpedoapparater. Baadene skulde ved tysk Foranstaltning bugseres snarest muligt fra Holmens Omraade og fra Svendborg, hvor 3 af Baadene var oplagt, og ligeledes slæbes til tysk Havn ved tysk Foranstaltning.

Afleveringen i København fandt Sted den 5. Februar, og herunder flagede Kystdefensionen og Holmen inklusive de i Havnen liggende Marinefartøjer paa halv Stang. Ordren hertil var kom-

met fra Kongens Jagtkaptajn, og gennem en Forbindelsesofficer var der givet Meddelelse til Tyskerne.

Kongen havde ønsket, at der ved Afleveringen af Torpedobaadene i Pressen og i Radio skulde offentliggøres en Meddelelse indeholdende Oplysning om den Protest, som af den danske Regering var blevet nedlagt mod den tyske Regerings Krav, men da man paa tysk Side ikke vilde gaa med til at omtale eller antyde Protesten i en Pressemeddelelse, fandt den danske Regering det ikke ønskeligt at udsende nogen saadan.

De Krav, Tyskerne senere i November 1942 fremsatte om Udlivering af den danske Hærs Vaaben m. v., maa ses paa Baggrund af den almindelige politiske Udvikling af Forholdet mellem Danmark og Tyskland paa dette Tidspunkt.

Den 18. November 1942 — altsaa kort efter at den nye Regering var dannet med saa stort Besvær — fremførte General von Hanneken over for den danske Forbindelsesofficer et Krav om, at den danske Hær til den tyske Værnemagt skulde aflevere samtlige Beholdninger af Vaaben, Ammunition, Uniformer, Udrustning, Motorkøretøjer, Heste m. v., alene med Undtagelse af de Beholdninger, der var nødvendige for de øjeblikkelige danske Hærstyrkers Udrustning og Uddannelse nu og et passende Stykke frem i Tiden.

Kravet blev den 20. s. M. af General von Hanneken i Nærværelse af Dr. Best gentaget overfor mig, ved hvilken Lejlighed jeg understregede de Vanskeligheder, dette vilde berede den ny Regering, hvilket i og for sig mødte Forstaaelse hos Dr. Best, men ikke hos Generalen.

Der blev i Sagens Anledning optaget Forhandlinger først mellem Udenrigsministeriet og en Repræsentant for det tyske Riges Befuldmægtigede og senere mellem Repræsentanter for den danske Hær og den tyske Værnemagt. Under disse Forhandlinger fremhævedes fra dansk Side, at den danske Regering, selvom den ikke kunde godkende Kravet, dog i den givne Situation ikke kunde modsætte sig dette. Man bestræbte sig for at faa det tyske Krav, der oprindeligt var saa nogenlunde altomfattende, reduceret mest muligt. Dette lykkedes i ikke ringe Grad.

Resultatet af Forhandlingerne blev, at man fra dansk Side maatte gaa med til at aflevere:

1. 60.000 Geværer med Bajonetter	(ca. Halvdelen af den samlede Beholdning).
2. 943 Rekylgeværer	(ca. en Fjerdedel af den samlede Beholdning).
3. 20 Fodfolksmorderer	(ca. en Syvendedel af den samlede Beholdning).
4. 30 Mill. Stk. 8 mm Ammunition	(Halvdelen af den samlede Beholdning).
5. 12.000 Stk. Ammunition til Fodfolksmorderer	(ca. en Syvendedel af den samlede Beholdning).
6. 15.000 Par Marchstøvler	(ca. en Syvendedel af den samlede Beholdning).
7. 15.000 udrangerede sorte Kapper.	
8. 15.000 Livremme med Patrontasker.	
9. 300 Sæt Seletøj.	
10. 6000 Uldtæpper.	

Det maa bemærkes, at der tidligere til den tyske Værnemagt var udlaant 32.000 Uldtæpper. Ialt er der af den samlede Beholdning af Uldtæpper afstaaet godt og vel en Trediedel. Som det vil ses, blev der hverken Tale om at aflevere Motorkøretøjer, Staalhelme, Uniformer, Kogemateriel, Heste m. v., og af Kanoner afleveredes der kun de tidligere omtalte 20 Morterer. Heller ikke for Pistoler, Haandgranater, Bomber etc. etc. blev det tyske Krav opretholdt.

Den 29. August 1943 fik det tyske Militær Lejlighed til at gaa videre med Planen om at bemægtige sig det danske militære Materiel.

9.

Tysk Forfølgelse af de danske Kommuniste

Ved Sejren over Frankrig i 1940 og Forventningen om en kort Krig med en Fredsslutning, der vilde sikre Tysklands Overherredømme i Europa, førtes den tyske Politik, som foran nævnt, til at beskæftige sig med Planer om Organiseringen af det nye Europa under tysk Ledelse, Planer som under Krigens fortsatte Udvikling ikke naaede at tage fast Form, men som i 1940/41 voldte os mange Besværligheder ved det stadig fremførte Krav om en dansk »Omstilling«.

Dette ændredes efter det tyske Angreb paa Sovjet-Rusland. Nu rettedes de tyske Bestræbelser overfor os paa at opnaa, ikke en direkte Krigsdeltagelse, men en politisk Holdning, som tilkendegav Forstaaelse overfor en tysk Politik, der fremstilledes som et Korstog mod Bolchevismen i fælles europæisk Interesse. Dernæst ønskedes af de europæiske Lande Bidrag til Genopbygningen af de i Øst erobrede og af Krigens ødelagte Lande. Medens dette sidste Spørgsmaal senere vil blive gjort til Genstand for Omtale, skal der her gives en kort Skildring af de Krav, der fra tysk Side stilledes til os i Forbindelse med Udbrudet af den tysk-russiske Krig i Juni 1941.

Indtil det tyske Angreb paa Rusland var der ikke fra tysk Side rejst Spørgsmaal om det kommunistiske Partis Stilling i Danmark, ganske naturligt som Følge af den da bestaaende Overenskomst mellem de to Magter. Partiet var i øvrigt ogsaa tilbageholdende i sin Agitation, der ikke rettedes mod Besættelsestroppe eller tyske Interesser. Efter Krigsudbrudet formodede den tyske Regering imidlertid, at de danske Kommuniste vilde

gaa aktivt til Værks mod Tyskland og de tyske Tropper i Danmark. Dette er Baggrunden for Henvendelsen den 22. Juni 1941 (ved 3-Tiden om Morgenen) fra den tyske Gesandt til Udenrigsministeriets Direktør med Anmodning til denne om straks at komme til Stede paa Gesandtskabet, idet Gesandten havde en vigtig Meddelelse at bringe den danske Regering. Efter snarest muligt at have begivet sig til Gesandtskabet paa Kastelsvej blev Direktøren gjort bekendt med Krigsudbrudet samme Nat, og at det i denne Situation var nødvendigt, at der her i Landet af militære Sikkerhedshensyn blev truffet forskellige Foranstaltninger mod Kommunisterne. Gesandten og Direktøren begav sig straks til Dagmarhus til et Møde, hvori ogsaa deltog Departementschef Eivind Larsen fra Justitsministeriet og Præsident Kannstein. Her blev der fra tysk Side overrakt et Aide-Mémoire indeholdende de tyske Krav bl. a. gaaende ud paa Internering af alle førende danske Kommuniste, herunder ogsaa de kommunistiske Rigsdagsmænd, Konfinering af Medlemmerne af det russiske Gesandtskab, Afbrydelse af den diplomatiske Forbindelse med Sovjetunionen og endelig en Erklæring om Danmarks Holdning til den udbrudte Konflikt. De førstnævnte Foranstaltninger af politimæssig Karakter krævedes iværksat med øjeblikkelig Virkning. Nogen Forhandling var der overhovedet ikke Tale om.

De tyske Krav blev forelagt Statsministeren, Udenrigsministeren og Justitsministeren. Da den 22. Juni var en Søndag, kunde de først den næste Dag forelægges det samlede Ministerium, der imidlertid tiltraadte de trufne Afgørelser.

De nævnte Ministre maatte erkende Nødvendigheden af at give efter for de tyske Krav og stillede sig paa det Standpunkt, at Interneringen maatte anses for hjemlet efter Nødretsgrundsætningen, og at ogsaa Internering af de 3 kommunistiske Folketingsmænd maatte anses for uundgaaelig, ligesom af britiske og senere amerikanske Statsborgere, for at undgaa, at Foranstaltningerne blev iværksat af Tyskerne selv, hvad der utvivlsomt havde medført, at de Paagældende allerede den Gang var blevet ført til Tyskland. Arrestationen af Kommunisterne omfattede 295 Personer, af hvilke 116 tilbageholdtes og interneredes i Horserødlejren, hvor de bevogtedes af dansk Vagtmandskab. For Interneringen tilvebragtes der senere Lovhjemmel.

I Horserød — for Kvindernes Vedkommende i Vestre Fængsel — fik et stort Antal af de internerede Enkeltværelser — i Horserødlejren var der ca. 100 saadanne —, der krævedes ikke indbyrdes Isolation, der var Adgang til Besøg og Brevveksling — naturligvis under Kontrol —, der var Adgang til at høre indensk Radio og til at holde Blade, til Deltagelse i Gymnastik, Husflid og forskellig Slags Undervisning, ingen Arbejdspligt udover Rengøring og Opfyring, for hvilke Tjenesteydelser der ydedes særskilt Vederlag. Der gaves mindst 1½ Times Ophold i fri Luft hver Dag, og Kostforplejningen — Funktionærkost — laa væsentligt over, hvad der ellers bydes Varetægtsfanger, med hvis Forhold de interneredes Stilling nærmest maatte sidestilles. Ogsaa for de interneredes Familier droges der Omsorg efter lignende Principer som for indkaldtes Familier. De internerede fik Beklædningshjælp og Lomme penge (75 Øre om Dagen, senere 1 Kr. 50 Øre om Dagen), ligesom deres Hustruer fik Rejsehjælp for at kunne rejse ud og aflægge dem Besøg. I Foraaret 1942 udvidedes Lempelserne derhen, at de internerede kunde foretage Spadsereture i Omegnen af Lejren under Ledsagelse af Lejrens Personale, og nogle af de internerede, der var Kunstmalere, drev det endog til under Bevogtning at opholde sig uden for Lejrens Omraade for at male. Disse Forhold havde man ved Forhandling opnaaet yderligere at kunne forbedre med Adgang for de interneredes Hustruer til at besøge dem uden Kontrol, saaledes at Besøget foregik paa vedkommende interneredes Værelse i Stedet for i Samtaleværelset. Et Flugtforsøg umuliggjorde imidlertid enhver yderligere Forbedring af Forholdene.

De Forhold, hvorunder de internerede Kommunistere levede i Horserødlejren, adskilte sig dog, som det vil ses, meget væsentligt fra dem, der raadede i de tyske Koncentrationslejre, til hvilken man maa antage, at de, saafremt man fra dansk Side havde nægtet sin Medvirken til at arrestere dem, vilde være blevet ført. Dette synes tilstrækkeligt til at berettigge det fra dansk Side foretagne Skridt, hvorved de danske Myndigheder gik imellem den tyske Værnemagt og de danske Kommunistere. Ved Bedømmelse af disse Foranstaltninger maa dog Hensynet til det Heles Vel heller ikke tabes af Syne.

Man har hævdet, at Kommunisternes Internering gav Ty-

skerne særlig gode Muligheder for, da de d. 29. August 1943 havde afsat den danske Regering, at føre samtlige Kommunistere til Tyskland. Denne Mulighed havde dog næppe været mindre, saafremt Tyskerne selv havde foretaget Interneringen, men i saa Fald vilde antagelig samtlige de internerede Kommunistere allerede i Juni 1941, altsaa mere end 2 Aar tidligere, være blevet ført til en tysk Koncentrationslejr. Justitsminister Thune Jacobsen er blevet stærkt kritiseret fra de interneredes Side, fordi Horse-røddlejren ikke den 28. August 1943 aabnedes ved den danske Regerings Foranstaltning, saa de internerede kunde faa Lejlighed til at flygte, men denne Kritik beror paa manglende Kendskab til, hvorledes Forholdene i Virkeligheden laa.

Regeringen havde d. 28. August afvist de tyske Krav, men inden vi havde erfaret, hvorledes den tyske Reaktion herpaa vilde blive, kunde vi ikke have taget Ansvar for at skærpe den alvorlige Situation, hvad der vilde være sket, hvis der paa det Tidspunkt var givet Ordre til Lejrens Aabning. Den tyske Reaktion kom Kl. 4 om Morgenen d. 29. August, da jeg modtog den tyske Meddelelse om, at Regeringen var afsat, men allerede Kl. 3 havde Tyskerne omringet Lejren.

Blandt de tyske Krav om Foranstaltninger her i Landet ved den tysk-russiske Krigs Udbrud var som nævnt ogsaa, at Sovjetunionens Gesandtskabshus og andre Lokalteter skulde afspærres og Telefonforbindelsen med Gesandtskabet afbrydes. Justitsministeriet drog Omsorg for disse Kravs Opfyldelse. Gesandtskabshuset blev sat under Bevogtning af civilklædte Betjente. Politiet kontrollerede, at ingen forlod Ejendommen, hvor Gesandtskabspersonalet holdtes konfineret indtil Afrejsen den 5. Juli. Den fungerende Chef for Gesandtskabet, Chargé d'Affaires a. i. Plakhine fik dog Lejlighed til at aflægge Besøg i Udenrigsministeriet, hvor vi havde gentagne Konferencer.

I Verbalnote af 22. Juni meddelte Udenrigsministeriet Chargé d'Affaires Plakhine, at man af den tyske Regering var anmodet om at træffe Beskyttelsesforanstaltninger, og at man under disse Omstændigheder saa sig foranlediget til at anmode Gesandtskabets Medlemmer om indtil videre ikke at forlade Gesandtskabsejendommen. Hr. Plakhine, som straks havde protesteret imod de

trufne Foranstaltninger, udtalte i Note af 24. Juni, at han — da han paa Udenrigsministeriet havde forstaaet, at den opstaaede Situation praktisk taget kunde betragtes som en Afbrydelse af den diplomatiske Forbindelse mellem de to Lande — ansaa Sovjetgesandtskabets Forbliven i Danmark for uhensigtsmæssig, hvorfor han anmodede om, at der med kortest mulige Frist blev givet Gesandtskabets Medlemmer Tilladelse til Udrejse til Sverige.

Udenrigsministeriet bestræbte sig for i videst mulige Omfang at vise Medlemmerne af Sovjetgesandtskabet alle de Hensyn, de som Diplomater havde Krav paa. Man kunde derfor med god Samvittighed den 29. Juni ved den svenske Regerings Formidling lade Udenrigskommissariatet i Moskva og den derværende danske Gesandt tilgaa følgende Meddelelse:

»I Anledning af, at Udenrigskommissariatet i Moskva overfor derværende svenske Gesandtskab har beklaget sig over, at Sovjetgesandtskabet i København skal have været Genstand for Trakasserier fra dansk Side, bemærkes, at nævnte Gesandtskab vel er isoleret under dansk civil Politibeskyttelse i Gesandtskabshotellet paa Frydendalsvej, men at der paa alle Maader sørges for de saaledes isolerede Sovjetborgeres Velbefindende. I Gesandtskabshotellet befinder sig samtlige til Gesandtskabet og Handelsrepræsentationen hørende Embedsmænd, Medhjælpere og Tjenestefolk med Hustruer og Børn. Der sørges af den danske Stat for Forplejning af og andre Akkomodationer for alle disse Personer i Overensstemmelse med de Ønsker, som herom er fremsat af Chargé d’Affairen. Denne har paa Forespørgsel fra dansk Side erklæret, at han foretrækker, at hele Gesandtskabet og Handelsrepræsentationen med Familier forbliver boende i Gesandtskabshotellet, indtil Afrejse kan ske, fremfor at en Del indlogeres andetsteds. Han erklærer, at der er tilstrækkeligt Husrum. Chargé d’Affairen har haft Samtaler med Udenrigsminister Scavenius og vil af denne blive modtaget, naar han ønsker. Der er tilbudt Gesandtskabet Lejlighed til under civil Politibeskyttelse at foretage Spadsereture i Københavns Omegn. Udenrigsministeriet har som Forbindelsesofficer til Gesandtskabet straks stillet en perfekt russisktalende Embedsmand til Raadighed. Denne er flere Gange daglig i Forbindelse med Gesandtskabet, og hans Opgave er i alle Enkeltheder, for Eksempel ogsaa i Spørgsmaal om de Paagældendes personlige Anliggender, at være dem behjælpelig. Det vil heraf forstaaes, at Talen om Trakasserier fra dansk Side savner ethvert Grundlag.«

M. H. t. Kravet om Afbrydelse af den diplomatiske Forbindelse med Sovjetunionen afsendtes den 24. Juni telegrafisk Instruction af følgende Ordlyd til den danske Gesandt i Moskva:

»Da Udenrigsministeriet gaar ud fra, at Gesandtskabet under de nuværende Forhold ikke har praktisk Mulighed for at udøve sin Virksomhed, bedes De træffe Foranstaltninger til, at De selv og samtlige danske Medarbejdere med Familier hjemrejser snarest. Bedes endvidere søge draget Omsorg for, at Danske, som ønsker det, afrejser sammen med Gesandtskabet. Bekræft Modtagelsen og telegrafer Afrejsedag og Rejserute.«

Den 25. Juni blev Medlemmerne af det danske Gesandtskab i Moskva isoleret i Gesandtskabshuset, hvor det holdtes konfineret indtil Afrejsen fra Moskva den 5. Juli.

De Forhandlinger, der i de følgende Dage førtes med Sovjetunionen med den svenske Regering som Formidler og derefter med Tyrkiet, resulterede i, at Medlemmerne af det herværende Sovjetgesandtskab blev udvekslet med Medlemmerne af det danske Gesandtskab i Moskva. Udvekslingen fandt Sted over Tyrkiet d. 17. Juli, og der blev fra dansk Side gjort alt for at lette de herværende Sovjetdiplomater Forholdene under Rejsen til Tyrkiet.

Under Besættelsen var det en politisk Nødvendighed for Danmark faktisk at afbryde den diplomatiske Forbindelse med de Stater, som Tyskland kom i Krig med, ligesom det ved Befrielsen har været en politisk Nødvendighed at bryde med de Stater, som de Allierede da fremdeles var i Krig med.

Som det vil ses indeholder imidlertid Instruksen til Gesandten ikke noget Paabud om at notificere Sovjetregeringen, at den diplomatiske Forbindelse fra dansk Side ønskedes afbrudt — man holder sig til det rent faktiske: at Gesandtskabet under de foreliggende Forhold ikke kunde antages at være i Stand til at udøve sin Virksomhed. Forbindelsens Afbrydelse blev herved et af Gesandtskabets Hjemkaldelse følgende rent faktisk Forhold, der ikke var Udtryk for en mod Sovjetunionen rettet uvenlig Handling.

Som foran nævnt var der fra tysk Side fremsat Krav om, at den danske Regering deklarerede sin positive Indstilling til den nu udbrudte nye Konflikt, idet det modsatte vilde være blevet opfattet som Udtryk for Misbilligelse af det tyske Skridt.

Dette tyske Krav behandledes paa Ministermøde den 23. Juni, hvor jeg forelagde Udkast til en Erklæring. Da der ikke straks opnaaedes Enighed, afholdtes et nyt Møde senere paa Dagen, hvor Erklæringen enstemmigt vedtoges af det samlede Ministe-

rium efter nogle mindre redaktionelle Ændringer. Erklæringen lyder i endelig Formulering saaledes:

»Ved den Krig, som nu er brudt ud mellem Tyskland og Sovjetunionen, er det store Vaabenopgør i Europa indtraadt i en ny Fase, som maa paakalde vor Opmærksomhed i en ganske særlig Grad, thi Tyskland har nu vendt sine Vaaben mod Øst i en Kamp mod en Magt, som gennem en Aarrække har betydet en Trusel mod de nordiske Staters Velfærd og Trivsel.

At Frygten i Norden for Faren fra Øst ikke var ubegrundet, viste det Angreb, som Sovjetunionen i Slutningen af 1939 foretog paa Finland, hvis heltmodige Forsvar i en ulige Kamp fremkaldte en Bølge af Sympati for vore kæmpende Brødre i Nord. Det danske Folk bevæges af de samme Følelser nu, da Kampen er genoptaget efter Ruslands fornyede Angreb paa Finland, men denne Gang fører Finland ikke sin Kamp alene, men sammen med de europæiske Lande kæmper det under tysk Førerskab for at bevare en Samfundsordning i Overensstemmelse med europæisk Kultur. Der er en fælles europæisk Interesse i dette Opgør, hvis Resultat paa afgørende Maade vil kunne bidrage til at bevare Europas Lande for indre Samfundsopløsning.

Nu som tidligere deltager Danmark ikke i dette krigerske Opgør, men ud fra denne fælles europæiske Interesse kan Udviklingen ikke være ligegyldig for Danmark. Erkendelsen heraf har fundet Udtryk deri, at det danske Gesandtskab i Moskva er blevet kaldt tilbage, hvorefter Forbindelsen mellem Danmark og Sovjetunionen er afbrudt.«

Den Passus i Erklæringen, der omtaler Sovjetunionen som »en Magt, som gennem en Aarrække har betydet en Trusel mod de nordiske Staters Velfærd og Trivsel,« peger ikke alene paa den daværende Situation, men paa den historiske Baggrund for de finsk-russiske Relationer.

Erklæringen er et Resultat af det tyske Pres for at opnaa en Tilkendegivelse, der viste Forstaaelse for den tyske Opfattelse af Krigen i Rusland som et fælles europæisk Anliggende. I Erklæringen betegnes Danmarks Stilling som ikke-krigsførende, og naar det udtaltes, at Danmark ikke kunde være ligegyldig overfor den store Kamp, begrundedes dette særlig ved den Fare for Norden, der laa i Finlands historiske Erfaringer.

Denne Formulering, som iøvrigt atter kunde benyttes ved Danmarks Tiltræden af Anti-Komintern-Pagten, var at foretrække for en direkte Tilslutning til den tyske Politik: Den ligesom holdt Danmark indenfor den nordiske Ramme.

10.

Tysk Hvervning

Under Krigen mod Rusland søgte den tyske Regering at opnaa en Tilslutning i forskellige europæiske Lande, der kunde støtte Paastanden om at Krigen var et Korstog til Værn for den europæiske Kultur. Den fra tysk militær Side foreslaaede aktive Deltagelse i den finske Krig kunde afvises med den Begrundelse, at vi maatte fastholde vor Stilling som ikke-krigsførende og under Henvisning til, at det heller ikke kunde være en tysk Interesse at fremkalde Krigshandlinger mod Danmark fra Tysklands Fjender. En anden Karakter havde Spørgsmaalet om Hvervning af Frivillige, der blev ført frem af det tyske Gesandtskab, idet Tilsladelse til Hvervning er forenelig med Stillingen som neutral eller ikke-krigsførende.

Tanken om Dannelselse af et frivilligt Korps til Indsættelse udelukkende paa den finske Front lod sig ikke gennemføre, dels fordi Finland nu var Tysklands Allierede, dels fordi man fra finsk Side overhovedet ikke ønskede at modtage frivillige. Som Følge heraf blev Banen fri for det danske nationalsocialistiske Parti, der var ivrig for at blive Bærer af Frivilligbevægelsen, og under hvis Medvirken der ogsaa blev oprettet et dansk Frikorps — »Frikorps Danmark« — til Indsættelse paa Tysklands Front mod Sovjetunionen, et Foretagende, der i høj Grad blev understøttet fra officiel tysk Side, som det fremgaar af den tyske Gesandts Henvendelser til Udenrigsministeriet.

Det var for den danske Regering en politisk Nødvendighed dels at tillade Hvervning til dette Korps uanset de i Lovgivnin-

gen om Hvervning til fremmed Krigstjeneste indeholdte Bestemmelser, dels at indrømme Militærpersoner, der meldte sig til Korpset, forskellige Lettelser, idet man fra tysk Side lagde afgørende Vægt paa dette Spørgsmaal, der behandlede af Hitler personlig, saaledes at vor Holdning, dersom den vakte Mishag, kunde medføre de alvorligste Konsekvenser for os. (Hitlers Misfornøjelse med den danske Befolknings Holdning overfor »Frikorps Danmark« var saaledes et blandt flere Motiver til den saakaldte Telegramkrise).

Fra dansk nationalsocialistisk Side er det gentagne Gange blevet paaberaabt, at Frikorpset skulde være oprettet med Kongens og Regeringens Anerkendelse eller Billigelse. Der har imidlertid aldrig foreligget nogen formel Billigelse eller Anerkendelse. Hvad der skete, var, at Krigsministeriet gav 2 aktive tjenstgørende Officerer, Oberstløjtnant Kryssing og Kaptajn Thor Jørgensen, Meddelelse om, at der intet var til Hinder for, at de henholdsvis overtog Posten som Fører for og indtraadte i »Frikorps Danmark«, men at de naturligvis i den Anledning maatte træde uden for Nummer.

D.N.S.A.P. ønskede med Støtte af det tyske Gesandtskab, at der gennem Ritzaus Bureau skulde udsendes en Meddelelse fra »Frikorps Danmark«'s Hvervekontor om Korpsets Oprettelse og Mulighederne for at indtræde i Korpset. I det Udkast til en saadan Pressemeddelelse, der den 2. Juli 1941 blev forelagt Udenrigsministeriets Pressebureau af Redaktør Bangsted, »Fædrelandet«, forekom bl. a. følgende Passus:

»Frikorps Danmark«, som er oprettet med den kgl. danske Regerings Billigelse, kæmper for et nyt Europa og for Danmarks Sag imod Kommunismen.«

Da der som nævnt ikke forelaa nogen Billigelse fra Regeringens Side af Korpsets Oprettelse, foranledigede Udenrigsministeriet, at den nævnte Passus blev slettet. Til Gengæld akcepteredes, at der i Pressemeddelelsen blev indsat en Meddelelse om, at det var med den danske Regerings Billigelse, at Oberstløjtnant Kryssing havde overtaget Kommandoen over Frikorpset. Ordlyden af denne Pressemeddelelse, der blev offentliggjort den 3. Juli, var følgende:

»Oberstløjtnant C. P. Kryssing, Chef for 5. Artilleriafdeling, Holbæk, har med den kgl. danske Regerings Billigelse overtaget Kommandoen over »Frikorps Danmark«. Stabschef i »Frikorps Danmark« er Kaptajn i Fodfolket, Thor Jørgensen. Korpset staar under Kommādo af danske Befalingsmænd. Til »Frikorps Danmark« kan alle, der har aftjent deres Værnepligt efter 1931, melde sig.«

Frikorpsets Oprettelse er et Udtryk for den saa stærkt understregede tyske Interesse i, at Danmark, skønt ikke-krigsførende, dog skulde være repræsenteret i Tysklands Korstog mod Bolchevismen.

I Befolkningen var der fra første Færd en udtalt Modvilje mod Frikorpset og mod de Mænd, der meldte sig til dette. Det blev for Regeringen en vanskelig Opgave at afbøde Virkningen heraf overfor Tyskerne. Opgaven blev saa meget desto vanskeligere, som Frikorpset selv og de danske Nationalsocialister paa forskellig Maade optraadte ukorrekt og anmassende. Frikorpsets Forhold gav Anledning til stadige Forhandlinger mellem Udenrigsministeriet og Gesandtskabet. Dette ydede som nævnt Frikorpset virksom Støtte og var navnlig ivrig for, at det maatte blive bekendtgjort ved Hærens Afdelinger, at den danske Regering tillod faste Befalingsmænd og hjemsendte Værnepligtige at melde sig som Frivillige, og at Indtræden i Korpset ikke maatte vanskeliggøres de paagældende.

Ligesom Regeringen tiltraadte Kryssings Overtagelse af Korpsets Ledelse, tiltraadte den ogsaa Udsendelsen af et krigsministerielt Cirkulære af 8. Juli 1941 med Meddelelse om, at den havde givet Tilladelse til, at faste Befalingsmænd saavel af Linien som af Reserven (Forstærkningen) samt hjemsendte værnepligtige (baade Befalingsmænd o. l. og menige) fra den danske Hær meldte sig til »Frikorps Danmark«, medens tjenstgørende værnepligtige (baade Befalingsmænd og menige) ikke havde Adgang til at melde sig. Meddelelse herom vilde være at bekendtgøre gennem Afdelingerne, ligesom der vilde være at give de paagældende fornøden Frihed til Mønstring hos Frikorpset. Det meddeltes videre, at faste Befalingsmænd saavel af Linien som af Forstærkningen, der antoges til Frikorpset, efter Ansøgning vilde faa Tilladelse til at træde uden for Nummer og vilde kunne forvente Tilladelse til at genindtræde i Nummer, naar Tjenesten ved Korpset var ophørt paa lovlig Vis.

Den Omstændighed, at kun et relativt ringe Antal Officerer benyttede sig af Muligheden for at lade sig hverve til Korpset skabte i Forbindelse med Befolkningens stigende Uvilje som Følge af Korpsets udæskende Optræden under Orlovsbesøg herhjemme, en betydelig Irritation hos Tyskerne. Denne udløstes i April 1943 i en Note fra den tyske Rigsbefuldmægtigede, der efter at have klaget over den danske Hærs og navnlig mange Officerers fjendtlige Holdning, udtaler, at saafremt dette Forhold ikke bedres dels derved, at der »offiziel und aufrichtig« bevilges danske Officerer Orlov, for at de kan indtræde i Korpset »ohne Diffamierung dieser Offizieren«, dels derved, at et Antal yngre danske Officerer benytter sig af denne Mulighed, »so würde der Rest des Heeres unverzüglich aufgelöst werden«.

Da man fra dansk Side som tidligere nævnt maatte lægge megen Vægt paa, at Hæren opretholdtes, idet dette var et blandt flere Udtryk for den Status i Henhold til Tilsagnet af 9. April, som det maatte være dansk Politik's første Opgave at søge bevaret, imødekom man den tyske Kritik med et nyt krigsministerielt Cirkulære (af 1. Juni 1943), i hvilket man medtog ogsaa Indtræden af Frivillige i den finske Hær, hvor der nu var blevet aabnet for saadanne. I dette Cirkulære henledes paany Opmærksomheden paa den Adgang, der var aabnet Befalingsmænd i Hæren m. v. til at træde udenfor Nummer og tilføjes den for de paagældende særlig betydningsfulde nye Regel, at enhver Befalingsmand, der var traadt udenfor Nummer for at gaa i tysk eller finsk Krigstjeneste, beholder sin Plads i Aldersordenen. Endvidere meddeles det, at der er skabt særlig Hjemmel til, at Gendtræden i Nummer kan ske til ethvert Tidspunkt, uanset om der er noget Nummer ledigt, saaledes at den paagældende indtræder i overtalligt Nummer med alle sine Rettigheder i Henhold til sin Grad, og at den Tid, den paagældende har gjort Tjeneste i den finske eller tyske Hær, vil blive medregnet baade ved Bedømmelsen af hans Forfremmelsesmuligheder og ved Beregningen af Alderstillæg og Pension. Som en særlig Favør lover Ministeriet endelig at optage til velvillig Overvejelse Spørgsmaalet om at tilvejebringe Hjemmel for, at de Befalingsmænd, der er egnede til Forfremmelse, og som har staaet udenfor Nummer i mere end tre Aar, kan forfremmes inden et Aar efter, at de paany er ind-

traadt i Nummer i den danske Hær. Cirkulæret slutter med at garantere danske Befalingsmænd, der melder sig til finsk eller tysk Krigstjeneste, at de ikke vil blive stillet ringere end andre danske Befalingsmænd med Hensyn til Forfremmelse og Retsstilling i Hæren.

Til Trods for alt dette er ikke blot Officerer, der har benyttet sig af denne Tilladelse, blevet udstødt af Hæren og idømt langvarige Fængselsstraffe, men dette gælder ogsaa menige Frivillige, der indtraadte i dette i Tillid til, at Indtræden i Korpset efter Hvervningsforbudets Ophævelse var fuldt legitim, derunder ogsaa saadanne der ikke ved senere at lade sig anvende mod deres Landsmænd, har paadraget sig Strafskyld. Naar man som Begrundelse herfor har anført, at de paagældende burde have vidst, at de fra Regeringens Side trufne Foranstaltninger ikke var alvorligt ment, er det for det første ikke rigtigt. Disse Foranstaltninger var tværtimod lige saa alvorligt ment, som enhver Foranstaltning man — omend tvunget dertil — træffer for at redde sig fra en truende Fare — i dette Tilfælde Hærens Afvæbning og Opløsning. Men dernæst vil en Betragtning, hvorefter den enkelte Borger skulde være pligtig til at foretage en for hans Handlemaade afgørende Vurdering af, hvorvidt Regeringen mener noget med de Foranstaltninger, den træffer, være ganske opløsende for al Autoritet og Orden og føre til Kaos i Staten. Borgerne maa holde sig til, hvad Regeringen faktisk foretager sig.

11.

Østrumsudvalget

Efter at Tyskland havde erobret de baltiske Lande og store Dele af Vestrusland, begyndte man som foran omtalt at tænke paa Genopbygningen af de i Øst erobrede og af Krigen ødelagte Lande. I dette Øjemed oprettedes der i Tyskland et Ministerium for de besatte østlige Omraader, der skulde tage fat paa disses Eksploitering, idet Tyskerne ansaa — eller dog lod som om de ansaa — deres fortsatte Besiddelse af disse for lige saa sikker som deres fortsatte politiske Herredømme i det øvrige Europa. Herudover pressede man fra tysk Side paa for at opnaa ogsaa andre Landes, derunder Danmarks Medvirken ved denne Genopbygning, som man tænkte sig som et fælleseuropæisk Foretagende.

Da i Midten af September Maaned 1941 den nye danske Gesandt i Berlin, Mohr, overleverede sin Akkrediteringskrivelse til den tyske Rigskansler, fremkom denne med en Række Udtalelser vedrørende Nødvendigheden af andre Landes Deltagelse i Genopbygningen af Landomraaderne mod Øst. En Maanedstid senere oplyste Minister von Renthe-Fink under en Sammenkomst i den dansk-tyske Forening overfor Trafikminister Gunnar Larsen, at han og Generalkonsul Krüger havde haft en Drøftelse af Spørgsmaalet om, hvordan en dansk Indsats i Genopbygningsarbejdet kunde ske. Trafikministeren havde nogen Tid i Forvejen fra Kontorchef Wilhelmssen, der dengang var Leder af Erhvervenes Engageringsbureau, modtaget en Plan for en dansk Indsats i Balticum i Form af et Slags Dansk-Baltisk-»Sibirisk Kompagni«, der skulde have Koncessioner paa Skovbrug, Landbrug og Minedrift i de

baltiske Omraader. Han nævnte da overfor de tyske Herrer, at man maaske kunde tænke sig at finde private Danske, der var interesseret i at danne et saadant koncessioneret Selskab, for at undgaa en mere officiel Aktion eller Deltagelse.

Fra tysk Side mente man, at denne Ramme vilde være for snæver. Man tænkte sig, at der kunde nedsættes et Udvalg, der kunde forhandle til dansk og tysk Side. Da der ventedes Besøg af nogle højere tyske Embedsmænd fra de baltiske Lande Estland og Letland, var Minister von Renthe-Fink meget optaget af, at man fra dansk Side skulde have visse Planer parat, som kunde forelægges disse Embedsmænd som et Initiativ, taget fra København. Jeg ansaa det for rigtigt, at man kom disse tyske Bestræbelser i Forkøbet ved at meddele tyske Kredse, at der allerede var taget et privat Initiativ fra dansk Side til Genopbygningsarbejdet. Jeg regnede med, at man kunde iklæde en Genoptagelse af Samhandelen særlig med de tidligere Randstater saadanne Former, at den kunde gøre det ud for en Deltagelse i »Genopbygningsarbejdet«, og herved skaffe Danmark en »goodwill« i Berlin, der kunde udnyttes til at afbøde de mange andre Vanskeligheder, der til Stadighed dukkede frem i det dansk-tyske Forhold. Jeg anmodede da Trafikminister Gunnar Larsen og Direktør Knud Sthyr om at ville søge dannet et privat Udvalg af danske Forretningsmænd, der kunde tage Sagen op og overfor Berlin staa som en dansk Repræsentation for disse Bestræbelser.

I sidste Halvdel af Oktober 1941 traadte Direktør Sthyr i Forbindelse med forskellige Privatmænd, og Kontorchef Wilhelmsen, fra hvem det første Initiativ, som ovenfor nævnt, var kommet, sendtes til Aarhus for at opfordre Direktør Th. Juncker til at indtræde som Udvalgets Formand. Naar Valget faldt paa Direktør Juncker, var det, fordi man her havde en Industrimand, der ledede en stor Virksomhed, som delvis laa stille under Krigen, og som havde erhvervmæssige Interesser i de baltiske Lande.

Ved Samtaler mellem Direktør Juncker, Direktør Sthyr og forskellige Erhvervsfolk i sidste Uge af Oktober 1941 naaede man frem til, at Udvalgets øvrige Medlemmer blev Ingeniør K. Højgaard, Godsejer F. Lüttichau og Fabrikant J. C. Hempel. Paa Udenrigsministeriets Anmodning havde Direktør Sthyr derefter den 30. Oktober en Samtale med Generalkonsul, Dr. Krüger,

hvem han oplyste om Udvalgets Sammensætning, idet han bad Generalkonsulen om at videregive Oplysningen til Berlin med Opfordring til, at der blev udpeget Personer i Tyskland, med hvem Udvalget kunde træde i Samarbejde.

I en Skrivelse af 23. Oktober 1941 til den danske Gesandt i Berlin henstilledes det til denne, at han ved passende Lejlighed gav det tyske Udenrigsministerium Meddelelse om det private danske Initiativ, saaledes at Meddelelsen under Hensyn til de ovennævnte Betragtninger stilledes stærkt i Relief som en vægtig Indsats i den Retning, som var antydet af Hitler i hans Tale ved Ministerens Tiltrædelsesbesøg. Det hedder bl. a. i Skrivelsen:

»Endvidere kan det anføres, at en Kreds af fremstaaende og kapitalstærke danske Erhvervsfolk har samlet sig om den Tanke at tilbyde Tyskland en effektiv og praktisk Bistand i Arbejdet paa Genopbygningen af det europæiske Østrum, som ved de sidste Maaneders Felttog er blevet besat af Tyskland.

Den paagældende Kreds af Erhvervsfolk vil i den nærmeste Tid konstituere sig som et Arbejdsudvalg, der kan træde i Forhandling med de paagældende tyske Myndigheder om den Maade, hvorpaa det danske Arbejde i Østrummet kan udføres, og der skal, saa snart Udvalget har konstitueret sig, blive givet Dem Meddelelse herom. Jeg gaar ud fra, at Tilbudet om denne frivillige danske Bistand i en af de store Opgaver, som Tyskland vil have at løse i den nærmeste Tid, vil blive hilst med Tilfredshed i tyske Regeringskredse.«

Udvalgets første Møde afholdtes Torsdag den 11. December 1941. Paa Mødet var der navnlig Enighed om, at den danske Indsats ikke maatte involvere en ny dansk Clearing-Finansiering, og at man fra Udvalgets Side foreløbig i det store og hele skulde lade Tyskerne give Bolden op.

Der sendtes til det tyske Gesandtskab følgende Meddelelse:

»D. 11. December 1941 blev »Arbejdsudvalget til Fremme af dansk Initiativ i Øst- og Sydøsteuropa« nedsat med Direktør Juncker som Formand. Udvalget bestaar i øvrigt af følgende Medlemmer: Ingeniør K. Højgaard, Godsejer F. Lüttichau, Fabrikant C. J. Hempel og Direktør Knud S. Sthyr.

Man afventer nu en Meddelelse om, hvem der fra tysk Side vil blive bemyndiget til at optage Forhandlinger med det danske Udvalg om de Omraader, hvor en dansk Indsats vil være mulig, saavel som en Meddelelse om, naar en Forhandling herom kan finde Sted.«

I de første Maaneder af 1942 førte dette private Arbejdsudvalgs Formand en Række Forhandlinger med tyske Kredse, og i Dagene 18.4.—2.5.1942 foretog Direktør Juncker sammen med Trafikminister Gunnar Larsen, efter tysk Ønske eller Indbydelse, en Rejse til Estland og Letland.

Da man paa dansk Side havde at kæmpe med en stigende tysk Utaalmodighed, fordi det ikke rigtig blev til noget med den danske Indsats, førte paa denne Rejse Trafikministeren Forhandlinger om Cementfabrikken i Port Kunda og parallelt hermed Direktør Juncker om Oliefabrikken i Libau. Det var nødvendigt overfor Tyskerne at yde en vis positiv Indsats, og Varetagelsen af ældre danske Interesser syntes her fra ethvert Synspunkt at være det mindst farlige. Finansieringen af Genopbygningen af Port Kunda skete ved den danske Cementindustri og de svenske Interesser i Fællesskab, idet Virksomheden paa det paagældende Tidspunkt var overgaaet til den tidligere dansk-svenske Ledelse.

Om Rejsen blev aflagt en udførlig Beretning, dateret 3. Maj 1942, i hvis Slutning Direktør Juncker udtaler, at der nu bør nedsættes et officielt Udvalg til Afløsning af det hidtidige private Udvalg. Regeringen gik ind paa Tanken ud fra den Betragtning, at man her havde et Omraade, hvor man, uden i Realiteten at foretage Skridt af større Betydning, kunde vinde en vis »goodwill« til Gavn for mere betydende danske Interesser. Det blev vistnok antaget for givet, at de samme Personer, som sad i det private Arbejdsudvalg, skulde gaa over i det officielle Udvalg, og jeg tilskrev da under 2. Juni 1942 Arbejdsudvalgets Formand, Direktør Juncker, saaledes:

»I Henhold til derom i Ministeriet fattet Beslutning vil der under det danske Regeringsudvalg til Gennemførelse af den dansk-tyske Vareudvekslingsaftale være at nedsætte et Udvalg af Sagkyndige, som vil have til Opgave at bistaa det danske Regeringsudvalg efter dettes nærmere Anvisninger i Spørgsmaalet vedrørende dansk Indsats i Østomraaderne.

Ved at meddele ovenstaaende har jeg herved den Fornøjelse at anmode Dem om at ville overtage Hvervet som Formand i nævnte Udvalg af Sagkyndige, i hvilket jeg samtidig har anmodet Civilingeniør Knud Højgaard, Fabrikant I. C. Hempel, Godsejer Folmer Lüttichau og Direktør Knud S. Sthyr om at indtræde som Medlemmer.«

Samtidig fik Udvalgets Medlemmer tilsvarende Skrivelser.

Planerne om at nedsætte et officielt Udvalg nødvendigjorde, at der blev truffet Regeringsaftaler, hvoraf det klart fremgik, at der ikke kunde ydes dansk Clearingstøtte til den danske Indsats i Randstaterne eller andetsteds i »Østrummet«. De finansielle Spørgsmaal havde underhaanden været drøftet med Formanden for det tyske Regeringsudvalg, Ministerialdirektor Dr. Walter, der havde erklæret sig enig i, at den danske Clearing ikke kunde benyttes til Betaling for eventuel Eksport fra Danmark eller for andre danske Ydelser. Det halvstatlige Handelsselskab »Handelsgesellschaft Ost« havde dog i Aarets Begyndelse fra Tid til anden indhentet Tilbud fra danske Firmaer paa Leveringer til Randstaterne mod Betaling over dansk-tysk Clearing. Den 25. Marts 1943 skrev Formanden for det danske Regeringsudvalg til Dr. Walter og anmodede om, at han vilde foranledige, at Handelsgesellschaft Ost's Virksomhed her i Landet indstilledes. Dette skete ogsaa. Paa Grundlag af Underhaandsaftalerne med Dr. Walter informerede man ogsaa danske Kredse om, at ethvert Tilbud fra tysk Side om Clearingsbetaling var imod de bestaaende Aftaler, og at saadanne Tilbud ikke vilde blive anerkendt fra dansk Side.

Som nævnt maatte der nu træffes en officiel Aftale om disse Forhold, og et Udkast hertil modtoges ogsaa fra Dr. Walter. Udkastets Hovedindhold var taget fra de tysk-svenske Aftaler af Maj 1942, hvori det hedder:

»3. Der er Enighed om, at Betalinger stammende fra Varehandel mellem Sverige og de af Tyskland i Øst besatte Omraader principielt ikke falder ind under den svensk-tyske Clearing-Aftale. Saadanne Forretninger kan derfor indtil videre kun gennemføres som Bytteforretninger. Til Lettelse af Afviklingen kan Betaling fra begge Sider dog tillades over de svensk-tyske Clearing-Konti, naar Betalingernes Udligning er sikret. Nærmere Aftale om saadanne Forretninger træffes med det første.«

I et Regeringsudvalgsmøde den 2. Juli 1942 blev det officielt fastslaaet, at den dansk-tyske Clearing ikke kunde benyttes til Betalinger af Ydelser til Østrummet. Saadanne Betalinger maatte ske med Varer, dog skulde der paa Clearingen kunne ydes en midlertidig Kredit paa op til 200.000 Kr. til Hjemførsel af Lønopsparinger fra Ingeniører, Specialarbejdere m. v., der rejste til Randstaterne. Paa denne Konto blev der dog aldrig trukket mere

end knapt 18.000 Kr., væsentligst til Lønninger af Personer, udsendt af Produktionsselskabet »Undergrunden« i Aarhus.

Finansieringen af Forretninger med Randstaterne blev henlagt til to Banker, nemlig Den danske Landmandsbank og Hansabank, Riga. Denne Finansiering fandt Sted paa rent kommerciel Basis, dog saaledes at Landmandsbanken ikke kunde staa i For-skud. Betalinger for dansk Eksport til Randstaterne kunde saaledes kun finde Sted gennem de Beløb, der indkom til Banken som Betaling for Import fra Randstaterne. Den danske Ordning svarede herefter i Realiteten til den svenske Ordning, dog at der i Sverige ikke fandtes noget officielt »Østrumsudvalg«, Forretningerne besørge- des der af et Handelsselskab, »Transscandia A.B., Stockholm«. Efter de for Udenrigsministeriet foreliggende Oplysninger skulde saavel de svenske Eksport- og Erhvervsorganisationer som ogsaa de svenske Banker staa bag dette Selskab, som vel ikke formelt havde noget Monopol paa Handelen med Balticum, men som efter stiltiende Overenskomst skulde gennemføre samtlige Handelstransaktioner med Randstaterne.

Ved Skrivelser af 9. September 1942 til Formanden for og Medlemmerne af det tidligere Arbejdsudvalg blev det officielle Østrumsudvalg nedsat. Skrivelserne havde følgende Indhold:

»Udenrigsministeriet meddeler herved, at der ifølge derom af Regeringen fattet Beslutning under det danske Regeringsudvalg til Gennemførelse af den dansk-tyske Vareudvekslingsaftale er nedsat et Udvalg af Sagkyndige, som vil have til Opgave at bistaa det danske Regeringsudvalg efter dettes nærmere Anvisninger i Spørgsmaal vedrørende dansk Indsats i Østomraaderne. Regeringsudvalget vil som hidtil forhandle med de enkelte Erhvervsorganisationer angaaende Spørgsmaal af Interesse for de paagældende Erhverv«.

Om Udvalgets Nedsættelse blev der givet samtlige danske Erhvervsorganisationer Meddelelse, ligesom Udenrigsministeriet ved en Note af 24. September 1942 underrettede det herværende tyske Gesandtskab.

Til at lede de daglige Forretninger ansatte Udvalget fra 1. Oktober 1942 Kontorchef Wilhelmsen. Da man ikke i Udenrigsministeriet kunde følge dennes daglige Virksomhed, dannedes et Kontroludvalg, hvori foruden Udenrigsministeriet ogsaa Finansministeriet, Handelsministeriet, Danmarks Nationalbank og Vare-

direktoratet var repræsenteret. Det paahvilede Kontorchef Wilhelmsen at forelægge dette Udvalg alle Spørgsmaal af Interesse.

Som Følge af, at Clearingen ikke kunde benyttes til Finansiering af den danske Indsats i Østrummet, var Foranstaltninger, der gik udover almindelig Vareudveksling med Randstaterne, i Virkeligheden umuliggjorte, idet Tyskland hverken kunde eller ønskede at stille fri Valuta til Raadighed for saadanne Formaal. Kommercielt var et officielt Udvalgs Deltagelse uformøden, men det havde opfyldt den politiske Mission, som man havde tiltænkt det.

I Skrivelse af 31. August 1943 meddelte Østrumsudvalgets Formand og dets Medlemmer, at man fandt, at Forudsætningerne for Udvalgets Arbejde var bortfaldet med Ministeriet Scavenius' Fratræden. Denne Meddelelse tog Udenrigsministeriet til Efterretning. Fra 1. Oktober 1943 ophævedes Østrumsudvalgets Kontor, og Kontorchef Wilhelmsen afskedigedes.

Fra tysk Side tillagde man Nedsættelsen af det foran omtalte Udvalg stor Betydning — saaledes nævntes det eksempelvis ved det ugentlige Referat for Hitler, der udtrykte sin store Tilfredshed dermed. Udvalgets Nedsættelse medvirkede herved til at hidføre en politisk Afspænding.

Naar de Krav, der fra tysk Side fremsattes overfor os i Forbindelse med den tysk-russiske Krig — bortset fra Aktionen mod de danske Kommunistere og Kravet om Danmarks Tiltræden af Antikomintern Pagten — blev mindre besværlige for os end de Krav, der i Krigens første Periode stilledes til os om Tilpasning til det nye Europa under tysk Ledelse, skyldtes det, at de tyske Hære, efter det første sejrige Stormløb, blev udsat for en Modgang i Rusland af militær og klimatisk Karakter, der kastede dem over i Defensiven og ikke gjorde det muligt at tænke paa Genopbygningen.

12.

Danmarks Tiltrædelse af Antikominternpagten

Den 25. November 1936 var der blevet afsluttet en Pagt mellem Tyskland og Japan med det Formaal at co-ordinere de to Staters Foranstaltninger til Bekæmpelse af den kommunistiske Internationale. Denne Pagt, der forøvrigt altid havde ført en temmelig upaaagtet Tilværelse, lyder saaledes:

»I Erkendelse af, at Formaalet for den kommunistiske Internationale, kaldet Komintern, er Opløsning og Voldførelse af de bestaaende Stater med alle til Raadighed staaende Midler, og i Overbevisning om, at Overbærenhed med den kommunistiske Internationales Indblanding i Nationernes indre Styrelse ikke blot udsætter disses indre Fred og sociale Vel for Fare, men ogsaa truer Verdensfreden overhovedet, er det tyske Riges Regering og den kejserlige japanske Regering i Ønsket om at arbejde sammen mod den kommunistiske Opløsning blevet enige om følgende Overenskomst:

Art. 1: De traktatsluttende Stater er enige om 1) gensidigt at underrette hinanden om den kommunistiske Internationales Virksomhed, 2) at raadslaa om de nødvendige Forsvarsforanstaltninger og 3) gennemføre dem i snævert Samarbejde.

Art. 2: De traktatsluttende Stater vil i Fællesskab indbyde Trediestater, hvis indre Fred trues ved den kommunistiske Internationales Opløsningsarbejde, til at træffe Forsvarsforanstaltninger i denne Overenskomsts Aand eller tage Del i denne Overenskomst.

Art. 3: Overenskomsten træder i Kraft den Dag, den underskrives, og gælder i fem Aar. Parterne vil rettidigt før Udløbet af denne Frist enes om den videre Udformning af deres Samarbejde.

a) Vedkommende Myndigheder i de to traktatsluttende Stater vil arbejde snævert sammen med Hensyn til Udveksling af Meddelelser om den

kommunistiske Internationales Virksomhed samt med Hensyn til Oplysnings- og Forsvarsforanstaltninger mod denne Internationale.

- b) Vedkommende Myndigheder vil indenfor de bestaaende Loves Rammer træffe strenge Forholdsregler mod dem, der i Ind- eller Udland direkte eller indirekte arbejder i den kommunistiske Internationales Tjeneste eller yder dens Opløsningsarbejde Bistand.
- c) For at lette det under a) nævnte Samarbejde nedsættes der en staaende Kommission. I denne Kommission overvejes og drøftes de Forsvarsforanstaltninger, der yderligere er nødvendige til Bekæmpelse af den kommunistiske Internationales Opløsningsarbejde.«

Pagten, der senere var blevet tiltraadt af Italien, Spanien og Ungarn, gjaldt i fem Aar. Da man nu stod overfor Udløbet af de fem Aar, havde man fra tysk Side bestemt sig for at benytte dens Forlængelse til en Demonstration af den tysk-russiske Krigs Karakter af et Korstog mod Bolshevismen, som man fra tysk Side tillagde saa stor Betydning, og indbød derfor forskellige Stater, som Tyskland politisk dominerede, til at tiltræde Pagten, deriblandt Danmark og Finland.

Torsdag den 20. November 1941 søgte den tyske Gesandt mig for efter Ordre fra sin Regering at foretage en Sondring med Hensyn til, om Danmark maatte være villig til at tiltræde Anti-kominternpagten. Gesandten afleverede Pagtens Ordlyd, idet han stærkt betonedede den tyske Regerings Ønske om, at den danske Regering stillede sig imødekommende. Han kunde paa den tyske Regerings Vegne forsikre, at Pagten kun gik ud paa Samarbejde med Hensyn til Afværgeforanstaltninger mod Kommunismen, og at den derudover ikke medførte nogen politisk eller anden Forpligtelse. Han henledte Opmærksomheden paa det ønskelige i, at Danmark traf sin Beslutning inden den 25. November, hvilken Dag Pagten udløb og skulde fornyes for en ny Gyldighedsperiode. Efter sit Besøg i Udenrigsministeriet sendte Gesandten mig Ordlyden af de Protokoller, hvorved Pagten i 1939 var blevet tiltraadt af Ungarn og Spanien.

Om Eftermiddagen afholdtes Ministermøde, hvor Stemningen hos det overvejende Flertal af Ministeriets Medlemmer var decideret mod Tiltrædelse. Derefter fandt der en Konference Sted mellem mig og den tyske Gesandt, overfor hvem jeg refererede de til Orde komne Betæneligheder, der bl. a. gik ud paa Frygt

for militære Repressalier fra Englands Side og Ængstelse for, at Tyskland efter Danmarks Tiltrædelse af Pagten skulde kunne kræve aktiv militær Indsats af Danmark.

Fredag den 21. November om Morgenen modtog jeg fra den tyske Gesandt et Brev af 20. November, hvori Gesandten i kategorisk Form gav Udtryk for, at den tyske Regering forventede, at Danmark vilde benytte Lejligheden til at tilslutte sig Pagten. Gesandten bekræftede i Brevet sin mundtlige Erklæring om, at Pagten ikke tilsigtede andet end Afværgeforanstaltninger mod Kommunismen og ikke indeholdt nogen politisk eller anden Forpligtelse. Han tilraadede den danske Regering i højst egen Interesse at efterkomme Tysklands Opfordring. Samme Formiddag modtog jeg fra Gesandten et Brev af 21. November, hvori Gesandten efter Ordre meddelte, at hans Regering forventede den danske Regerings Svar allerede i Løbet af Dagen.

Der afholdtes denne Dag en Række Møder i Ministeriet og med Rigsdagens Samarbejdsudvalg — alt uden Fremgang. Modstanden mod Tiltrædelse var hos det overvejende Flertal af Ministeriets Medlemmer stadig meget stærk og tilsyneladende urokkelig. Der blev berammet Ministermøde til Kl. 10 og Statsraad til Kl. 11 den paafølgende Dag. Om Aftenen havde jeg en Drøftelse med den tyske Gesandt, der erklærede sig rede til i et Brev at forsikre, at der kun tænktes paa Samarbejde paa det politimæssige Omraade, og at dette Samarbejde selvfølgelig ikke for Danmark vilde medføre Pligter udenfor Landets Grænser, samt at Samarbejdet paa Grundlag af Pagten i Praksis ikke vilde betyde nogen principiel Ændring i de allerede bestaaende Forhold. Der udarbejdedes Udkast til et saadant Brev. Udkastet blev af Gesandten i Princippet akcepteret med Forbehold af Godkendelse i Berlin samt af eventuelle redaktionelle Ændringer.

Gesandten sendte samme Aften Statsminister Stauning et Brev, hvori han i meget indtrængende Vendinger advarede mod et negativt Svar. Dette Brev har følgende Ordlyd:

»Meget ærede Hr. Statsminister,

Skulde der endnu, trods de Erklæringer, jeg har afgivet til Udenrigsministeren, bestaa nogen Tvivl om Nødvendigheden af i dansk Interesse at give et positivt Svar, vilde jeg ogsaa overfor Dem hermed udtrykkelig

fjerne den. De Medlemmer af Regeringen, der afviser den tyske Opfordring, sætter hele den hidtidige Samarbejds-Politik paa Spil og bærer Ansvaret, naar der ved deres uforstandige Holdning, som kun kan opfattes som en Tilbagevisning af den fra tysk Side udstrakte Haand, indtræder en Ændring i Forholdet mellem vore to Lande.

Dette vilde jeg endnu engang i det afgørende Øjeblik gøre Dem, som Leder af den danske Regering, opmærksom paa.«

Lørdag den 22. November Kl. 8 telefonerede den tyske Gesandt til Udenrigsministeriets Direktør og bad om Besked om Stillingen umiddelbart efter Ministermødet Kl. 10, da han, saafremt det maatte tendere i negativ Retning, ønskede personlig at gøre et sidste Forsøg direkte overfor Kongen.

Kl. 10.45 (efter Ministermødet) lod jeg Direktøren overbringe Gesandten en Meddelelse om, at der ikke var truffet nogen Beslutning, men at Drøftelserne vilde blive fortsat i Statsraadet, og at der derefter igen vilde blive Ministermøde.

Kl. 12 (efter Statsraadet) blev der givet den tyske Gesandt Meddelelse om at Statsministeren ikke havde opgivet at naa til et positivt Resultat, og at han arbejdede videre med Sagen, samt at denne ikke vilde komme til at strande paa Kongen. Gesandten udtrykte sin Glæde over Majestætens indsigtfulde Holdning og over Statsministerens Vilje til yderligere Anstrengelser.

Kl. 14 fortsattes Drøftelserne i Ministeriet. Der var stadig stærk Modstand hos Flertallet af Ministeriets Medlemmer. Man kom under dette Ministermøde ind paa Tanken om at nøjes med en Erklæring om Tilslutning til Principperne i Antikominternpagten.

Kl. 15.30 blev den tyske Gesandt kaldt op i Udenrigsministeriet, hvor denne Tanke blev forelagt ham i Form af et Udkast af følgende Ordlyd:

»Den danske Regering slutter sig til de Principper, der er udtrykt i Antikominternpagten af 25. November 1936 og vil saaledes efterkomme den tyske Rigsregerings Indbydelse til at gribe til Afværgeforanstaltninger i Pagtens Aand. Den danske Regering har givet disse Synspunkter Udtryk i sin Erklæring af 26. Juni 1941. Den har siden handlet i Overensstemmelse dermed, og den vil vedblivende gøre dette.

Da Danmark i Overensstemmelse med Ordningen den 9. April 1940, saaledes som udtalt i Erklæringen af 26. Juni 1941, ikke deltager i det krigeriske Opgør, mener den danske Regering ikke at kunne være Deltager i en Pagt, omfattende en Række krigsførende Stater.«

Gesandten fandt ikke en saadan Løsning tilfredsstillende. Han maatte afvise denne Udvej. Det var efter hans Formening givet, at den tyske Regering ikke kunde nøjes med Tilslutning til Principperne. Iøvrigt var Tiden saa langt fremskreden, at det vilde være haabløst nu overfor Berlin at fremkomme med et Forslag, der baserede sig paa det citerede Udkast.

Man drøftede derefter med Gesandten Spørgsmaalet om visse Kauteler fra tysk Side. Man enedes om »fire Punkter«, der gik ud paa følgende:

1) Udover den Pligt til Samarbejde med Hensyn til Afværgeforanstaltninger mod Kommunismen, som udspringer af Pagten, medfører Tiltrædelsen af denne ingen politiske eller andre Forpligtelser for Danmark.

2) Ved Afværgeforanstaltninger forstaas der udelukkende Foranstaltninger paa det politimæssige Omraade.

3) Pagtens Tiltrædelse medfører for Danmark udelukkende Forpligtelser forsaaavidt angaar Danmarks eget Territorium.

4) Det i Pagten forudsete Samarbejde vil ikke omfatte Foranstaltninger, der maatte kunne ændre Danmarks Status som ikke-krigsførende Stat.

Gesandten telefonerede til det tyske Udenrigsministerium, der efter hvad han meddelte, gik ind paa at akceptere, at »de fire Punkter« blev fastlagt i en Brevveksling. Denne maatte dog ikke offentliggøres som saadan. Offentligt maatte Punkternes Indhold kun refereres.

Kl. 18 afsluttedes Møderne i Ministeriet og Samarbejdsudvalget med en Beslutning om, at Partierne skulde indkaldes til Partimøder Søndag Aften den 23. November Kl. 21.30. Endvidere blev der ansat Ministermøde til Søndag Kl. 14 og Møde i Samarbejdsudvalget til Søndag Kl. 16. Den tyske Gesandt var meget bekymret over, at Forhandlingerne stadig ikke havde ført til noget Resultat.

Kl. 23 telefonerede det tyske Gesandtskab til Udenrigsministeriets Direktør for at sige fra Gesandten, at Rigsudenrigsminister von Ribbentrop havde beordret denne til Søndag Formiddag at gøre en Demarche overfor Statsministeren og Udenrigsministeren. Sagen kunde ikke betragtes alvorligt nok.

Kl. 3 om Natten til Søndag den 23. November telefonerede den

tyske Gesandt til Udenrigsministeriets Direktør for at henlede Opmærksomheden paa Ønskeligheden af, at de øvrige Medlemmer af Kabinettet samt Medlemmerne af Samarbejdsudvalget var rede til at træde sammen til Møde kort efter Samtalen med Statsministeren og Udenrigsministeren.

Kl. 10 blev Gesandten i Udenrigsministeriet modtaget af Statsministeren og mig. Tilstede ved denne Lejlighed var ogsaa den danske Gesandt i Berlin og Ministeriets Direktør. Den tyske Gesandt, hvis Fremtræden var præget af den dybeste Alvor, afleverede et Aide-Mémoire af 23. November, af følgende Indhold:

»København, den 23. November 1941.

Aide-Mémoire.

Rigsregeringen venter bestemt, at den Kgl. danske Regering vil give et positivt Svar paa Opfordringen til at tiltræde Antikomintern Pagten, der kundgør Solidariteten mellem de traktatsluttende Parter om ikke i deres Land at taale nogen Kommunisme. Den gør opmærksom paa de Farer, som Danmark vilde udsætte sig for, hvis det ved et Afslag udelukker sig fra det europæiske Samarbejde og derved efter Rigsregeringens Opfattelse stiller sig i Bolshevikernes og deres Venners Lejr.

Rigsregeringen regner med at den Kgl. danske Regering vil afgive sit Svar i Løbet af Eftermiddagen i Dag.«

Den tyske Gesandt henviste til »de fire Punkter«, som var blevet akcepteret Dagen i Forvejen, og gjorde gældende, at Frygten for, at Danmarks Tiltræden vilde medføre militære Repressalier fra engelsk Side, var ganske ubegrundet, ligesom det var udelukket, at Tiltrædelsen vilde faa den Konsekvens, at Danmark af Tyskland blev inddraget i Krigen. Hertil føjede Gesandten nogle Bemærkninger om, at det ikke kunde overlades til de parlamentariske Organer at træffe Afgørelse om at tiltræde eller ej, og at Konsekvenserne af et Afslag vilde blive, at Tyskland ikke længere vilde føle sig bundet af Løfterne af 9. April 1940.

I Tilslutning til den i Aide-Mémoire'et udtalte Forventning om Afgørelse i Eftermiddagens Løb meddelte den tyske Gesandt, at det forventedes, at Udenrigsministeren Mandag Aften den 24. November vilde indtræffe i Berlin for at deltage i den Statsakt, hvorved Pagtens Forlængelse, respektive Tiltrædelse, skulde finde Sted den følgende Dag.

Kl. 14 afholdtes Ministermøde, hvor Statsministeren og jeg refererede den tyske Gesandts Henvendelse. Det ovennævnte Referat blev oplæst paa Mødet. Afskrift af »de fire Punkter« blev omdelt med Bemærkning, at den tyske Gesandt havde tiltraadt dem. Der var stadig overvejende Betæneligheder hos Flertallet af Ministeriets Medlemmer. Kl. 14,30 afholdtes Møde i Samarbejdsudvalget. Paa dette Møde blev det klart, at to af de Ministre, der hidtil havde holdt igen, nu havde erkendt Nødvendigheden af, at Regeringen imødekom den tyske Regerings Ønske, hvorefter der holdtes Pause til gruppevis Overvejelse af Sagen.

Kl. 16,30 afholdtes samlet Møde mellem Ministrene og Medlemmerne af Samarbejdsudvalget. Som særlig tilkaldt deltog ogsaa Folketingsmand Krag i dette Møde. Landstingsmand Stensballe meddelte her som Talsmand for Samarbejdsudvalgets Medlemmer samt de Medlemmer af Ministeriet, der hidtil havde opretholdt Modstand mod Tiltrædelse, at alle disse nu var rede til at sætte deres Betæneligheder til Side og stemme for Tiltrædelse. Fra konservativ Side fremhævedes paa Mødet, at Sagen var vedtaget af Regering og Rigsdag (ved dennes Samarbejds-Udvalg). Man drøftede Formuleringen af et event. Pressekommuiqué, men naaede ikke til noget Resultat.

Kl. 17 blev Sagen af Statsministeren forelagt Kongen, hvorefter jeg Kl. 17,30 meddelte den tyske Gesandt, at Regeringen havde vedtaget, Rigsdagens Samarbejds-Udvalg tiltraadt og Kongen bifaldet Danmarks Tiltrædelse af Pagten paa de aftalte Betingelser.

Den tyske Gesandts »Sondering« havde nu ført til et positivt Resultat, og Kl. 17,45 Søndag den 23. November overbragte derefter den tyske Gesandt og den italienske Gesandt — idet begge d'Herrer foruden hver for sig at optræde paa sit eget Lands Vegne, tillige optraadte paa Japans Vegne — mig Signatarmagternes Indbydelse til den danske Regering til at tiltræde Pagten.

Kl. 18 samme Dag blev min Skrivelse af 23. November 1941 angaaende »de fire Punkter«, affattet i Overensstemmelse med den Ordlyd, der var aftalt med den tyske Gesandt, overrakt denne. Samtidig aftaltes med Gesandten Ordlyden af hans Svarskrivelse af samme Dato. Denne Svarskrivelse blev samme Aften oversendt til Udenrigsministeriet.

Om Eftermiddagen Søndag den 23. November drøftedes i Udenrigsministeriet mellem den tyske Gesandt, den danske Gesandt i Berlin og Udenrigsministeriets Direktør Ordlyden af det Pressecommuniqué, der i Sagens Anledning skulde udsendes. Mod et fra dansk Side forelagt Udkast til et saadant Kommuniké, der indeholdt »de fire Punkter«, om hvilke det sagdes, at der under de Forhandlinger, som havde fundet Sted mellem Danmark og Tyskland, var blevet tilvejebragt Klarhed over disse Punkter, havde den tyske Gesandt ingen reelle Indvendinger at fremføre. Han havde blot et Par rent formelle Bemærkninger at gøre, blandt andet gaaende ud paa, at »de fire Punkter ikke maatte nummereres i Pressemeddelelsen. Med Gesandten opnaedes der saaledes let Enighed om det danske Udkast. Jeg forelagde derefter dette Udkast paa et Møde mellem Ministeriets Medlemmer og Medlemmerne af Samarbejdsudvalget. Paa dette Møde opnaedes ikke Enighed, og det vedtoges, at Spørgsmaalet skulde drøftes videre i Ministermøde den følgende Dag.

Mandag den 24. November afrejste jeg til Berlin, og samtidig afrejste den tyske Gesandt. Umiddelbart inden Afrejsen erklærede sidstnævnte sig enig i, at Kommuniké'et blev udsendt allerede Mandag Aften til Offentliggørelse Tirsdag Morgen den 25. November. Han kunde ganske tiltræde det danske Synspunkt, at det til Beroligelse af Folkestemningen, der efterhaanden var blevet noget ophidset, vilde være ønskeligt, at Offentligheden fik Meddelelse om Sagen snarest muligt.

Paa et Ministermøde, der paabegyndtes Kl. 14, godkendtes det med den tyske Gesandt aftalte Udkast til Pressecommuniqué. I Forvejen havde Udenrigsministeriets Direktør med Tiltrædelse af det tyske Gesandtskab, ladet følgende Meddelelse udsende gennem Ritzaus Bureau:

»Ritzaus Bureau erfarer, at Udenrigsminister Scavenius Mandag Formiddag er afrejst til Berlin for Tirsdag at tilkendegive Danmarks Tiltræden af Antikominternpagten. En officiel Meddelelse om Sagen forventes udsendt i Løbet af Mandag.«

Kl. 15,45 meddelte det tyske Gesandtskab i en meget bestemt Form, at det tyske Udenrigsministerium ikke ønskede nogen Pressemeddelelse udsendt, forinden Aftale om Tidspunktet og om

Ordlyden var truffet i Berlin mellem mig og det tyske Udenrigsministerium. Energiske Forestillinger fra Udenrigsministeriets Side under Paaberaabelse af den med den tyske Gesandt truffne Aftale og under Fremhæven af Nødvendigheden af, at Offentligheden fik Besked allerede Tirsdag Morgen, dels fordi Kommunikéet var stillet i Udsigt i den foreløbige Meddelelse, dels fordi det var uhyre vigtigt at berolige Stemningen i Landet, førte ikke til noget Resultat.

Statsminister Stauning var ivrig for, at Kommuniké'et blev udsendt Mandag, og Kongen lod gennem Kabinetssekretæren give Udtryk for sin Interesse herfor. Fra Udenrigsministeriet førtes i Dagens Løb flere Telefonsamtaler med Gesandtskabet i Berlin, dog uden Resultat.

Kl. 23,15 telefonerede jeg fra Berlin, for at meddele, at der var opstaaet visse Vanskeligheder, som i Øjeblikket var Genstand for Forhandling med Auswärtiges Amt. Disse Vanskeligheder skyldtes, at der var sket Misforstaaelser under de Samtaler, som havde fundet Sted mellem det tyske Gesandtskab i København og Auswärtiges Amt angaaende »de fire Punkter«. Vanskelighederne gjaldt følgende:

1. Henvisningen i Udkastet til de Forhandlinger, som havde fundet Sted mellem Danmark og Tyskland. Denne Henvisning maatte udgaa, da Tyskland ikke havde Beføjelse til paa egen Haand — uden de øvrige Signatarmagters Anerkendelse — at føre Forhandlinger med Danmark om Pagtens Forstaaelse.

2. Bemærkningen om, at der kun tænkes paa Foranstaltninger paa det politimæssige Omraade. En saadan Begrænsning var for snæver, idet der ogsaa kunde tænkes Foranstaltninger paa andre Omraader end det rent politimæssige.

Jeg stillede en yderligere Meddelelse i Udsigt, saasart Forhandlingerne med det tyske Udenrigsministerium maatte være afsluttet. Min relativt stærke Stilling under denne Forhandling skyldtes den Omstændighed, at min Nærværelse ved Statsakten næste Dag af Tyskerne ansaas som nødvendig. Min Henvisning til, at jeg, hvis Aftalerne i København skulde ændres, maatte rejse tilbage for at forelægge Sagen for den danske Regering, var derfor tilstrækkelig til, at den oprindelige Aftale kunde opretholdes.

Kl. 1,40 Natten mellem Mandag og Tirsdag kunde jeg med-

dele, at der nu var opnaaet Enighed om en Ordlyd, der ikke indeholdt nogen Udvidelse af det i København aftalte, og at der under ingen Omstændigheder maatte ske Offentliggørelse i Danmark inden Afslutningen af den højtidelige Statsakt om Tirsdagen. Enigheden var blevet tilvejebragt paa den Maade, at Notevekslingen mellem den tyske Gesandt og mig af 23. November maatte annulleres, idet Tyskland af Hensyn til de øvrige Signatarmagter ikke paa egen Haand kunde give en formel Fortolkning af Pagtens Bestemmelser og afløses af en »Notits til Akterne«, hvori jeg gav Udtryk for, hvorledes den danske Regering opfattede Pagtens Bestemmelser. Endvidere skulde det af Notitsen fremgaa, at den tyske Gesandt havde erklæret, at min Fortolkning uden Tvivl var i Overensstemmelse med Pagtens Indhold, og at han, selvom han ikke var bemyndiget til paa de tre Staters Vegne at fortolke Indholdet, saaledes intet havde at tilføje. En saadan »Notits til Akterne« blev redigeret under Forhandlingerne i Berlin og underskrevet af mig.

Næste Morgen meddeltes, at der med det tyske Udenrigsministerium var aftalt følgende Formulering af Presekommuniké'ets Slutning (i Stedet for Meddelelsen om »de fire Punkter«):

»Pagten gaar ud paa, at de kontraherende Stater gensidig vil underrette hverandre om den kommunistiske Internationales Virksomhed, raadføre sig med hverandre om den kommunistiske Internationales Virksomhed, raadføre sig med hverandre om de nødvendige Afværgeforanstaltninger til Modvirken af saadan Virksomhed samt gennemføre disse Foranstaltninger i snævert Samarbejde. Derudover indeholder Pagten ingen politiske eller andre Forpligtelser. Heller ikke berører den Danmarks Stilling som ikke-krigsførende Magt. Pagten befatter sig derimod paa den offentlige Sikkerheds Omraade med de kontraherende Parters Samvirken mod den kommunistiske Internationales Opløsningsarbejde. Pagten tilsigter en Sammenfatning og Koordination af de Afværgelsesforanstaltninger mod Kommunismen, som hver af de deltagende Stater skal foretage paa eget Territorium.«

Ved denne Formulering blev der taget Hensyn til de danske Ønsker, idet Meddelelsen, selvom »de fire Punkter« ikke træder saa klart frem som i det ovenfor nævnte danske Udkast, dog indholdsmæssigt fuldtud dækker disse Punkter.

Det saaledes ændrede Udkast blev Kl. 11,20 forelagt for Stats-

ministeren, der tiltraadte, at der nu ikke var andet at gøre end at akceptere den foreliggende Ordlyd. Statsministeren fandt det af Vigtighed, at Meddelelsen blev offentliggjort i Aftenaviserne samme Dag, hvilket derefter skete, idet Statsakten i Berlin paa dette Tidspunkt var afsluttet.

Statsakten i Rigskanselliet i Berlin paabegyndtes Kl. 12,30. Efter at Mødet var aabnet af den tyske Udenrigsminister, blev Protokollen om Forlængelse af Pagtens Gyldighed mellem Tyskland, Italien, Japan, Ungarn, Mandschukuo og Spanien oplæst og undertegnet af Repræsentanter for disse Lande. Derefter afgaves Erklæringer af Repræsentanter for Italien, Japan, Ungarn, Mandschukuo og Spanien, hvorefter Pagten blev tiltraadt af Danmark samt af Bulgarien, Finland, Kroatien, Rumænien, Slovakiet og Kina (Nanking). Denne Tiltrædelse fuldbyrdes ved Overrækkelse af Noter fra de paagældende Landes Repræsentanter, stilet til den tyske Rigsudenrigsminister, samt ved Afgivelse af mundtlige Erklæringer fra disse Landes Repræsentanter, for Nankings Vedkommende dog ved Bekendtgørelse af et Telegram fra Regeringen.

Formuleringen af min mundtlige Erklæring var holdt tæt op ad Regeringserklæringen af 26. Juni 1941 og det aftalte Pressekommu­ni­qué.

Jeg fik under mit Ophold i Berlin det Indtryk, at det var Hensynet til Finland, der havde bevirket, at man fra tysk Side havde lagt et saa stærkt Pres paa Danmark i denne Sag. Fra tysk Side havde man, saavidt jeg kunde skønne, ment at kunne lette Finland Tiltrædelse af Pagten derved, at ogsaa et andet nordisk Land bevægedes til at tiltræde.

Den 1. December indfandt den tyske Gesandt sig i Udenrigsministeriet og tilbageleverede mig min Note af 23. November om »de fire Punkter«. Samtidig tilbageleverede jeg Gesandten dennes Note, idet Gesandten endvidere fik overrakt et underskrevet Eks­em­plar paa Tysk af den i Berlin aftalte »Notits til Akterne«.

Som det vil ses, er Ændringen af Tillægsprotokollen fra »de fire Punkter« til en »Notits til Akterne« rent formel. Tyskland kunde ikke alene aftale en autentisk Fortolkning af Pagten med Danmark, men naar den danske Regering giver Udtryk for en — begrænsende — Forstaaelse af denne, der ganske svarer til de

fire Punkter, og den tyske erklærer sig enig i denne Forstaaelse, var i Realiteten dermed samme Resultat opnaaet, som hvis de fire Punkter var blevet opretholdt. Man staar her overfor et af de mange Tilfælde, hvor det for vor Modpart kun var Prestigeheensynet om at gøre, og hvor der derfor, naar blot dette naaedes, paa det reelle Omraade kunde opnaas adskilligt fra dansk Side. Det Indtryk, jeg allerede under Forhandlingerne i København havde haft heraf, forstærkedes paa afgørende Maade under mit Ophold i Berlin, hvor Danmarks Fraværelse fra Ceremonien vilde have tilføjet den tyske Rigsregering et Prestigetab, som den var villig til at bringe Ofre for at undgaa. Uden denne Baggrund havde det ikke været muligt at fastholde Rigsregeringen paa Forbehold, der, uanset den ændrede Form, i Virkeligheden berøvede Danmarks Tiltrædelse af Pagten enhver reel Betydning.

Under mit Besøg i Berlin i Forbindelse med Undertegnelsen af Statsakten havde jeg Samtaler med Hitler, Göring og v. Ribbentrop. Hvad Samtalen med Hitler angaar, kan det dog næppe kaldes en Samtale, da den væsentlig indskrænkede sig til et Foredrag, som Hitler holdt for mig. Hvad man straks lagde Mærke til var Forskellen paa Hitlers Optræden, naar han var i Ro og da virkede ganske venlig, og naar han kom i Affekt. Dernæst den Afstand, der syntes at bestaa mellem ham og de øvrige Naziledere, han syntes at leve i en Verden for sig. Ved Modtagelsen, hvor han gjorde et træt Indtryk — ikke saa mærkeligt, da Klokken var 21, og han forud havde modtaget en Række udenlandske Repræsentanter — holdt han et Foredrag, hvoraf jeg erindrer de Punkter, der havde særlig Interesse for Danmark. Om Krigen i Rusland sagde han, at Tyskland satte Pris paa, at Frivillige fra de forskellige europæiske Lande meldte sig til Deltagelse i Kampen mod Bolshevismen, men han ønskede ikke Staternes Deltagelse som saadanne. Denne Krig er Tysklands, sagde han, og hvis den tyske Ungdom ikke skulde ønske at kæmpe, til Sejren er vundet, »dann würde ich meine Liebe zur deutschen Nation verlieren«. Det forekom mig, at dette Førerord maatte skurre slemt i tyske Øren, og jeg saa over paa den Række af civile og militære Embedsmænd, med v. Ribbentrop i Spidsen, der sad over for mig. De sad imidlertid med saa stive, disciplinerede Ansigter, at det var umuligt at spore deres Reaktion.

Det andet Punkt var Omtalen af de smaa europæiske Landes Stilling, hvor han tog Holland som Eksempel. Holland, sagde Hitler, er saa tæt befolket, at det kun i Forbindelse med et sejrrikt Tyskland og den af dette tilstræbte europæiske Ny-Ordning kan opretholde sin tilvante Levestandard.

Göring beroligede mig med Hensyn til den nationalsocialistiske Aggressivitet, men Jødespørgsmaalet, sagde han, kommer Danmark ikke uden om. Dette besvarede jeg — som ellers — med, at der i Danmark ikke fandtes noget Jødespørgsmaal.

v. Ribbentrop efterlignede Hitler med først at holde et længere Foredrag. Efter at dette var overstaet, gik vi over til en almindelig Samtale, hvor det viste sig, som ved vor Samtale Aaret efter, at han ikke var utilgængelig for danske Synspunkter, hvad der naturligt hang sammen med hans Bestræbelser for at bevare Danmark under sin Ressort, fremfor at lade det gaa over til Himmels. Jeg søgte herunder at levere ham de flest mulige Argumenter til Støtte for det af ham indtagne Standpunkt.

I Danmark var Stemningen blevet ret ophidset. Dette skyldtes forsaavidt en Fejltagelse, som det i Almindelighed antoges, at det var den saakaldte Tremagtspagt mellem Tyskland, Italien og Japan, d.v.s. en til Krigsdeltagelse forpligtende politisk Pagt, Danmark havde tiltraadt, og ikke den temmelig uskadelige Antikominternpagt, der i Virkeligheden ikke forpligtede os til noget som helst.

Selv efter at Regeringen havde udsendt en udførlig Erklæring, hvori Pagtens Tiltrædelse udtrykkelig betegnes som en naturlig Konsekvens af den politiske Linie, man var slaaet ind paa ved Erklæringen af 26. Juni s. A. og de i Forbindelse med den tysk-russiske Krig trufne Foranstaltninger mod Kommunismen, holdt den Opfattelse sig haardnakket, at Danmark ved Pagten paatog sig politiske Forpligtelser. Denne Opfattelse fremmedes af den udenlandske Radio. Samarbejdsudvalgets Sekretær, Hr. Oluf Pedersen, udsendte derfor i Formandens Fraværelse en Erklæring, hvori han bekræftede Regeringserklæringens Udtalelser om, at vi ikke ved at tiltræde Pagten havde paataget os større Forpligtelser end før. Tyskerne har da heller ikke paaberaabt sig Pagten under senere Forhandlinger.

13.

Ministeriet Buhl

Statsminister Stauning, hvis Helbredstilstand i længere Tid havde været vaklende, blev syg i Foraaret 1942 og døde d. 3. Maj. Ved sin Personlighed, sin Autoritet og sine Erfaringer fra 1. Verdenskrig havde han en Forstaaelse og et sjældent Overblik, hvortil kom et moralsk Mod til at gaa ind for Opgaverne over for Offentligheden, som han blandt de politiske Kolleger var alene om.

Socialdemokratiet var den største Partigruppe inden for Samarbejdet, og det erkendtes af de andre Partier, at det havde Krav paa fremdeles at besætte Statsministerposten. Da fhv. Finansminister H. P. Hansen ikke ønskede at træde til, udpegedes Finansminister Buhl til Staunings Efterfølger. Med Tanken paa det Angreb, der i sin Tid fra tysk Side rettedes mod Stauning af ideologiske Grunde og paa den tyske Misfornøjelse med Buhls Holdning i Forbindelse med Danmarks Tiltrædelse af Antikominternpagten, kunde man have ventet alvorlige Vanskeligheder ved Statsministerskiftet. Det skulde imidlertid komme anderledes. I Begyndelsen af Marts udtalte den tyske Gesandt til Trafikminister Gunnar Larsen, at man ikke paa tysk Side vilde forholde sig passivt med Hensyn til Staunings Efterfølger eller en eventuel mere generel Rekonstruktion af Ministeriet, men midt i April, da Gunnar Larsen paa Gennemrejse til Balticum opholdt sig i Berlin, sagde Statssekretær v. Weiszäcker i Udenrigsministeriet til ham, at man fra tysk Side ikke vilde blande sig i Valget, der maatte ske paa vort eget Ansvar, hvilket dog ikke skulde antyde, at man paa tysk Side var uinteresseret i, hvem der blev Staunings

Efterfølger. Den 1. Maj maatte der som Følge af Staunings Tilstand konstitueres en ny Statsminister. For at undgaa at komme i den Situation, at Beslutningen herom, efter at være taget og eventuelt tiltraadt af Kongen, maatte omgøres som Følge af mulige Indvendinger fra tysk Side, foreslog jeg, at jeg forinden henvendte mig til den tyske Gesandt. Jeg forklarede Hr. v. Ren-the-Fink, at den indre politiske Situation medførte, at Finansminister Buhl maatte blive Staunings Efterfølger, men at dette Skifte ikke vilde betyde nogen Ændring i den hidtil førte Politik. Gesandten svarede, at det maatte være vor Sag, men at vi jo ikke var uvidende om, hvorledes man saa paa Buhl i Tyskland, hvor han ikke var særlig vellidt paa Grund af sin Stilling til Anti-kominternpagten. Da det imidlertid var den danske Udenrigspolitik, det drejede sig om, maatte jeg selv om det. Han gav med andre Ord mig Ansvar for den nye Statsminister.

For at styrke det nye Ministeriums Stilling over for Tyskerne, var det nødvendigt, at Regeringen offentliggjorde en Erklæring, der betonedede Kontinuiteten i den danske Politik over for Tyskland. I Udenrigsministeriet udarbejdedes et Udkast i Overensstemmelse med de tidligere afgivne Erklæringer, hvori ogsaa indeholdtes en Anerkendelse af Tysklands Førerskab. I Ministermøde blev denne Passus erstattet med en Henviisning til, at Tyskland indtager den centrale Stilling. Erklæringen kom derefter til at lyde saaledes:

»Det er Regeringens Agt paa Grundlag af det bestaaende politiske Samarbejde at fortsætte den hidtil af Ministeriet Stauning førte Politik. Denne Politik har fundet Udtryk først og fremmest i Kongens og Regeringens Opraab til det danske Folk af 9. April 1940 og dernæst i forskellige senere Tilkendegivelser og Beslutninger, saaledes Udenrigsministerens Erklæring af 8. Juli 1940 samt Regeringens Udtalelser af 26. Juni 1941 og 25. November 1941.

Det vil derfor stadig være Regeringens første Opgave at sikre Opretholdelse af Ro og Orden i Landet og at virke for Befolkningens korrekte, værdige og loyale Optræden over for alle, som har en Myndighed at udøve. En heldig Gennemførelse af denne Opgave er af fundamental og afgørende Betydning for, at det skal kunne lykkes at føre Danmark frelst gennem disse Ufredstider og bevare vore nationale Værdier.

Men dette kan kun opnaas ved et godt og nabovenligt Forhold til den tyske Nation. At fremme og udvikle Samarbejdet til gensidig Gavn og Nytte vil vedblivende være den danske Regering magtpaaliggende.

Ønsket om at holde Danmark uden for de store Staters Kampe, har gennem Menneskealdre været bestemmende for vor Politik. Denne vor traditionelle Politik lykkedes det os at gennemføre under Verdenskrigen 1914—18, og heller ikke i det nuværende store Vaabenopgør staar vi som Deltager. Vi kan dog ikke forholde os ligegyldige over for dette, thi i Kampen mod Kommunismen drejer det sig om en fælles europæisk Interesse, der berører alle Lande paa Kontinentet. For saa vidt angaar Forholdsregler mod Kommunismen paa vort eget Territorium, er den politiske Linie fastlagt ved Loven af 22. August 1941 og Danmarks Tiltræden af Antikomintern-Pagten. Denne Linie vil fortsat blive fulgt. Paa det økonomiske Omraade er det positive Maal for den Udvikling, Europas Lande nu er inde i, at opnaa en fornuftig Samvirken mellem Landene under Hensyn til de enkelte Staters økonomiske Forhold. Tyskland indtager her den centrale Stilling. Danmark har vist sin Villighed til at medvirke til Løsning af de praktiske Opgaver, der her melder sig, og er fremdeles rede til at deltage i et loyalt og positivt Samarbejde paa dette Omraade.

Takket være dels Besættelsesmagtens hensynsfulde Optræden, dels Befolkningens Besindighed og Forstaaelse af Tidens Vanskeligheder, er det hidtil lykkedes at gennemføre den Linie, som blev lagt fast den 9. April 1940, og at komme igennem de to Aar under Forhold, der har været gunstigere, end det paa Forhaand var at vente. Og selv om Vanskelighederne i den kommende Tid skærpes, er vi berettigede til i Tillid til det tyske Riges Løfter om Bevarelse af Danmarks Integritet og politiske Uafhængighed at nære Haabet om en for vort Fædreland fortsat lykkelig Udgang.«

Den Omstændighed, at Tyskerne accepterede Buhl som Regeringschef, viser den Ændring, som var indtraadt i den tyske Holdning over for os som Følge af Krigens voksende Vanskeligheder. Der var nu ikke længere Tale om dansk »Tilpasning«. Ogsaa i Danmark var Tyskland ved at gaa over i Defensiven, hvorunder det alt andet overrægende Spørgsmaal blev at sørge for Besættelsestroppers Sikkerhed og at forberede sig paa at møde en eventuel Invasion af de allierede i Danmark.

Samtidig begyndte den aktive private Udenrigspolitik, der fandt Udtryk i Sabotagen, at vise en stigende Tendens. Den havde været uden Betydning i de første to Aar, men udviklede sig fra nu af til en Sag af den største Betydning for Muligheden af at opretholde et dansk Styre under Besættelsen.

I besatte Lande vil, som vi har set det, en Modstandsbevægelse mod Besættelsesmagten naturligt opstaa. Tidspunktet og Udvik-

lingen vil i de enkelte Lande være forskellig, som Følge af de forskellige Forhold og navnlig af Karakteren af Besættelsen. I Danmark, der var underkastet en Fredsbesættelse, begyndte Sabotagen først at tage Fart efter to Aars Besættelse. Ved de Forhold, der havde udviklet sig som Følge af Regeringens Politik blev Bevægelsen baade begunstiget og hæmmet. Begunstiget blev den som Følge af, at Regeringen havde opnaaet praktisk talt at beholde Forfølgelsen af Forbrydelser mod Værnemagten paa danske Hænder, hvad der naturlig medførte, at den blev mildere og mindre effektiv, end hvis det tyske Gestapo straks var traadt i Virksomhed. Hæmmet blev den ved de fredelige Forhold, der medførte, at Befolkningens store Flertal stillede sig afvisende over for Sabotagen og uforstaaende over for Selvødelæggelsen. To Betingelser maatte opfyldes, for at Bevægelsen kunde blive almindelig anerkendt som patriotisk. Den maatte have et begrænset Omfang. — Landbruget var saaledes fri for Sabotage, — saa at Folket følte, at den ikke true de dets Livsinteresser. Dernæst maatte Bevægelsen have fjernet den lovlige Regering, thi saalænge denne bestod, maatte Regeringen, for ikke at blive afsat af Besættelsesmagten, vende sig mod Sabotagen. Derved kom Sabotagen, d. v. s. Modstandsmidlet mod Besættelsesmagten, til i første Omgang at faa Karakter af en Kamp mod Landets egen Regering. En Refleksvirkning heraf er Forfølgelsen efter Befrielsen af Mænd, der havde støttet Regeringens Politik, og at Politikere, der havde været Medlemmer af Ministeriet Scavenius, ikke fandtes værdige til at optages i Samlingsministeriet af 5. Maj 1945.

Regeringspartierne i Besættelsestiden forstod meget vel den Fare, Sabotagen frembød for Mulighederne for at opretholde en dansk Regering. Sabotagen, der endnu i 1940 kun havde andraget 10 Tilfælde, mens den i 1941 var steget til 19, udgjorde i første Halvaar af 1942 21 Tilfælde. Den Omstændighed, at Sabotagen saaledes i første Halvaar 1942 var steget til et større Antal Tilfælde end i hele Aaret 1941, vakte betydelig Irritation hos Tyskerne. For Neddæmpelsen af denne var det af stor Betydning, at Statsminister Buhl i en af sine første offentlige Taler efter Regeringsskiftet klart gav Udtryk for sin og Regeringens Vilje til at bekæmpe Sabotagen. Dette skete ved en Tale i Vesterskoven paa Falster d. 20. Juni 1942, hvor Buhl paa Baggrund af de nylig

afsagte Domme over en ungdommelig Sabotørgruppe i Aalborg, den saakaldte »Churchillklub«, udtalte følgende om Sabotagen:

»Hvad den nuværende Tilstand angaar, da er det en Velfærdssag for os, at Ro og Orden opretholdes i Landet, og de Krav, som Løsningen af denne Opgave stiller, maa alle bøje sig for. Den tyske Værnemagt har ved sin korrekte og hensynsfulde Holdning lettet os Opgaven, og det maa ikke komme dertil, at selvraadig eller tankeløs Optræden skal bringe vor Ret til selv at holde Justits i Fare. Vi har nylig set, hvad ungdommeligt Letsind har kunnet medføre af Fortræd, og det maner os til alvorlig Eftertanke, og da ikke mindst hos dem, der som Lærere og Vejledere har faaet en Gerning blandt Ungdommen betroet. Lad os alle være enige om, at der skal være Ro i Danmarks Hus, og lad mig føje til: det er et Krav, som maa stilles til alle Sider.«

Disse Udtalelser var paa Linie med de Ord, som Kongen udtalte fra Balkonen paa Amalienborg ved sit 30 Aars Regeringsjubilæum.

Da Sabotagen i Juli og August yderligere steg — i August alene forekom 29 Tilfælde, d.v.s. flere end i hele første Halvaar 1942 — fremsatte Statsministeren d. 2. September i Radio paany en alvorlig Fordømmelse af Sabotagen, i hvilken han navnlig betonede, at det var en *dansk* Statsinteresse at undgaa Sabotagehandlinger, da det direkte eller indirekte var Danmark, der kom til at lide under saadanne Handlinger.

Ogsaa den, der over for Myndighederne tilbageholdt Viden om Sabotageplaner eller undlod at medvirke til Opklaring af Sabotage, handlede mod sit Fædrelands Interesser. Efter at Statsministeren havde udtalt, at det var et selvfølgelig Krav, at Borgerne i et af Tyskland besat ikke-krigsførende Land undlod at foretage Handlinger, der direkte eller indirekte gik ud paa at ramme den tyske Værnemagt, sluttede han med en indtrængende Henviisning til Kongens Budskab af 9. April.

Sabotagen var endnu, bortset fra relativt faatallige ungdommelige Kredse, upopulær og bekæmpedes ikke blot af Regeringen men ogsaa fra anden Side. Saaledes rettede f. Eks. Formanden for de samvirkende Fagforbund Lauritz Hansen paa et Møde i Fællesklubberne for Burmeister & Wains Arbejdere en Appel til disse, hvor han advarede dem mod at følge Provokationer til at begaa Sabotage. Følgen af disse Henvendelser udeblev

ikke, idet Sabotagen, der i August havde omfattet 29 Tilfælde, i September gik ned til 19, for i Oktober under Telegramkrisen at falde til kun 9. —

Foruden Sabotagen gav Frikorps Danmark Anledning til Vanskeligheder. Efter det store Hvervemøde, Frikorpset i Maj afholdt i KB-Hallen, marcherede det, trods Politiforbud, gennem Byen under livlige Provokationer, i hvilke ogsaa enkelte Medlemmer af den tyske Værnemagt deltog. I den Anledning udtalte den tyske Gesandt over for mig sin Beklagelse af, at Medlemmer af Værnemagten havde ladet sig henrive til at deltage i Optøjer af denne Art. Da v. Schalburg, der havde afløst Kryssing som Chef for Frikorpset d. 2. Juni 1942, var faldet paa Østfronten, foranstaltede det tyske Gesandtskab en officiel Mindehøjtid for ham i Koncertpalæet, til hvilken, foruden Statsministeren, Forsvarsminister Brorsen og jeg indbødes. Da Højtideligheden havde officiel Karakter, var det ikke muligt for Regeringen at undslaa sig for at lade sig repræsentere, saaledes som det vilde have været Tilfældet, dersom den første Plan var blevet realiseret: at lade Mindefesten arrangere af de danske Nationalsocialister. Under den ved denne Lejlighed ligeledes uundgaaelige Kransenedlægning, som jeg foretog paa Regeringens Vegne, indskrænkede jeg mig til at sige: »Jeg nedlægger fra den danske Regering denne Krans paa en tapper Soldats Baare.«

De største Vanskeligheder med Frikorpset opstod under dets samlede Orlov i Efteraaret 1942. Det lykkedes inden denne at faa en Aftale i Stand med Værnemagten, hvorefter Frikorpsfolkene fik tilstillet en Instruks, som bl. a. gik ud paa, at de ikke maatte paatage sig Polititjeneste, ikke deltage i partipolitiske Møder og ikke gaa til Dans paa offentlige Steder. Den givne Instruks overholdtes dog ikke. Politiet stod imidlertid magtesløst, da det drejede sig om Soldater i den tyske Hær, over hvilke dansk Politik ikke havde nogen Myndighed, og heller ikke det tyske Feltpolitik var for at skride ind, fordi det drejede sig om Soldater i Waffen-SS. Frikorpsfolkene havde derfor nogenlunde frit Spil. Tyske militære Forordninger haandhævedes dog strengt. Heller ikke de tyske Myndigheder syntes imidlertid i Længden i Stand til at holde Styr paa Korpsets Medlemmer uden Medvirken af det danske Politik. Medlemmerne forpligtedes derfor til paa Anfordring at

vide dette deres Soldaterbog, ligesom der udstedtes Forbud mod, at de bar Revolvere. Heller ikke disse Forbud overholdtes dog.

Naar Frikorpset var saa ilde set af Befolkningen, som Tilfældet var, skyldtes dette ikke alene Ubehaget ved at se Danske i tyske Uniformer, men ogsaa Følelsen af, at Frikorpset før eller senere vilde blive sat ind mod Danskerne selv ved Varetagelsen af visse politimæssige Opgaver. Dette blev — hvis det nogen Sinde har været paatænkt — ikke til noget. Derimod dannedes der andre Korps af Danske i tysk Tjeneste, hvis Tilstedeværelse under den senere Udvikling blev en haard Belastning af det dansk-tyske Forhold.

I en anden Sammenhæng har jeg tidligere nævnt, at Finansminister Buhl, efter at være blevet Statsminister, erkendte de Tjenester, som de ikke-politiske Ministre ydede Regeringen ved at dække den over for Tyskerne. Dette hindrede dog ikke, at disse Ministre af Stemningen blev gjort til Syndebukke for Regeringens Politik. Hvad særlig angaar Trafikminister Gunnar Larsen tog denne heraf Anledning til i Sommeren 1942 at udtale Ønsket om at udtræde af Regeringen. Da Statsministeren imidlertid opfordrede ham stærkt til at blive og hertil fik Tilslutning fra de politiske Kolleger, tog Gunnar Larsen sin Demissionsbegæring tilbage. Jeg var paa det Tidspunkt paa Ferie, men Buhl sendte mig et Referat, hvori det hedder:

»Paa Ministermødet d. 12. August 1942 oplyste Statsministeren, at Trafikministeren over for ham under en Samtale havde rejst Spørgsmaal om sin eventuelle Udtræden af Ministeriet, hvad Trafikministeren ogsaa tidligere i et Brev til Statsministeren havde været inde paa. Trafikministeren følte, at han paa Grund af sin Forbindelse med officielle tyske Kredse mødte en stadig stigende Uvilje, ikke mindst inden for Industrien, og han havde det Indtryk, at denne Indstilling ikke var uden Forbindelse med den Kritik, han i dette Forhold mente at være udsat for i toneangivende politiske Kredse. Det var derfor maaske bedst for begge Parter, at han trak sig tilbage fra Ministerposten. Statsministeren havde heroverfor erklæret, at han maatte lægge Vægt paa, at Trafikministeren forblev i Ministeriet, hvor man anerkendte hans saglige Dygtighed og ogsaa erkendte Interessen i, at der blev holdt Kontakt med de tyske Kredse og derved blev Lejlighed til at fremhæve danske Synspunkter vedrørende Spørgsmaal, der angik Forholdet mellem de to Lande. Det var naturligvis en Forudsætning, at Ministeriet — eventuelt ved Meddelelse til Statsministeren — blev holdt underrettet om, hvad der fremkom af større Betyd-

ning, og at intet blev foregrebet, som henhørte under Ministeriets Afgørelse. Heri var Trafikministeren enig, ligesom han fremdeles var enig i det principielle Grundlag for Regeringens Politik, saavel indadtil som udadtil. Statsministeren havde gjort Ministre fra de fire Partier bekendt med Samtalen og havde derved faaet bekræftet, at man var enig med ham i den fremsatte Udtalelse over for Trafikministeren.

Statsministeren gik ud fra, at Sagen hermed var ordnet, og hertil blev der givet Tilslutning, idet Sagen i øvrigt uden Forhandling toges til Efterretning.

Hvis Gunnar Larsens Ønske om at træde tilbage som Minister var blevet imødekommet i Sommeren 1942, kan der næppe være nogen Tvivl om, at hele den Aktion, der rejstes mod ham efter Befrielsen, var udeblevet. Det Ansvar, som Gunnar Larsens politiske Kolleger paatog sig ved at hindre hans Tilbagetræden, har de ikke vedstaaet efter Befrielsen.

14.

Telegramkrisen

Sommeren 1942 forløb nogenlunde roligt, selv om Grupper af Aktivister, der tilsidesatte Kongens og Regeringens Opfordringer til Ro og Orden, efter udenlandsk Forbillede fortsatte med Sabotagen. Tyskerne kom i Bevægelse, men de kunde ikke, som næste Aar, paastaa, at den danske Regering ikke var i Stand til at opretholde Ro og Orden. I September 1942 blev den tyske General Lüdke kaldt til Tyskland, og det forlød, at han ikke vilde vende tilbage, da den tyske Ledelse ansaa ham for svag. Et militært Skifte behøvede dog ikke at have politisk Betydning. I Slutningen af September sprang imidlertid Hitlers Bombe, der tog som Paa-skud Telegramudvekslingen med Kongen den 26. September. Da Kongens kortfattede Takketelegram paa Hitlers Fødselsdagslykønskning ikke var væsentlig forskelligt fra tidligere Takketelegrammer, og da Krisens Forløb og Afslutning viser, at der paa dette Tidspunkt ikke var en forudfattet Plan paa tysk Side om at styrte den danske Regering, maa Hitlers Udbrud anses for at have en personlig Karakter. Til Hitlers Vrede bidrog forskellige Forhold:

Jeg har tidligere nævnt Tyskernes Misfornøjelse med Kongehylden den 26. September 1940, som de opfattede som en Demonstration, rettet mod dem, og som de mente Kongen burde have forhindret. Større Betydning fik dog den private Overenskomst, som den danske Gesandt i Washington den 9. April 1941 afsluttede med den amerikanske Regering om Flyvebaser i Grøn-

land, thi den Omstændighed, at Gesandten, der afsluttede Overenskomsten paa egen Haand, i denne benyttede Kongens Navn, formentlig for derved at fremkalde et Indtryk af, at han var i Besiddelse af den Kompetence, han savnede, medførte, at Tyskerne ansaa det for udelukket, at Kongen ikke havde billigt Gesandtens Optræden. Trods alle Anstrengelser lykkedes det ikke at bringe dem fra denne Opfattelse. Da Telegrammet alene synes et for svagt Grundlag for en Aktion, maa det antages, at Grønlands-Overenskomsten er et af Motiverne til Hitlers Vrede, og at Holdningen i Danmark overfor Frikorpset heller ikke er uden Forbindelse hermed.

Denne Opfattelse af Telegrammet som den Draabe, der fik Bægeret til at flyde over, stemmer med, hvad Rigsudenrigsminister v. Ribbentrop meddelte mig under mit Besøg i Berlin i November 1942. Ministeren udtalte ved denne Lejlighed, at Hitler længe havde fulgt Udviklingen i Danmark og var blevet meget betænkelig ved den. Kongens Telegram havde været en Afsløring af, at man ikke i Danmark havde forstaaet Situationen. Disse Udtalelser kunde tyde paa, at man fra tysk Side i længere Tid havde haft til Hensigt at foretage en Aktion i Danmark, og at Kongens Svar paa Hitlers Lykønskningstelegram netop kun var et Paaskud til at sætte denne i Gang. Den valgte Anledning aabnede vide Perspektiver — dens Konsekvens kunde blive Kongehusets Afsættelse evt. Kongens Arrestation —, men Anledningen kunde ogsaa siges, netop derved at den var saa minimal og speciel som Tilfældet var, at indeholde Mulighed for en Begrænsning af Konflikten.

Hvad selve Telegrammets Indhold angaar havde Kongen Aaret forud som Svar paa Hitlers Fødselsdagslykønskning telegraferet: »Herzlichen Dank«. Vi var dengang i Udenrigsministeriet fra tysk Side blevet gjort opmærksom paa, at Hitler kunde optage en saa kortfattet Tak fornærmeligt. Dette havde jeg ladet gaa videre til Kabinetssekretæren, idet jeg henstillede, at man ikke anvendte saa kort en Form ved evt. fremtidige Tilfælde, men jeg mente ikke, at jeg burde foreslaa, at Udenrigsministeriet forelagde Ud-kast til fremtidige Telegrammer fra Kongen til Hitler, hvad der vilde være et Brud med hævdvunden Praxis. Kongen telegraferede denne Gang: »Dem Reichskanzler Adolf Hitler. Besten Dank

für die Glückwünsche. Christian Rex« — »Besten Dank« er paa Tysk en meget behersket Tak.

Den 29. September indfandt den tyske Gesandt sig i Udenrigsministeriet og nedlagde en skarp Protest mod, at Førerens Lykønskning kun var blevet besvaret med, hvad han kaldte »eine Empfangsbestätigung«. Saaledes kunde Herskeren over et lille Land ikke bære sig ad overfor det stortyske Riges Fører — Gesandten benyttede, saavidt jeg erindrer, Udtrykket: »Das kann ein König von Dänemark sich nicht erlauben« — og erklærede, at man fra tysk Side vilde finde Udveje til at forhindre en Gentagelse. Samtidig meddelte Gesandten, at han var blevet tilbagekaldt, og at ogsaa den danske Gesandt i Berlin havde faaet Anmodning om at rejse hjem. Nogen Afbrydelse af den diplomatiske Forbindelse var der dog ikke Tale om, idet Gesandtskabernes Personale forblev paa deres Poster.

Sammen med Statsminister Buhl opsøgte jeg straks Kongen, der, som naturligt var, følte sig ilde berørt over, at et Telegram, der var blevet ekspederet rent rutinemæssigt, og som han ikke havde tillagt nogen større Betydning, kunde afstedkomme en saadan Ravage. For saavidt muligt at gøre det passerede godt igen, udarbejdedes der i Udenrigsministeriet en Note, der efter Godkendelse i Ministermøde og af Kongen samme Dag af den danske Chargé d'Affaires i Berlin overrakte den tyske Regering. Denne Note gik ud paa at fremhæve, at Formuleringen af Kongens Telegram havde været den, som gennem mere end 30 Aars Regeringstid havde været Kongen egen ved saadanne Lejligheder, saa at en fornærmelig Hensigt var udelukket, samt paa at tilbyde at sende Kronprinsen til Rigskansleren for at fjerne den opstaaede Misstemning. Paa dette Skridt modtoges intet Svar. Det har imidlertid været egnet til at styrke de tyske Kræfter, der arbejdede paa en moderat Løsning af Konflikten, og det havde den Fordel, at jeg derefter kunde vende det døve Øre til inofficielle Antydninger fra tysk Side, der opfordrede os til at tage et Initiativ til at besværges Stormen, for Eksempel i Retning af en Omdannelse af Ministeriet. Det vilde have været saa meget mindre hensigtsmæssigt at gaa ind paa denne Tankegang, som vi ikke kunde vide, hvad den tyske Regering tilsigtede. Herom fik vi indtil videre ingen Oplysning, men visse Antydninger kom frem fra tysk Side.

Den 7. Oktober offentliggjordes i Berlin en officios Udtalelse, hvoraf noget kunde udledes. Heri fremhævedes stærkt de tyske Troppers korrekte Holdning samtidig med, at man beklagede sig over, at denne aabenbart var udlagt som Svaghed, saa visse danske Kredse troede, at de kunde tillade sig hvadsomhelst. Af Artiklen fremgik endvidere den Betydning, den danske Befolknings fjendtlige Holdning overfor Frikorpset havde i Affæren.

Den 12. Oktober ankom en ny tysk Øverstkommanderende, General v. Hanneken, hvis Instruktioner tydeligt gik ud paa at indlede en skarpere Kurs — bl. a. medførte Generalen i Modsætning til sine Forgængere ikke Instruktioner om at søge Audiens hos Kongen.

Efter at denne Nervekrig var fortsat en Maanedstid, uden at man fra dansk Side fandt sig foranlediget til at tage noget Initiativ udover det, der var blevet taget ved den foran omtalte Note, henvendte den tyske Chargé d’Affaires sig Fredag den 30. Oktober til Udenrigsministeriets Direktør Svenningen og meddelte, at han havde modtaget Instruktioner fra Rigsudenrigsministeriet gaaende ud paa at indbyde mig til at komme til Berlin til en Forhandling om muligt den følgende Mandag, d.v.s. den 2. November. Da den tyske Chargé d’Affaires havde anmodet om snarligt Svar, og da der naturligvis ikke kunde være Tale om at svare Nej, idet et Besøg af Udenrigsministeren jo maatte forholde sig som det mindre til det mere i Relation til den Sendelse af Kronprinsen til Berlin, som vi havde tilbudt, meddelte jeg straks, at jeg var rede til at modtage Indbydelsen og komme til Berlin den følgende Mandag. Jeg opfattede det som et godt Tegn, at man overhovedet fra tysk Side, ikke blot vilde inklade sig paa en Drøftelse med os, men endog tog Initiativet til en saadan. Den tyske Chargé d’Affaires Instruktion lød saaledes:

»Beder Dem opsøge den danske Udenrigsminister og meddele ham, at Stillingen i de dansk-tyske Relationer synes at gøre en direkte Drøftelse med ham ønskelig. Jeg vil derfor foreslaa den danske Udenrigsminister at komme til Berlin til en saadan Drøftelse. Denne kunde finde Sted Mandag den 2. November, og jeg vilde bede Hr. Scavenius om Meddelelse om, hvorvidt det er ham muligt at være i Berlin denne Dag.«

I et Statsraad den 31. Oktober under Ledelse af Kronprinsregenten refererede jeg Indbydelsen og mit Svar, idet jeg sam-

tidig gjorde Rede for, hvilke Krav man efter min Opfattelse maatte frygte fremsat fra tysk Side. Som det for Tyskerne vigtigste Spørgsmaal ansaa jeg de principielle Vanskeligheder ved Samarbejdet mellem en totalitær og en demokratisk Stat i det hele taget. Dette Spørgsmaal, som tidligere havde været fremme, saaledes f. Eks. under Stauningkrisen, maatte antages at ville medføre, at man fra tysk Side vilde kræve en Omdannelse af Regeringen i mere upolitisk Retning, saa at Regeringen blev mere uafhængig af Partierne og dermed ogsaa af Rigsdagen og herved dels blev i Stand til at handle hurtigere, dels frigjordes for den Hæmning, som Politikerne efter tysk Opfattelse var for et virkeligt Samarbejde.

Et andet Spørgsmaal, der kunde ventes rejst fra tysk Side, var Jødespørgsmaalet, som Göring allerede tidligere ved vor Samtale i Forbindelse med Undertegnelsen af Antikominternpagten havde erklæret, at Danmark ikke kom udenom. Jeg udtalte her Haabet om at kunne komme igennem med visse mindre Indrømmelser som f. Eks. Afskedigelser af jødiske Embedsmænd i særlig fremtrædende Stillinger o. l. Et tredje Spørgsmaal, man maatte frygte rejst, var Spørgsmaalet om skarpere Foranstaltninger mod Kommunisterne, idet Tyskerne ikke fandt de hidtil trufne Foranstaltninger tilstrækkelig effektive. Ogsaa Spørgsmaalet om Regeringens Holdning til de forskellige Personligheder, der havde gjort sig det til Speciale at irritere Besættelsesmagten, maatte ventes rejst, da Tyskerne var meget opbragte paa disse Personer og ikke forstod, at den danske Regering ikke var i Stand til at formaa dem til at holde Tand for Tunge. Den tiltagende Sabotage var ogsaa begyndt at blive et Problem. Det maatte her ventes, at Tyskerne vilde kræve indført Dødsstraf for Sabotage som Vilkaar for, at Paadømmelsen af disse Sager fortsat kunde ske ved danske Domstole. Endvidere kunde man tænke sig tyske Krav fremsat om udvidet Kontrol med Presse og Radio samt Krav om, at der sendtes flere danske Arbejdere til Tyskland.

Samtidig med at gøre opmærksom paa Muligheden af, at der vilde blive rejst Krav af denne Art, betonedede jeg, at jeg selvfølgelig i Berlin ikke kunde tage Stilling til dem, men maatte forholde mig rent receptivt. For de politiske Ministre stod naturligvis Spørgsmaalet om en Regeringsomdannelse efter tysk Krav og

tilmed i en Retning, der førte bort fra det politiske, som det mest afskrækkende, selv om der ogsaa ytrede stærke Betæneligheder baade ved Tanken om Indførelse af Dødsstraffen og af Foranstaltninger mod Jøderne, der gik ud over at tilskynde til en vis Tilbageholdenhed fra disses Side. Nogen Beslutningstagelse var der ifølge Sagens Natur ikke Tale om, da man jo først maatte høre, hvad det egentlig var, Tyskerne vilde. Besked herom fik vi først under min Samtale med Rigsudenrigsminister v. Ribbentrop.

Samtalen fandt Sted Mandag den 2. November 1942 og varede ca. 3 Timer, heri medregnet v. Ribbentrops sædvanlige Foredrag om Tysklands stærke Stilling. Rigsudenrigsministeren skildrede under Samtalen først Krisens Udvikling, hvorved det bekræftede sig, at den var opstaaet paa næsten eksplosionsagtig Maade, da Hitler blev bekendt med Kongens Telegram. Situationen var straks blevet udnyttet af dem, der fandt Kursen overfor Danmark for mild, men det var dog lykkedes de mere moderate Kredse, der repræsenteredes af Udenrigsministeriet, at afparere den første Storm, med det Resultat, at v. Ribbentrop havde faaet Fuldmagt til at ordne Forholdet til Danmark. Som første Forudsætning for en Ordning krævedes, som jeg nok antog, en Omdannelse af Regeringen i upolitisk Retning, idet det første Vilkaar for en Bedring af Forholdet var, at der i Danmark fandtes en Regering, der kunde nyde den tyske Regerings Tillid. En saadan Regering maatte endvidere have en staaende Fuldmagt, saaledes at det ikke i Sager vedrørende Forholdet til den tyske Værnemagt og til Tyskland i det hele taget, vilde være nødvendigt for Regeringen at gaa til Rigsdagen.

Da Hr. v. Ribbentrop om den ny Regering sagde, at denne vilde kunne vente den tyske Regerings Tillid, saafremt den blev ledet af mig som Statsminister, svarede jeg hertil, at hverken kunde jeg personlig ønske at overtage Ministeriets Ledelse, ej heller kunde jeg anse mig for egnet dertil, da jeg som Diplomat og fremmed for den indre Politiks Problemer ikke var i Besiddelse af den Indsigt i disse, som først og fremmest var paakrævet hos en Leder af den samlede Politik. Ved denne Indvending opnaaede jeg, at en anden Løsning ikke paa Forhaand afvistes, men den Omstændighed, at v. Ribbentrop ønskede at se mig i Spidsen for Ministeriet, gav mig den taktiske Fordel, at jeg let-

tere kunde afvise hans specielle Ønsker med Hensyn til Ministeriets Sammensætning. Udenrigsministeren havde for sig en Liste indeholdende Navne paa Personer, der efter tysk Opfattelse kunde egne sig til at optages i det nye Ministerium. Han kom dog ikke videre end til at nævne to Navne, som jeg begge afviste under Henviſning til, at Regeringen maatte sammensættes saaledes, at Samarbejdet indenfor den ikke paa Forhaand umuliggjordes, samt til, at det var af afgørende Betydning, at de Personligheder udenfor de politiske Partier, der kom ind i Regeringen, nød almindelig Agtelse. Rigsudenrigsministeren erklærede, at han godt forstod, at Regeringen i sin nye Sammensætning maatte være acceptabel for det danske Folk, men mente, at der, naar Nationalsocialisterne ikke kunde komme i Betragtning, maatte kunne findes dem »nahestehende Persönlichkeiten«. Spørgsmaalet om Personvalget maatte han dog overlade til Forhandling mellem mig og den Befuldmægtigede, da han ikke kunde have det fornødne Personalkendskab. Den nye tyske Befuldmægtigede Dr. Best vilde ankomme til København den 5. og da straks søge mig for at erfare, om en Regeringsomdannelse paa den angivne Linie var mulig, hvorom Rigsudenrigsministeren maatte have Besked inden den 9., da han skulde aflægge Referat for Hitler om Spørgsmaalet.

Paa en Forespørgsel fra min Side om, hvorvidt han maatte være rede til skriftligt at fikser de Henstillinger, han havde rettet til mig, saa at jeg havde et skriftligt Grundlag, jeg kunde forelægge for den danske Regering, erklærede Rigsudenrigsministeren, at et saadant Papir let vilde blive opfattet som et Ultimatum og netop ikke som Henstillinger, der skulde hjælpe os ud af den Krise, vi var kommet ind i, og gøre det muligt for os at fortsætte med samme Status som hidtil. Hvis man ikke skulde kunne indgaa paa Regeringsændringen, vilde det kunne ventes, at der hastigt vilde indtræde en Reaktion fra tysk Side. Om denne Reaktions Karakter kunde Rigsudenrigsministeren ikke udtale sig. Mod Slutningen af Samtalen blev v. Renthe-Fink kaldt ind, for at vi kunde tage Afsked, og Dr. Best, for at jeg kunde gøre hans Bekendtskab.

Selv om Samtalen bestyrkede det Indtryk, at man fra det tyske Udenrigsministeriums Side ønskede en lempelig Ordning, hvad

selve Indbydelsen til Berlin paa tysk Initiativ var Udtryk for, var det mig dog klart, at Situationen var eller maaske rettere vilde blive af den yderste Alvor, saafremt man ikke skaffede de Kredse, der med v. Ribbentrop i Spidsen arbejdede paa en lempelig Løsning, en Succes, idet man i modsat Fald maatte befrygte, at Hitlers oprindelige Plan om at lade Danmark blive et Rigskommisariat vilde blive virkeliggjort. Der kunde selvfølgelig ikke være Tale om at afvise den fremstrakte Haand.

Efter min Hjemkomst refererede jeg ovenstaaende i Ministermøde. Da mine politiske Kollegers Holdning var afvisende, udtalte jeg, at man hellere end at spille Tiden med at indtage en Stilling, som man, naar det kom til Stykket, dog ikke kunde eller vilde holde — ingen af Kollegerne vilde nemlig, naar det kom til Stykket, tage Ansvaret for Bruddet — maatte gaa ind i en Realitetsforhandling indenfor den af v. Ribbentrop angivne Ramme. Dette kunde vi saa meget lettere gøre, som det for det første var lykkedes mig at afvise Kravet om Nationalsocialisternes Optagelse i Regeringen, og dernæst hverken Jødespørgsmaalet, Spørgsmaalet om Dødsstraffen, om skarpere Forholdsregler mod Kommunisterne, mod Radio eller Presse overhovedet var blevet berørt fra tysk Side, for slet ikke at tale om Kongehusets Stilling.

Maaske var det netop den Omstændighed, at de tyske Krav var relativt moderate, der fik Kollegerne til i det Ministermøde, i hvilket jeg refererede Samtalen med v. Ribbentrop, at give Udtryk for, at en Imødekommen af de opstillede Krav var ganske udelukket og vilde medføre alvorlig Uro over hele Landet. Denne afvisende Holdning fastholdtes dog ikke længere end til den følgende Dag, da Statsminister Buhl i et nyt Ministermøde erklærede, at det var hans absolutte Overbevisning, at det i den givne Situation vilde være forkasteligt at møde med et blankt Nej — et Standpunkt, til hvilket de øvrige Kolleger sluttede sig med Undtagelse af Knud Kristensen, der vilde afslaa enhver Forhandling. Jeg gjorde herved gældende, at det afgørende netop var, at man optog en Forhandling indenfor den af Tyskerne angivne principielle Ramme, der vilde da sikkert kunne opnaas ikke ubetydelige Modifikationer med Hensyn til Enkeltheder. Afslod man derimod en principiel Forhandling, maatte man være forberedt paa, at Konge, Regering og Rigsdag blev sat ud af

Spillet og erstattet med en kommissarisk Regering. I en følgende Forhandling med Nimandsudvalget foreslog Statsministeren, at man erklærede sig rede til en vis Ændring af Ministeriets Sammensætning, men saaledes at den hidtil bestaaende Ledelse fortsatte.

I dette Møde gik Dr. Munch stærkt ind for, at man optog en Forhandling med Tyskerne, idet han bl. a. frygtede, at et Afslag vilde medføre, at Tyskerne foretog en Grænserevision og flyttede Grænsen i Sønderjylland op til Kongeaaen igen. Selv om denne Grænse maaske ikke vilde blive permanent, vilde en saadan Tilstand baade for den nordlige og den sydlige Del af Jylland rejse de alvorligste Problemer. Munch gik ogsaa imod det fra anden Side fremsatte Forslag om at opsætte hele Sagen, til Kongen blev rask nok til at kunne deltage i Regeringsforhandlingerne — et Forslag, der allerede af den Grund var haabløst, at det jo netop var Kongen, man fra tysk Side var fornærmet paa, saaledes at det ikke kunde ventes, at man vilde tage noget personligt Hensyn til ham.

I Løbet af Aftenen samme Dag erfarede Regeringen gennem Trafikminister Gunnar Larsen, som havde haft en Samtale med Kannstein, at Formodningen om, at Alternativet til det moderate tyske Forslag var Rigskommissariatet, var rigtig.

Torsdag den 5. afholdtes et nyt Ministermøde, efter at der Aftenen forud havde været Gruppemøder paa Rigsdagen. Statsministeren fremhævede her, at man indenfor Socialdemokratiet lagde saa stor Vægt paa at bevare den nuværende politiske Ledelse, at man ikke vilde fravige dette Standpunkt, selv om det skulde medføre de alleralvorligste Følger. De konservative indtog samme Holdning. Knud Kristensen ønskede ikke at tage Medansvaret for at gaa saa langt, som Regeringens øvrige Flertal syntes rede til, men vilde trække sig ud af Regeringen. De radikale var mere forhandlingsvenlige, men ønskede dog ogsaa at forhandle paa Basis af Bevarelsen af den nuværende politiske Ledelse.

Overfor dette maatte jeg udtale, at jeg stod ganske uforstaaende overfor, at man turde paatage sig Ansvaret for en Beslutning med saa uoverskuelige Konsekvenser for Land og Folk. Vilde man kun forhandle paa Basis af Opretholdelsen af den nuværende politiske Ledelse, betød det i Realiteten et Afslag. Paa

dette Grundlag kunde jeg ikke optage Forhandlingen med Dr. Best, hvad dog Kollegerne indtrængende opfordrede mig til at gøre.

Efter Ministermødet bad Buhl mig gaa med ind paa hans Kontor, hvor han spurgte mig, om jeg ikke mente, at Nationalbankdirektør Bramsnæs vilde være en Mulighed som Statsminister, som Tyskerne kunde acceptere. Efter at Nimandsudvalget havde sluttet sig til dette Forslag, lovede jeg at forebringe det for Dr. Best ved den Samtale, jeg skulde have med ham Kl. 17, idet jeg naturligvis maatte gaa ud fra, at Bramsnæs havde givet Tilsagn om at paatage sig Opgaven.

Ved Samtalen med Dr. Best udtalte denne, at det centrale i de tyske Krav var en ikke-politisk Regering, som Tyskerne kunde have Tillid til, medens man ikke vilde blande sig i Personspørgsmaal. De Navne, v. Ribbentrop havde nævnt i Berlin, kunde betragtes som bortfaldne. Mit Ønske om at vinde Tid af Hensyn til Kongens Sygdom, afviste Best med en Henviisning til, at Kronprinsen jo førte Regeringen og dermed havde fuld Beføjelse til at træffe Afgørelsen. Et Ønske om, at Buhl skulde være med ved Forhandlingerne, afvistes ligeledes kategorisk. Forslaget om Bramsnæs vilde Dr. Best undersøge. Umiddelbart inden Aftenens Ministermøde Kl. 19,30 meddelte man mig derpaa, at man fra tysk Side kunde acceptere Bramsnæs.

I Ministermødet udtalte Knud Kristensen, at han ønskede at udtræde af Regeringen til Trods for, at Partiet Venstre gik ind for den foreslaaede Ordning. Bramsnæs kom til Stede i Mødet, som han kort efter forlod igen sammen med Buhl og Bording, der antoges at have særlige Muligheder for at overtale ham til at paatage sig Statsministerposten. De to Ministre kom dog ikke længe efter tilbage, og meddelte, at Bramsnæs havde vægret sig stærkt ved at overtage Posten, men dog havde erklæret sig rede til en Samtale med Dr. Best den følgende Dag. Mødet i Nimandsudvalget indskrænkedes herefter til et Referat af min Samtale med Dr. Best og det i Ministermødet passerede.

I Ministermøde den næste Dag kom Bramsnæs til Stede for at redegøre for sin Samtale med Dr. Best. Denne havde erklæret, at man fra tysk Side var rede til at acceptere Bramsnæs som Statsminister. Bramsnæs havde imidlertid udtalt, at han ikke

mente, det vilde komme til at gaa med ham som Statsminister. Hertil havde Best kort svaret, at saa maatte man fremkomme med en anden Kandidat, men at det hastede. Bramsnæs refererede nu disse Udtalelser og erklærede, at han hverken fysisk eller paa anden Maade kunde magte Stillingen som Statsminister, hvorfor han nægtede at overtage den. Han foreslog i sit Sted Overpræsident Bülow, Overborgmester Viggo Christensen eller Professor Sindballe. Man trængte nu fra alle Sider stærkt ind paa Bramsnæs — jeg gjorde bl. a. opmærksom paa, at Opgaven var lettet ham derved, at jeg havde faaet Tyskerne til at opgive Kravet om Optagelse af Nationalsocialister i Regeringen. Bramsnæs var imidlertid ubøjelig.

Fra Venstres Side (Brorsen) foreslog man nu et helt upolitisk Forretningsministerium. Jeg gjorde heroverfor gældende, at naar den relativt moderate tyske Holdning aabnede Mulighed for at bevare et Styre, hvor det politiske Islæt dog vilde være afgørende, fandt jeg ingen Anledning til fra vor Side at afvise noget saadant. Man samlede sig derefter om Landstingsmand Hauchs Kandidatur til Statsministerposten, som baade Regeringen og Nimanndsudvalget tilsluttede sig, og som Hauch i Principet accepterede.

Den 7. November Kl. 10 havde jeg en ny Samtale med Dr. Best, der imidlertid erklærede, at man fra tysk Side ikke kunde acceptere Hauch og afviste de nye Navne, jeg bragte i Forslag. Affæren maatte nu have sin Afslutning, og man ønskede ikke at drøfte andre Kandidater end mig selv. Jeg gjorde heroverfor gældende de samme Argumenter, jeg havde anført overfor v. Ribbentrop, men uden Virkning. Best henviste kort og godt til, at for Danmark maatte Sagen stille sig saaledes, at Forholdet til Tyskland var af alt overvejende Vigtighed. Alle andre Hensyn maatte derfor fra et dansk Synspunkt set vige. Uden at acceptere min egen Kandidatur nævnte jeg for Dr. Best, hvilke Personer man fra dansk Side maatte finde det ønskeligt at faa med i Regeringen, saaledes f. Eks. Buhl som Finansminister. Tanken herom afvistes dog, ligesom visse af de øvrige Ministre forlangtes udskiftede. En Udtalelse fra min Side om, at jeg, saafremt jeg skulde danne Regering, maatte forlange, at de hidtidige Regeringspartier blev repræsenterede i Regeringen, erklærede Dr. Best sig der-

imod enig i, ligesom ogsaa med et fra min Side fremsat Ønske om at tage de flest mulige af mine Ministerkolleger med, saafremt jeg skulde staa som Garant for Regeringen.

Af Mangel paa Personalkendskab overdrog Dr. Best Hr. Kannstein de nærmere Forhandlinger om Ministeriets Sammensætning. For Kannstein skitserede jeg en Sammensætning efter den Linie, som blev den endelige.

Senere paa Dagen kom der gennem Kannstein Besked om, at Best for at lette mig Regeringsdannelsen var gaaet med til at nøjes med at kræve Buhl, Alsing Andersen og Fibiger udskiftede, saaledes at der i deres Sted indtraadte nogle af mig udpegede Ministre, som man fra tysk Side gik ud fra vilde være forstaaende indstillet, og som var ikke-Politikere. Jørgen Jørgensen voldte det mig store Vanskeligheder at gennemføre, men det lykkedes dog paa Betingelse af, at han hverken blev Undervisnings- eller Kirke-minister, men fik det ved Knud Kristensens Demission ledigblevne Indenrigsministerium, medens Elgaard indtraadte — som Trafikminister — som Repræsentant for Venstre i Stedet for Knud Kristensen. For at imødekomme det tyske Krav om, at Fagforbundene skulde være direkte repræsenterede i Regeringen, blev Formanden Lauritz Hansen udnævnt til Socialminister.

De følgende Møder med Politikerne optoges navnlig af Diskussion om Fremgangsmaaden ved Dannelsen af den nye Regering. Politikerne forlangte her paa Forhaand at blive gjort bekendt med, hvem jeg vilde optage i Regeringen, d.v.s. at man af mig forlangte noget, som man f. Eks. ikke havde forlangt af Hauch. Dette Udtryk for Mistillid gjorde mig yderligere betænkelig ved overhovedet at paatage mig Regeringsdannelsen, og det samme gjaldt Kravet om, at jeg paa Forhaand skulde binde mig til en bestemt Holdning overfor muligt opdukkende Problemer og derved afskære Regeringen fra i skiftende Situationer at kunne anvende skiftende Midler.

M. H. t. den Politik, der skulde føres, ønskede man specielt Udtalelser m. H. t. Tremagtspagten og Jødespørgsmaalet. Da disse Ting under mine Forhandlinger med Tyskerne overhovedet ikke var blevet nævnt, fandt jeg det farligt at røre ved dem, da Tyskerne, naar det af Politikerne refereredes i Partierne, omgaaende vilde blive bekendt dermed. Som mit personlige Standpunkt havde

jeg forøvrigt Gang paa Gang udtalt, at jeg var principielt enig med mine Kolleger i, at en dansk Regering hverken kunde eller burde gaa ind for Jødelovgivning eller tiltræde Tremagtspagten, som forudsatte Krigsdeltagelse. Med disse Udtalelser var man fra de politiske Ministres Side tilfreds. Med Hensyn til Kravet om at faa Ministerlisten forelagt henviste jeg til, at det først var lykkedes mig at faa Tyskerne til at opgive det oprindelige Krav om nationalsocialistiske Ministre og dernæst Kravet om Optagelse af Nationalsocialisterne nærstaaende Personer, hvorefter man var standset ved overfor Tyskland venskabeligt indstillede Personer. Indenfor denne Ramme maatte Personspørgsmaalet overlades mig.

Efter et Møde i Nimandsudvalget udkastedes den Tanke, at der dannedes et Forretningsministerium under min Ledelse. Dette afviste jeg, idet jeg erklærede, at jeg under ingen Omstændigheder vilde danne en Regering, der ikke hvilede paa parlamentarisk Basis, men nok f. Eks. en Regering bestaaende af Socialdemokrater og Radikale plus nogle ikke-Politikere, idet der paa Venstres og de konservatives Gruppemøder først var Flertal imod en Ordning med mig som Statsminister. Buhl tog imidlertid Initiativet til en Konference mellem Kronprinsregenten og Parti-gruppernes Formænd. Paa dette Møde, der fandt Sted Kl. 11 om Aftenen, udtalte Kronprinsregenten, at Lægerne ikke havde turdet gaa med til, at Kongen, der var alvorligt syg, saa sent paa Aftenen blev vækket og raadspurgt, men at han mente at handle i sin Faders Aand, naar han manede til Sammenhold: Et Brud vilde medføre saa uoverskuelige Ulykker for Land og Folk, at han maatte tilraade Partierne at godkende mig som Regeringschef. Resultatet af denne Appel fra Kronens Side blev, at der i et Møde i Nimandsudvalget Kl. 1 Nat kunde gives Meddelelse om, at et Flertal baade indenfor Venstre og de Konservative nu accepterede Ordningen. En Henstilling fra Venstres Side, om at den hidtil førte Politik og ligeledes Samarbejdet med Nimandsudvalget fortsattes, besvarede jeg derhen, at Samarbejdet med Nimandsudvalget var en Selvfølge, og at hele Ordningen havde til Hensigt at videreføre den hidtidige Politik.

De ikke-Politikere, som af patriotiske Grunde devoverede sig ved at følge min Opfordring til at indtræde i Ministeriet var De-

partementscheferne Holbøll og Kofoed, som henholdsvis Kirke- og Finansminister, samt Undervisningsinspektør Højberg Christensen som Undervisningsminister.

Efter at Krisen var overstaet, udtalte en Politiker til mig: »Hvis vi i Grupperne havde sagt nej til Deres Ministerium, vilde Befolkningen straks have betragtet os som Helte, men naar man havde følt Virkningerne af det tyske Styre, som saa vilde have sat ind, vilde man ikke længere have ment, at vi havde baaret os rigtigt ad.«

Politikernes Mistillid til Stemningens moralske Styrke, saalænge Tyskland var mægtigt, skaffede den danske Regering endnu en Respit paa 10 Maaneder.

15.

Ministeriet Scavenius

Det lykkedes mig som nævnt at give Ministeriet Scavenius en Sammensætning, der førte Linien fra 9. April videre. De fire Partier var som hidtil repræsenterede, og de ikke-Politikere, som indtraadte i Ministeriet, var Fagfolk fra de paagældende Forvaltningsgrene. Som Følge af den Utryghed, der var fremkaldt ved de oprindelige tyske Krav med Hensyn til Ministeriets Sammensætning, ønskede man fra politisk Side, at Ministeriets parlamentariske Karakter blev yderligere fastslaaet, og jeg medtog derfor i den Erklæring, jeg afgav første Gang Ministeriet gav Møde i Folketinget, en Udtalelse om, at Regeringen i sit Arbejde vilde føle sig forpligtet overfor Rigsdagen.

Regeringserklæringen, der blev offentliggjort efter Ministeriets Dannelse, havde følgende Ordlyd:

»Som meddelt d. 9. ds. har Forholdene udviklet sig saaledes, at et Regeringsskifte har været nødvendigt. Dette Regeringsskifte har fundet Sted i en for Landet alvorlig Situation. Den nydannede Regering, der nu har overtaget sine Funktioner, vil indadtil fortsætte den hidtil førte Politik, idet den vil have sin Opmærksomhed rettet mod alle Foreteelser paa det økonomiske, finansielle og beskæftigelsesmæssige Omraade her i Landet og paa disse Omraader arbejde for en sund og for Land og Folk gavnlig Udvikling.

Udadtil vil Regeringen se det som sin vigtigste Opgave at virke for en Styrkelse og Befæstelse af det gode og nabovenlige Forhold mellem Danmark og Tyskland og at fremme et gensidigt tillidsfuldt Samarbejde i Ønsket om at skabe fortsatte Udviklingsmuligheder for den befrugtende Vekselvirkning mellem Dansk og Tysk, der gennem Tiderne har haft saa stor Betydning.

I Erkendelse af det europæiske Skæbnefællesskab er Regeringen sig det Ansvar bevidst, som ogsaa et lille Land som Danmark har med Hensyn til Opbygningen af det kommende nye Europa, og den vil efter Evne yde sin Medvirken til Løsningen af saadanne Opgaver, som i denne Forbindelse naturligt vil tilfalde vort Land.

Regeringen vil sikre Opretholdelse af Ro og Orden i Landet. Den vil ikke taale Sabotage og anden Forbrydelse, der direkte eller indirekte rettes mod Besættelsestropperne.

Regeringens Standpunkt overfor Kommunismen er klart. Siden Vedtagelsen af Loven af 22. August 1941 er kommunistisk Virksomhed her i Landet ulovlig. Dette fandt sin Bekræftelse ved Danmarks Tiltræden af Antikomintern-Pagten, ifølge hvilken den danske Regering er forpligtet til paa dansk Omraade at bekæmpe den kommunistiske Internationales opløsende og nedbrydende Virksomhed.«

Det meste i denne Erklæring var Gentagelser fra tidligere Regeringserklæringer. Nyt var derimod Stk. 3 om Opbygningen af det kommende nye Europa — herom henvises til Østrumsudvalget, der er udførligt omtalt andetsteds — og Stk. 4 om Sabotagen, et Spørgsmaal, der i Efteraaret 1942 vel ikke var saa akut som Følge af det ringere Antal Tilfælde paa dette Tidspunkt, men som skulde blive afgørende Sommeren 1943 og føre til Regeringens Afsettelse d. 29. August.

Mine Udtalelser, da det nye Ministerium første Gang gav Møde i Folketinget, lød saaledes:

»Ved Ministeriet Buhls Tilbagetræden er det af Kongen blevet mig overdraget at danne et nyt Ministerium, og dette Ministerium er nu tiltraadt med fuld Tilslutning fra de Partier, der ydede min Forgænger deres Støtte.

Angaaende den Politik, som dette Ministerium vil føre, skal jeg tillade mig at henvise til den i Gaar offentliggjorte Erklæring fra den samlede Regering, en Erklæring, der viderefører den Linie, som er trukket i den Erklæring, jeg som Udenrigsminister d. 8. Juli 1940 afgav med det samlede Ministeriums Tilslutning.

Jeg skal ikke her gentage de Ord, der udtales i den i Gaar offentliggjorte Erklæring. De er Udtryk for et enigt Ønske i den samlede Regering, som jeg er forvisset om deles af det danske Folk, om at der i dette Land maa føres en Politik, som er i Overensstemmelse med, hvad Landets politiske og økonomiske Vilkaar byder, saavel paa Historiens Baggrund som under fuld Hensyntagen til disse Aars verdensbevægende Begivenheder paa det europæiske Kontinent, og som tillige er bedst egnet til at føre Danmark igennem Nutidens vanskelige Kaar og betrygge vor fortsatte Bestaaen som frit og selvstændigt Folk.

Det nye Ministerium paabegynder sin Gerning i en Tid, der er svær og alvorstung ogsaa for vort Land. Vi staar paa Tærsklen til en fjerde Krigsvinter, og Besættelsen har nu varet mere end halvtredie Aar. Der er Grund til at understrege, at Danmark er kommet gennem denne Tid ikke uden Vanskeligheder, men bedre end man paa Forhaand havde turdet haabe paa. Den korrekte og hensynsfulde Holdning, som Besættelsestrop-erne i de forløbne godt halvtredie Aar har indtaget, har i væsentlig Grad bidraget dertil.

Selv da Grænsers og Trafikvejes Afspærring i vidt Maal har haft Konsekvenser for vort Erhvervsliv og navnlig nødvendiggjort Omstilling og Omlægning paa mange Omraader, er det danske Samfunds økonomiske Liv dog ikke rystet, og hele vort Produktionsapparat er i god Orden. Vi har Grund til at besinde os paa, at dette er Forholdet. Og vi kan nære Haab om, at det vil lykkes fortsat at opretholde denne Tilstand, saaledes at Danmark kan staa vel rustet til at gaa ind til det Opbygningsarbejde, Fremtiden vil kræve.

Jeg udtaler min Forvisning om, at Regeringen, der i sit Arbejde vil føle sig forpligtet over for Rigsdagen, vil faa et godt og tillidsfuldt Samarbejde med denne, saavel som med alle ansvarsbevidste Kredse i Landet. Tiden kræver et maalbevidst og nøgternt Samarbejde, for at vi kan naa det Maal, der maa være fælles for alle i dette Land. Det er Ministeriets og min sikre Tro, at der i de videste Kredse af Befolkningen er Klarhed over Nødvendigheden af dette Samarbejde, og hvad der kan bæstes og vindes derved.«

Medens der ikke samtidig med Erklæringens Fremsættelse fandt nogen Debat Sted om denne, fremsattes der under Finanslovens 1. Behandling kort Tid efter fra Ordførernes Side en Række Udtalelser, af hvilke Partiernes Tilslutning til Ministeriets Dannelselse og dets Politik fremgaar. Jeg gengiver nogle af disse Udtalelser.

Paa Socialdemokratiets Vegne udtalte Ordføreren H. P. Hansen:

»Den højtærede Statsminister udtaler her i Rigsdagen, jeg tror, det var den 11. November, sin Forventning om, at Regeringen, der i sit Arbejde vil føle sig forpligtet over for Rigsdagen, vil faa et godt og tillidsfuldt Samarbejde med alle ansvarsbevidste Kredse her i Landet. Jeg kan hertil sige, at vort Parti gaar ind i dette Samarbejde og vil yde sin Støtte til det Lovgivningsarbejde, som den nye Regering vil gennemføre efter den i Erklæringen givne Retningslinie. Vi forstaaer helt og fuldt Nødvendigheden af Samarbejde mellem Regeringen og Rigsdagen og alle ansvarlige Kredse i Befolkningen, og vi tager paa det stærkeste Afstand fra de Folk, der forsøger at forstyrre Ro og Orden. Enhver Dansker bør udvise en værdig Optræden over for alle, og Opfordringer til Uro og Sabotage og al Deltagelse deri maa fordømmes.

Samarbejdet mellem Regeringen og Rigsdagen har bestaaet sin Prøve i 2½ Aar. Der er Folk, der skarpt kritiserer dette Arbejde, men det er en forfejlet og uberettiget Kritik. De 5 Partier, som samarbejder, har selvfølgelig meget forskellige Opfattelser angaaende en Række Problemer, men de 2½ Aars Samarbejde har vist, at man kan forhandle sig til Enighed indbyrdes og til Enighed med Regeringen. Det er en Styrke under de nuværende Forhold, og mit Parti ønsker, at dette Samarbejde mellem Regeringen og Rigsdagen maa fortsætte til Gavn for vort Land og vort Folk.«

Venstres Ordfører Knud Kristensen udtalte bl. a.:

»Endvidere har Regeringen den Opgave — som vi fuldt ud vil støtte den i — at modvirke Provokation, Sabotage og alt det, som vender sig mod Besættelsesmagten her i Landet. Jeg tror ikke, at Foranstaltninger og Gerninger af den omtalte Natur tjener nogen som helst Interesse; de kan kun skade baade de enkelte og navnlig hele Samfundet.

Der er det ejendommelige, at medens man under normale Forhold kun har een Udenrigspolitik i Landet, nemlig den Udenrigspolitik, som Regeringen fører, er det i den Tid, vi nu lever i, næsten saadan, at hver enkelt Mand gennem sine Handlinger, gennem sine Udtalelser og sin Optræden i Virkeligheden kan føre Udenrigspolitik. Hver enkelt kan saaledes medvirke til et bedre Forhold, men ogsaa i høj Grad til det modsatte. Den private Udenrigspolitik, som herigennem kan føres, misbilliger vi, og vil vi i høj Grad være med til at støtte Regeringen i at modvirke og uskadeliggøre.«

Det Konservative Folkepartis Ordfører Ole Bjørn Kraft udtalte:

»Det nye Ministerium Scavenius er dannet med Tilslutning af de 5 hidtil samarbejdende Partier, ogsaa med Tilslutning fra konservativ Side. Vi er repræsenterede i Regeringen, og det er derfor en Selvfølge, at Regeringen fuldt ud kan regne med Partiets Loyalitet og Støtte til Gennemførelse af det Program, hvorom Regeringen er blevet samlet. Med særlig Tilfredshed har vi hørt Statsministerens Udtalelse om, at Regeringen i sit Arbejde vil føle sig forpligtet over for Rigsdagen og vil fortsætte den Linie for Samarbejde, som hidtil i saa høj Grad har bidraget til at styrke vort Folks Muligheder og betrygge vor fortsatte Bestaaen som frit og selvstændigt Folk, og jeg vil gerne i Tilknytning hertil give min Tilslutning til de Udtalelser, som de foregaaende Ordførere har fremsat vedrørende Spørgsmaalet om Opretholdelse af Ro og Orden. Det er ganske klart, at det konservative Folkeparti ganske deler de Henstillinger og den Appel, som fra Regeringens Side ved forskellige Lejligheder er blevet rettet til det danske Folk, og ønsker dem fulgt i enhver Henseende.«

Det radikale Venstres Ordfører Bertel Dahlgaard udtalte:

»Naar Regeringen nu træder frem for Rigsdagen i ændret Skikkelse og under andet Navn, men stadig repræsenterende den samme Samling i Rigsdagen og i Folket, da møder den altsaa med sit eget Ansigt, sin egen Kunnen, sin egen Villen; men den er samtidig et Udtryk for den Enighed, der stedse har hersket om den politiske Linie, som Tidens overvældende Begivenheder og i Forbindelse dermed Vurderingen af vort Lands Interesser, tilsigter. Det er mit Partis Ønske og Haab, at det maa lykkes Regeringen fortsat at samle hele Befolkningen, og Bestræbelserne herfor vil vi yde vor bedste Støtte.«

Ordføreren for det 5. af de samarbejdende Partier, Danmarks Retsforbund, Oluf Pedersen, udtalte følgende:

»Statsministerens Udtalelse om, at hans Ministerium var dannet paa Kongens Opfordring, efter at der var givet Tilslutning fra alle de 5 Partier, der stod bag Ministeriet V. Buhl og ogsaa bag Ministeriet Stauning af 8. Juli 1940, blev i Gaar bekræftet af Ordførerne for de 4 Partier, der er repræsenteret i Ministeriet, og jeg kan for Danmarks Retsforbund give Tilsagn ogsaa om vor Støtte. Ministeriet Erik Scavenius har dermed, uanset Formen for dets Tilblivelse og selv om ikke alle lige hurtigt erkendte dets Nødvendighed, hele den nationale Samling bag sig og er dermed en Regering, der repræsenterer det danske Folk, selv om dets Chef og et Flertal af dets Medlemmer ikke er taget ud af Politikernes, Partiernes Kred, idet saavel Ministeriets Fremkomst som dets Bestaan er gjort afhængig af Rigsdagens Tilslutning.«

Nationalsocialisternes Ærgrelse over Udgangen af Krisen gav sig Udtryk i følgende Udtalelse af Fritz Clausen:

»Gennem alt det, der er blevet sagt ved denne Finanslovdebat, og hvad der skrives og siges andre Steder, gaar der som en rød Traad en stille Glæde og Tilfredshed over, at Danmark ogsaa ved dette Regeringsskifte har kunnet bevare sin saa højt berømmede demokratiske Struktur. Vi ønsker at tage Forbehold overfor denne saakaldte Samlingsregering som (vi betragter) som et vel udtænkt taktisk Forsøg paa i Virkeligheden at holde enhver Fornøjelse borte fra vort Land. Vi forventer derfor heller ikke at blive omfattet med større Kærlighed eller Hensyn, end vi har været vant til under de forudgaaende Regeringer, som jo i deres Metoder overfor os ikke har skyet noget Middel.«

Jeg har saa udførligt citeret Parti-Ordførernes Udtalelser om Tilslutning og Støtte til Ministeriet Scavenius, da det er lærerigt

— og oplysende om Folkestyrets Ejendommeligheder — at se, hvorledes disse Udtalelser udførtes i Praksis under Martsvalget, hvor Politikerne frygtede eventuelle ubehagelige Udslag af Stemningen.

Den nye tyske Befuldmægtigede Dr. Best blev ikke akkrediteret som Gesandt i Lighed med sin Forgænger, der var tysk Gesandt i København, da han ved Besættelsen blev udnævnt til Befuldmægtiget. Han optog heller ikke de diplomatiske Repræsentanters sædvanlige Forretningsgang med regelmæssige Besøg i Udenrigsministeriet, saa at Samtaler mellem ham og mig maatte specielt aftales, hvad der uvilkaarlig krævede, at større Spørgsmaal forelaa. Det var derfor, for at kunne opretholde den løbende Kontakt, behageligt for mig, naar jeg fik Lejlighed til at træffe Dr. Best uofficielt. Jeg mindes i denne Forbindelse den Middag Folketingsmand, Dr. Christiani gav for en gammel tysk Forretningsforbindelse paa Besøg i København, og hvortil han indbød mig. Jeg benyttede Lejligheden til at opfordre ham til ogsaa at indbyde Dr. Best, for at jeg kunde faa en Samtale med denne. Jeg maa beklage, at Dr. Christiani har haft saa store Ubehageligheder af, at han fulgte min Opfordring. Det store Flertal af det danske Folk, der under Besættelsen ikke behøvede at have noget at gøre med Tyskerne, har efter Befrielsen været tilbøjelige til at betragte ethvert Samkvem med dem som faldende ind under Begrebet »unational Holdning«.

I øvrigt var Dr. Bests Holdning overfor Udenrigsministeriet et Vidnesbyrd om, at han, som jeg ved en anden Lejlighed har udtalt, stillede sig som et Skærnbrædt mellem den danske Regering og den tyske, saa han tog paa sig at standse mange Krav, som hans Forgænger uvægerlig vilde have forebragt i Udenrigsministeriet. Han skaffede os herved den roligste Periode i denne Henseende, som den danske Regering har haft under Besættelsen.

Dette hængte sammen med det Forsøg paa en Forsoningspolitik, som Dr. Best indledede, og som allerede gav sig Udtryk i den Sammensætning af Ministeriet Scavenius, som jeg forlangte og han accepterede. Han var herved bedre stillet end sin Forgænger, da han som Partimand følte sig sikker over for sin Baggrund i Tyskland. Hans Vanskeligheder laa paa et andet Punkt: i Forholdet til den militære Ledelse, der utvivlsomt havde ønsket en

anden Udgang af Krisen. Han var dog i Stand til at udøve en mæglende Indflydelse bl. a. under General v. Hannekens Bestræbelser for at bemærge sig den danske Hærs Materiel og Beholdninger.

Dr. Best genoptog, i Modsætning til Generalen, Forbindelsen med Kronprinsregenten. Hans Bestræbelser for, at Livet i Danmark skulde gaa sin normale Gang i det Omfang, det lod sig forene med Besættelsen, gav sig Udtryk paa mange Maader. For at lette Ministeriet Scavenius Stillingen lod han de danske Nationalsocialister falde, og han undlod at stille Krav i Jødespørgsmaalet, hvor Tilstanden forblev som under hans Forgænger. Dr. Best imødekom endvidere i vid Udstrækning Justitsminister Thune Jacobsens Bestræbelser for at faa overført til dansk Fængsel og Domfældelse Personer, som var blevet arresteret af tysk Politi for illegal Virksomhed.

Ved et Besøg i Aarhus tre Maaneder efter sin Ankomst til Danmark holdt Dr. Best i dansk-tysk Selskab en Tale, hvori han bl. a. udtalte:

»Jeg har Forstaaelse for den danske Egenart og Indstilling, og den Politik, jeg har ført gennem tre Maaneder, er et Bevis for, at jeg har forstaaet noget af den danske Mentalitet.

Dette Kendskab har jeg anvendt til Fordel for det Samarbejde mellem Danmark og Tyskland, ved hvilket den Tillidskrise, som bestod mellem de to Lande, er blevet saa vidt overvundet, at jeg — som De ved — i de sidste Dage ogsaa har optaget Forbindelsen med Hans kgl. Højhed, den danske Kronprins.

Men ogsaa jeg maa bede Danskerne om Forstaaelse for den Situation, det tyske Folk befinder sig i, og for de uhørt vanskelige Opgaver, der er stillet det. Tyskland fører en Kamp, ikke blot for sit eget Land og Folk, men ogsaa for Europas Lande og Folk. . .

Vi kan. . . i denne Kæmp ikke lade os opholde af ond Vilje inden for Europa. Forstaaelsen heraf maa vi forlange af de øvrige europæiske Folk. Jeg forstaaer, at det ikke er lette Tider, Danmark maa igennem. Men Danmark og Tyskland er sammenkædet gennem en geografisk og historisk Skæbne. Vi er i samme Baad, og ingen kan staa af. Men ogsaa udover disse Dage er vi over for begge Folk ansvarlige for Forberedelsen af en bedre Fremtid.«

Den mest fremtrædende Begivenhed i Ministeriet Scavenius' Levetid var Afholdelsen af Valget i Foraaret 1943 til Folketinget og det halve Landsting. Da Grundloven krævede Valget,

maatte jeg arbejde for at faa det gennemført, men uden Dr. Bests Anstrengelser i Berlin var det ikke lykkedes at faa Tyskerne til at gaa med til Valget. Det vilde da være gaaet som i hans For-gængers Tid, hvor de kommunale Valg blev hindrede af Be-sættelsesmagten.

Saavidt jeg forstod Politikerne inden Valget, frygtede de ikke, at Vælgerne skulde søge til det nye særlig nationale Parti »Dansk Samling«, men mange frygtede en Folkedom ved, at Vælgerne holdt sig hjemme paa Valgdagen. De 5 samarbejdende Partier udsendte derfor et fælles Valgopraab, hvori det hed:

»Vore Partier ser forskelligt paa mange Spørgsmaal, men vi staar enige paa det danske Folkestyres Grundlag, og i Fællesskab opfordrer vi Væl-gerne til at benytte den Borgerret, som Landets Grundlov giver dem.«

Hensigten med dette Opraab var at dække Politikerne overfor Vælgerne, idet disse ved at stemme for et af de 5 samarbejdende Partier ikke blot — som Opraabet slog fast — stemte for det Folkestyre, hvis Bevarelse havde været Hovedformaalet for alle vore Bestræbelser, men ogsaa gav deres Tilslutning til Videreførelsen af den Politik, som de 5 Partier Gang paa Gang og senest gen-nem de foran citerede Ordførertaler havde erklæret sig enige i. Et langt klarere Udtryk for det virkelige Forhold gav Dansk Sam-ling, naar det i sit Opraab skrev: »Vil De give Scavenius Deres Velsignelse, da stem paa Konservative, Venstre, Radikale, Rets-forbundet og Socialdemokratiet,« thi det er klart, at man ved at stemme paa et af disse Partier gav den førte Politik sin Tilslut-ning. Det var under disse Omstændigheder berettiget at opfatte Valgets Resultat — ca. 96 % af de afgivne Stemmer for Rege-ringspartierne — som en Bekræftelse af, at det overvældende Flertal af det danske Folk ønskede den hidtil førte Politik fortsat.

Denne Opfattelse af Valget, der jo meget vel kunde forenes med dets Karakter af en Bekræftelse af Folkestyret, idet Udviklin-gen havde vist, at den førte Politik ikke blot var forenelig med men den uomgængelige Betingelse for Folkestyrets Bevarelse, var den eneste, udfra hvilken Valgets Resultat kunde komme til at betyde noget for os i Forholdet overfor Tyskerne. Disses Syn paa Valgresultatet fremgaar af en Kommentar i »Deutsche diplomati-sche Korrespondenz«, der bl. a. skriver:

»Gennemførelsen af Valgene har vist, at den normale, i Forfatningen forankrede Regeringsvirksomhed fuldt ud kan gaa sin Gang i et Land, som tyske Tropper holder besat. Regeringen Scavenius, som i Dag bærer Ansvaret for Varetagelsen af Danmarks Styre, fik ved det overvældende Flertal, som opnaaedes af de Partier, der staar bag ved den, det Vidnesbyrd, at det danske Folk staar bag denne. Danmarks Tilfælde viser, at der hvor Forholdene tillader det i et af Tyskland besat Land kan bevares Livs- og Forfatningsforhold, der ligefrem kan betegnes som svarende til Fredsforhold.«

Andre tyske Kommentarer udtalte, at Danmarks Suverænitet og Forfatning skulde garanteres, saalænge de danske Regeringsorganer indtog en dertil svarende Holdning.

Skulde jeg ved Rigsdagens Sammentræden have forlangt et Tillidsvotum som Følge af den Behandling, der var overgaaet mig under Valgkampagnen? Jeg afstod derfra, thi naar Dr. Best havde den Opfattelse af Valgets Resultat, som udtrykkes i Citatet fra »Deutsche diplomatische Korrespondenz,« kunde dette Indtryk kun svækkes ved en Debat om et Tillidsvotum. Dette vilde ikke have været til nogen Gavn for os.

I Foraaret 1943 begyndte Antallet af Sabotager paany at stige (29 i Februar, 60 i Marts). Den 3. April saa Regeringen sig derfor foranlediget til gennem Samarbejdsudvalget at udsende en indtrængende Appel til Befolkningen om at medvirke til Opretholdelsen af Ro og Orden. Denne Appel har følgende Ordlyd:

»Offentligheden har i disse Dage faaet Meddelelse om en lang Række alvorlige Sabotagehandlinger, der i alle Egne af Landet har været rettet dels imod dansk, dels imod den tyske Værnemagts Ejendom. Disse Handlinger, der forstyrrer Ro og Orden i Strid med Kongens Budskab af 9. April, og som strider mod dansk Lov, betegner en meget farlig Udvikling, der kan drage de alvorligste Følger efter sig. Danske Menneskeliv sættes derved i Fare. Dansk Produktion tilføjes en Skade, som baade nu og i Fremtiden vil sætte sine Spor i Arbejdsløshed. Fortsættes disse Sabotagehandlinger, og lykkes det ikke for de danske Myndigheder at bringe disse lovstridige Handlinger til Standsning, kan alt, hvad vi i disse Aar har fastholdt og bevaret, komme i den alvorligste Fare.

Det har været et uvurderligt Gode, at det i det store og hele er lykkedes at bevare Retshaandhævelsen som et dansk Anliggende. En Fortsættelse heraf er af den mest fundamentale Betydning for os alle. Det maa derfor være en Pligt for alle at bidrage til, at dette kan ske. Rigsdagens Samarbejdsudvalg retter en indtrængende Appel til den danske Befolkning om at forstaa Situationens dybe Alvor og at yde danske Rets- og

Politimyndigheder al fornøden Støtte i Arbejdet med den krævende Opgave, der paahviler dem som en Embedspligt og af hvis Løsning saa meget afhænger.

Med Ro og Værdighed og en fast, frivillig Disciplin har det danske Folk baaret den Skæbne, som Krigen har bragt over vort Land. Denne Indstilling maa vi fastholde Besættelsens Tid til Ende. Derved sikrer vi Bevarelsen af Rettigheder og Opretholdelsen af nationale Institutioner og Værdier, som er os dyrebare.◄

Virkningen af denne Appel blev ringe. Hertil medvirkede, at Tyskerne i stigende Omfang var begyndt selv at overtage Forfølgelsen af Sabotagen. Naar Tyskerne saaledes allerede var i Gang med at berøve Befolkningen det Gode, man ved at paakalde dens Forstaaelse vilde søge at bevare, nemlig Retshaandhævelsens Forbliven paa danske Hænder, ogsaa hvor det gjaldt Sabotage o. l., mistede Befolkningen et væsentligt Motiv til at modsætte sig Sabotage. De af Tyskerne afsagte Domme var væsentligt strengere end de Domme, der var blevet afsagt af danske Domstole, bl. a. kunde Tyskerne anvende Dødsstraf. Den første fra tysk Side afsagte Dødsdom lykkedes det mig dog, under Henviisning til den Virkning dens Udførelse vilde medføre, at faa ændret til livsvarigt Tugthus, ligesom det ved Forhandling lykkedes at opnaa en Ordning, hvorved danske Statsborgere, der idømtes Tugthusstraffe, kunde afsone disse her i Landet i en ved kgl. Anordning af 5. April 1943 oprettet særlig Tugthusafdeling i Horsens Statsfængsel.

Antallet af Sabotager steg i April under Indtryk af de allieredes Fremgang i Tunis til 70, det højeste Tal det nogensinde havde været i en enkelt Maaned. Denne stærke Stigning i Antallet af Sabotagehandlinger er Baggrunden for den indtrængende og alvorlige Appel, Kongen rettede til Befolkningen i den Tale i Radio, han holdt, da han den 15. Maj 1943 efter sin Sygdom paany overtog Regeringens Førelse. Kongen udtalte ved denne Lejlighed bl. a.:

»Fra den første Dag, da den tyske Besættelse af Danmark fandt Sted, har jeg opfordret alle i By og paa Land til at vise en fuldt ud korrekt og værdig Opræden. De forløbne tre Aar har da ogsaa vist, at det danske Folk som Helhed har forstaaet, at det under de alvorlige Forhold, vi gennemlever, er af afgørende Betydning, at Ro og Orden hersker i Landet.

Visse Begivenheder i den senere Tid viser imidlertid, at der findes Personer, som ved Udøvelsen af forkastelige Handlinger tilsidesætter de

Hensyn, som ansvarsbevidste Danske skylder deres Fædreland, om vi skal komme gennem disse alvorlige Tider efter de Linier, som Regering og Rigsdag i fuld Enighed har fastlagt. Disse Handlinger af ansvarløse Personer kan have de alvorligste Følger for saavel Enkeltpersoner som for Samfundet som Helhed. Jeg opfordrer da alle, Gamle som Unge, hver paa sin Plads i Samfundet, til at betænke det Ansvar, enhver Dansker har, og til at være med i Arbejdet for at føre vort Land gennem den kommende Tids Vanskeligheder.«

Sabotagen faldt nu en Smule — Antallet var i Maj, da Krigshandlingerne flovede af, 62 mod 70 i April og gik i Juni, da det samme var Tilfældet, yderligere ned til 44. I Juli steg Antallet imidlertid under Indtrykket af de allieredes Overgang til Sicilien paany til 84, det hidtil højeste Tal i en enkelt Maaned. Denne Udvikling fortsattes i August, da Sabotagen steg til 198 Tilfælde.

16.

Den 29. August 1943

De Allieredes Invasion i Italien opfattedes her i Landet som et sikkert Tegn paa Tysklands nær forestaaende Nederlag. De Kredse herhjemme, der stod bag Sabotage og anden aktiv Modstand mod Tyskerne, vovede sig nu frem af den relative Tilbageholdenhed, de havde fundet det rigtigst at paalægge sig, saalænge de ansaa Krigens Udgang for usikker. Et yderligere Incitament fik Sabotagen ved Meddelelsen i Midten af August om den mellem Sverige og Tyskland afsluttede Overenskomst om Permittenttrafikens Ophør.

Denne Overenskomst fik Betydning for Udviklingen her i Landet udfra to forskellige Synspunkter. For det første betragtedes den som Udtryk for tysk Svaghed, skønt Forholdet var, at Transiteringen af militært Personel ikke længere frembød samme Interesse for Tyskland som før, medens Transiteringen af Levnedsmidler og Materiel fortsattes. Men dernæst mente man herhjemme, at den Transitering, der tidligere havde fundet Sted gennem Sverige, nu vilde finde Sted gennem Jylland og frembyde et egnet Objekt for en Sabotage, der virkelig kunde hæmme de tyske Krigsanstregelser. En Følge heraf blev, at Jernbansabotagen, der i Juli kun havde kunnet opvise 9 Tilfælde, i August steg til 22, samtidig med, at det samlede Antal Sabotagetilfælde paa Baggrund af den almindelige militære Udvikling, der som nævnt antoges at varsle Tysklands umiddelbart forestaaende Nederlag, steg fra 44 Tilfælde i Juni til 84 i Juli og 43 alene i den første Uge af August. Som et Middel til Bekæmpelse af denne

stigende Sabotage forlangte man den 3. August fra tysk Side, at der skulde udsendes officiel Meddelelse om, at nogle danske Sabotører, der var dømt ved tysk Krigsret, skulde afsone Straffen i Tyskland, og at Krav vilde blive stillet om, at alle Sabotører, der af tysk Krigsret blev idømt Frihedsstraf paa 8 Aar eller mere, skulde afsone Straffen i Tyskland.

Jeg var paa det Tidspunkt, da dette Krav fremsattes, borte fra Byen paa en kort Ferie. Spørgsmaalet drøftedes derfor først Onsdag den 4. August mellem Udenrigsministeriets Direktør, Svenningsen, og Politipræsident Kannstein. Det oplystes ved denne Drøftelse, at saavel Dr. Best som Kannstein havde maattet føre en haard Kamp med Militæret for at undgaa at anvende Dødsstraf i Danmark. Modstykket til dette maatte i hvert Fald være, at der blev idømt meget strenge Frihedsstraffe. Selv disse antoges imidlertid ikke at virke tilstrækkeligt afskrækkende, dersom Afsoningen skulde finde Sted her i Landet, og man ønskede dem derfor fremtidig afsønde i Tyskland.

Fra dansk Side henviste man til, at den farlige Sabotage blev ledet fra England, og at de Personer her i Landet, der stillede sig til Raadighed for denne, næppe vilde være paavirkelige selv ved Udsigten til at komme til at afsone deres Straf i Tyskland. Forudsætningen for, at vi havde skærpet vore Straffelove, var for os, at Jurisdiktionen ogsaa i disse Sager skulde blive hos de danske Domstole. Ogsaa Politiets Interesse i at forfølge disse Sager vilde svækkes, dersom Straffene skulde afsønes i Tyskland, og endelig vilde det for Regeringen, hvis Holdning i disse Spørgsmaal var blevet stærkt kritiseret, betyde en Svækkelse, om man fra tysk Side stik imod de Bestræbelser, som gik ud paa at undgaa Afsoning i Tyskland, nu indførte en saadan.

Ved en Drøftelse mellem Finansministeren, Justitsministeren og Direktør Svenningsen samme Dag var man inde paa Tanken om at gaa med til Meddelelse om det konkrete Tilfælde svarende til, hvad man i et Par tidligere Tilfælde havde gjort. Denne Tanke opgav man imidlertid. For det første havde der dengang ikke været nogen Tugthusafdeling her i Landet, medens man nu, netop for at undgaa, at Personer, der var idømt Tugthusstraffe, sendtes til Tyskland, som nævnt havde oprettet en saadan i Horsens, for det andet indløb der Meddelelser om Strejke-

bevægelser og Uro rundt om i Landet, som tydede paa, at Spændingen var saa stærk, at selv en saaledes modificeret Meddelelse kunde udløse Uroligheder, der kunde medføre de alvorligste Konsekvenser. Finansministeren informerede mig nu telegrafisk om Sagen og anmodede mig om at være i Byen den 6. Samtidig tog Justitsministeren og Direktør Svenningsen et Møde med Dr. Best for at formaa ham til at udsætte Sagen til den 6., som var det tidligste Tidspunkt, paa hvilket jeg kunde være i København. Dr. Best, som ved denne Lejlighed skal have lagt stærk Bekymring for Dagen over den stigende Sabotage, der aabenbart af Militæret benyttedes overfor ham til Paavisning af hans Politik's Utilstrækkelighed, kom ved denne Lejlighed ind paa den Tanke helt at undlade Offentliggørelse og blot efterhaanden lade det sive ud, at dømte Sabotører førtes til Tyskland til Afsoning. Justitsminister Thune Jacobsen svarede hertil, at det jo ikke blot var det formelle, det drejede sig om, men ogsaa det reelle: Selve Overførelsen til Tyskland. Iøvrigt vilde Dr. Best med den personlige Forekommenhed, der karakteriserede ham, ikke, at min Ferie skulde afbrydes. Da jeg om Aftenen paa Foranledning af Finansministerens Telegram telefonerede til Udenrigsministeriet for at meddele, at jeg vilde være i Byen den 6., kunde Direktør Svenningsen derfor meddele mig, at det var tilstrækkeligt, at jeg, som Planen hele Tiden havde været, kom til Byen Mandag den 9. August, hvorved vi vandt nogle Dage til at overveje Sagen.

Mandag den 9. afholdtes Ministermøde. I dette vedtoges det enstemmigt at afvise de tyske Krav, en Beslutning til hvilken Nimandsudvalget ligeledes enstemmigt sluttede sig. I Forbindelse med denne Beslutning foreslog jeg mine Kolleger, om Tiden ikke var inde til en Omdannelse af Regeringen, saaledes at en Politiker traadte i Spidsen for denne. Jeg fik Bemyndigelse til at drøfte Spørgsmaalet med Dr. Best, overfor hvem jeg gjorde opmærksom paa, at en saadan Regering vilde staa stærkere overfor Befolkningen og derfor bedre end den nuværende være i Stand til at opretholde Ro og Orden. Dr. Best erklærede imidlertid overfor mig, at det maatte anses for ganske udelukket, saaledes som Forholdene havde udviklet sig, paa nærværende Tidspunkt at faa en Regeringsomdannelse accepteret i Berlin, og at

Alternativet til den nuværende Regering vilde være et Militærdiktatur. Et saadant kunde, som Erfaringerne andetsteds viste, slaa Sabotagen ned ved Hjælp af Bajonetter og Maskingeværer. Hans Bestræbelse var imidlertid at undgaa noget saadant, og han saa derfor meget nødtigt, at Magten gik over til Militæret. For ikke at volde Regeringen yderligere Vanskeligheder gik Dr. Best ind paa at stille Overførslen til Tyskland af Sabotører i Bero foreløbig. Efter saaledes at have bragt i Erfaring, at det eneste, der ved et Regeringsskifte med Sikkerhed vilde opnaas, var, at vi satte det i Efteraaret ved Løsningen af Telegramkrisen opnaede Resultat over Styr og hjælp de Kredse i Tyskland, der ærgrede sig over, at det ikke dengang var lykkedes dem at bemægtige sig Magten i Danmark, til at gøre det nu, besluttede Regeringen at opgive Tanken om en Regeringsomdannelse. Det var mig naturligvis en Tilfredsstillelse, at det under disse Forhandlinger fra forskellige politiske Kollegers Side stærkt fremhævedes, at der indenfor Partierne var en Maaned for Maaned voksende Forstaaelse af og Sympati for Regeringens Arbejde.

De følgende Dage kompliceredes Forholdet ved Strejker i Esbjerg som Reaktion paa et tysk Udgangsforbud foranlediget ved omfattende Sabotager paa Havnen og i Byen.

Paa et Møde Tirsdag den 12. mellem Dr. Best paa den ene Side og Statsministeren, Arbejdsministeren, Socialministeren, Direktør Svenningsen samt 4 Repræsentanter for Fagforeningerne paa den anden Side drøftedes nu Situationen med det officielle Formaal at undersøge, hvad der kunde gøres for at modvirke Strejkebevægelsen, men i Virkeligheden for at give Dr. Best et umiddelbart Indtryk af Arbejderrepræsentanternes Syn paa Stillingen.

Dr. Best fremhævede ved denne Lejlighed Betydningen af, at Repræsentanter for Fagforbundene, Arbejdernes Repræsentanter paa Rigsdagen og andre Tillidsmænd gav Arbejderne rigtig Besked og herved søgte at overbevise dem om, at det aldeles ikke var nødvendigt at gribe til Strejker, og at Forhold som f. Eks. Undtagelsestilstanden i Esbjerg meget vel kunde have været undgaet ved fornuftig Forhandling. Der maatte siges til Arbejderne: »I kan opnaa alt gennem Forhandlinger,« og det maatte siges af deres egne Tillidsmænd.

Fra Arbejderside fremhævede baade Ejler Jensen, Formand for De samvirkende Fagforbund, og Arbejdsmændenes Formand, Axel Olsen, Betydningen af det økonomiske Tryk, hvorunder Arbejderne levede som Følge af den lave Realløn, og at det vilde være muligt at stille Arbejderne til Taals ved en rimeligere Fordeling. Begge d'Herrer erklærede sig rede til at forsøge at faa Arbejderne til at ophøre med Strejker, og Axel Olsen udkastede i denne Forbindelse den Tanke, at Regeringen og De samvirkende Fagforbund i Forening skulde udsende et hertil sigtende Opraab.

Formanden for Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund, Peter Andersen, fremhævede, at der ogsaa ved Slutningen af forrige Krig havde været Arbejderuroligheder. Situationen var nu blot mere spændt, fordi vi havde de tyske Soldater i Landet, ligesom det irriterede Befolkningen at se disse føre Varer ud af Landet.

Jeg fandt overfor denne stærke Fremhævelse af det økonomiske Anledning til at fremhæve, at f. Eks. Strejkebevægelsen i Esbjerg syntes at have været af ren politisk Karakter, medens Arbejdsministeren understregede, at Indførelse af Undtagelsestilstand var et uegnet Middel mod Sabotage, og henstillede til Dr. Best at gøre sin Indflydelse gældende for at forhindre noget saadant. Et absolut effektivt Middel mod Strejker kunde man ikke finde. Man kunde ikke naa videre end til, at Regeringen, Partiet og Fagforbundene gjorde, hvad de kunde for at modvirke Strejkebevægelsen.

Ved et Pressemøde paa Bellevue Strandhotel den 11. havde Dr. Best fremsat en Advarsel overfor de københavnske Morgenblades Chefredaktører m. fl. Dr. Best udtalte her bl. a.:

»Denne Krig vil endnu komme til at vare meget længe. Følgelig vil Nødvendigheden af et dansk-tysk Samarbejde paa dansk Jord endnu meget længe være til Stede. Hvem der vanskeliggør Samarbejdet udløser Konsekvenser, under hvilke Danmark meget længe vil komme til at lide.

Hvem der angriber dansk Produktion og Leverance til Tyskland skader i første Række danske Interesser og bringer desuden det dansk-tyske Samarbejde i Fare. Af disse Grunde er den danske Regering forpligtet til, saavel over for sit eget Folk som over for det tyske Rige, at skride ind paa den virksomste Maade imod saadanne Skadevoldere.

Skulde den danske Regering engang ikke længere være i Stand hertil, maatte de tyske Institutioner se sig nødsaget til selv at overtage Beskyt-

telsen af tyske Interesser. Ligesom den tyske Værnemagt da selv maatte beskytte sig mod ethvert Angreb, som Fjendens Partisaner forsøger at udføre imod den. Man maa stadig gøre sig klart, at den nuværende Tilstand efter alt at dømme endnu vil vare længe, og at derfor Danmarks Interesser kræver en Fortsættelse af den Politik, som hidtil er ført af Kongen, Rigsdagen og Regeringerne Stauning, Buhl og Scavenius, samt en Fortsættelse af Befolkningens hidtidige Holdning.«

I de følgende Dage skærpedes Situationen væsentligt, som Følge dels af Urolighederne i Odense, dels af den stærkt tiltagende Jernbanesabotage i Jylland. Den 18. drøftedes Situationen paa et Møde mellem Regeringen og Nimandsudvalget. Jeg fremhævede her den store Vanskelighed, der beredtes Regeringen ved, at der Dagen efter et Ministermøde i den engelske Radio kunde udsendes, undertiden ordrette, Referater af, hvad der var foregaaet paa Mødet. Denne Indiskretion udvistes ikke af noget af Regeringens Medlemmer — disse delte tværtimod alle min Forargelse over, at noget saadant kunde ske —, men af Grupperne, der, naar Ministrene informerede dem, ikke ansaa sig forpligtede til at behandle de Meddelelser, de fik, med Diskretion. Den engelske Propaganda, i hvilken Christmas Møller spillede en Hovedrolle, slog navnlig paa Betydningen af Sabotagen for vor Stilling efter Krigen. Over for dette Synspunkt, der havde en vis Tilslutning blandt Christmas Møllers Partifæller i Nimandsudvalget, henviste jeg stadig til, at det vilde blive helt andre Hensyn, nemlig de paagældende Stormagters Interesser over længere Sigt, der vilde blive afgørende for deres Holdning til os efter Krigen, og ikke Sabotage, der paa det afgørende Punkt, nemlig Leverancerne til Tyskland af danske Produkter, specielt Landbrugsprodukter, overhovedet ikke betød nogetsomhelst. Umuligheden for Regeringen af at kunne forhandle absolut fortroligt, var for mig en saa besværende Faktor, at jeg alene under Hensyn hertil var rede til at trække mig tilbage. Paa Grund af de alvorlige Følger dette maatte antages at faa for Landet, vilde jeg ikke gøre det af Hensyn til min egen Behagelighed, men først hvis jeg fik et Vink i denne Henseende fra Rigsdagens Side. Paa den anden Side var Forholdet det, at man nu maatte gøre sig klart, om man ønskede en dansk Regering eller ej. Ønskede man en saadan, maatte den have tilstrækkelig Støtte fra Rigsdagen.

Nimandsudvalgets Formand, Buhl, erklærede overfor disse Udtalelser, at der ikke var sket nogen Ændring i Nimandsudvalgets Forhold og derigennem i de samvirkende Partiers Forhold til Regeringen. Der var ingen, der følte Trang til at give mig noget Vink om at træde tilbage, og han kunde derfor ikke se, at der var Grund til nogen Støtteerklæring fra Rigsdagens Side. Min Paastand om, at Sabotagen havde udstrakt Sympati i Befolkningen, ansaa Buhl for urigtig.

Jørgen Jørgensen bekræftede min Udtalelse om Befolkningens Sympati med Sabotagen og erklærede, at det var Politikernes Pligt at rejse en offentlig Mening mod denne: Regeringen kunde ikke blot lade staa til og se alt glide bort fra os. Hvis Tyskerne tog Magten, vilde der foruden de Ulykker, der umiddelbart vilde komme over os, opstaa den store Vanskelighed, at vi ved Besættelsens Ophør stod uden Regering og Administrationsapparat, hvorved der kunde ske uoverskuelige Ulykker. Rigsdagen maatte derfor stille sig bag Regeringen med en Tillidserklæring.

Fra konservativ Side (Kraft) toges til Orde for den Plan, jeg tidligere havde udkastet om at stille en Politiker i Spidsen for Regeringen, og fremhævedes, at det var Befolkningen, der nu havde taget Ledelsen. Jeg henviste heroverfor til, at det var for letkøbt for en Regering at skyde sig ind under den Befolkning, som det netop var dens Opgave at lede. Befolkningen anede intet om det Ansvar, den ved Provokationerne paatog sig, og man kunde derfor ikke lægge Ansvaret paa den. Det var Lederne, der maatte tage Ansvaret. Det maatte derfor lægges hos Politikerne.

Fra Venstre udtalte Knud Kristensen, at Partiernes Stilling til Regeringen ikke var forandret, og at de samarbejdende Partier jo tidligere havde taget Afstand fra Sabotagen, medens Elgaard gik ind for, at man skulde oplyse Befolkningen om det sande Forhold m. H. t. Ophøret af den svenske Transit, der kun drejede sig om en Omlægning af Transporten fra Tropper til Materiel, hvad der kun vilde medføre en Forøgelse af Troppetransporterne gennem Danmark med ca. 20 pCt.

Den radikale A. M. Hansen gik stærkt ind for Udstedelsen af en Erklæring, medens Retsstatsmanden Oluf Pedersen henstillede, at man kombinerede Udsendelsen af en saadan med et Tilsagn om, at Sabotører vilde blive dømt efter dansk Ret, hvis et saadant

kunde faas fra Tyskerne. Han mente, at der blev gjort mig Uret i Befolkningen og forstod fuldt ud, at jeg ønskede et Tillidsvotum for at fortsætte.

Bording erklærede, at der ikke var anden Udvej end at gøre den nuværende Regering saa stærk som mulig. Hertil vilde en Erklæring tiltraadt af Rigsdagen sikkert tjene, ikke fordi man derved kunde pacificere Sabotørerne, men fordi man derved kunde paavirke Befolkningen. Dr. Munch advarede mod den stadi-ge Skelnen mellem Regering og Rigsdag. Det faktiske Forhold var det, at de samvirkende Partier alle var repræsenteret i Rege-ringen, saaledes at de havde Medansvar for alt, hvad Regeringen foretog sig. Naar man opfattede Valget som Udtryk for Utilfreds-hed med Regeringen, var dette efter Dr. Munchs Mening for-fejlet. Valget kunde kun være et Udtryk for, at den overvejende Del af Befolkningen ønskede en Fortsættelse af den Politik, der var blevet ført indtil Valget. Rigsdagsmændene maatte ud og holde Møder i alle Egne af Landet med deres Tillidsmænd og forklare dem Situationen og gøre dem forstaaeligt, hvilke Konse- kvenser Uroligheder, Optøjer og Sabotage vilde medføre. Hvis der var blot den svageste Mulighed for, at Virkningen af en Fæl- leserklæring fra Regering og Rigsdag kunde blive til det Gode, var man forpligtet til at gøre Forsøget.

Nimandsudvalget holdt nu Møde alene, og næste Dag mødtes det igen med Regeringen. Der var imidlertid indløbet nogenlunde beroligende Efterretninger fra Odense, hvorhen en Række frem- staaende Repræsentanter for Arbejderbevægelsen var rejst for at søge at paavirke Arbejderne til snarest paany at gaa i Arbejde. Socialdemokraterne var ret aktive for at faa tilvejebragt Fred, formentlig fordi de saa, at Ledelsen i Fagforeningerne gled fra dem, maaske ogsaa noget under Indtrykket af en Samtale, nogle af Partiets ledende Folk, nemlig fhv. Statsminister Buhl, Alsing Andersen, Hedtoft og H. C. Hansen ved en Middag hos den tyske Legationsraad Duckwitz havde haft med Dr. Best. Ved denne Middag havde man drøftet Spørgsmaalet om en Regering under Ledelse af en Politiker, og Dr. Best havde over for de her nævnte Herrer udtalt sig paa samme Maade, som over for mig, nemlig, at Alternativet til den siddende Regering var Militær- diktaturet.

Sagen stod nu paa, at Regeringen, saafremt man ikke kunde enes om en Erklæring, maatte træde tilbage, og det eller de Partier, der ikke vilde gaa med til en Erklæring, tage Ansvaret herfor. I et Møde med Nimandsudvalget d. 20. drøftedes Formuleringen af en saadan Erklæring, hvorved Kraft fremsatte Krav om, at Erklæringen skulde indeholde en Passus, der kunde opfattes som en Irettesættelse til Værnemagten. Da dette naturligvis kun vilde irritere Tyskerne, der i Forvejen var misfornøjede med, at Dr. Bests Imødekommenhed i Spørgsmaalet om at føre Sabotører til Strafafsoning i Tyskland var blevet udtydet som Svaghed og forklaret som et Nederlag for Tyskerne baade her og i den engelske Radio, kunde jeg ikke gaa med hertil. Knud Kristensen støttede mig i, at det hele ikke maatte sættes saaledes op, at det af Tyskerne kunde opfattes som et Nederlag for dem. Buhl fremhævede ligeledes, at det afgørende jo var, hvorledes Tyskerne saa paa det. Der nedsattes et Redaktionsudvalg, som efter flere Timers Arbejde fremkom med et Udkast, som efter endnu en Forhandling, hvorunder de Konservative stadig søgte at faa givet Erklæringen en mod Tyskerne rettet Brod, omsider vedtoges Kl. 3,30 om Natten.

Erklæringen, der efter i Statsraad at være tiltraadt af Kongen, udsendtes d. 21. August, har følgende Ordlyd:

»I Statsraadet Lørdag forelagde Statsministeren følgende Opraab, som Regeringen og Rigsdagens Samarbejdsudvalg med Tilslutning af de samarbejdende Partiernes Rigsdagsgrupper retter til det danske Folk. Hans Majestæt Kongen bifaldt Udsendelsen af dette Opraab:

Under den tyske Besættelse, der nu varer paa fjerde Aar, har det været uundgaeligt, at der af og til er opstaaet visse Gnidninger. Selve Besættelsens Langvarighed fremkalder en større Modtagelighed over for formodede Fornærmelser og stigende Utaalmodighed og Irritation i Befolkningen.

I den sidste Tid er der indtraadt Begivenheder af faretruende Karakter. Sabotage er øvet i stigende Omfang, Demonstrationer er forekommet forskellige Steder, og der er gjort Forsøg paa at bringe Jernbaner og offentlige Værker til Standsning. En Fortsættelse af saadanne Tilstande vil være af ødelæggende Virkning for danske Samfundsforhold. Tilførsler af Levnedsmidler og Brændsel vil blive hæmmet, og der vil opstaa alvorlige Forstyrrelser af den ordnede Produktion til Skade for hele Befolkningen.

For den danske Regering har det stedse været Opgaven at fjerne Vanskeligheder og paa det bedste varetage den danske Befolknings Interesser over for de tyske Myndigheder. Dette vil ogsaa blive Tilfældet over for de senest indtrufne Begivenheder.

Skal det lykkes at føre dansk Folkestyre og Samfundsliv frelst gennem Krigens Ulykker og Farer, er Befolkningens Medvirken hertil nødvendig.

Med denne dybt alvorlige Situation for Øje retter Regeringen og Samarbejdsudvalget med Tilslutning af de samarbejdende Partiers Rigsdagsgrupper en indtrængende Opfordring til den danske Befolkning om ikke paa nogen Maade at udæske til eller lade sig udæske til uoverlagte Handlinger, men bevare Ro, Besindighed og Sammenhold. Enhver, der ønsker, at dansk Styre i Landet skal bevares, maa føle det som sin Pligt i alle Forhold at bidrage til, at lovordnede Tilstande fortsat kan oprettholdes. Ingen maa tage sig selv til Rette. Det er de lovlige Myndigheder og de ansvarlige Ledere, der maa foretage de Skridt, som er nødvendige til Beskyttelse af danske Interesser.◄

Allerede inden Udsendelsen af denne Erklæring var der i et Ministermøde d. 23. gennem Kannstein modtaget Meddelelse om, at General v. Hanneken i de nærmeste Dage maatte ventes at ville stille Krav om, at det danske Politi med Vaabenmagt skulde opretholde Ro og Orden og tage Ansvaret herfor, mod at Tyskerne til Gengæld lod være at benytte Vaaben over for den danske Befolkning. Der var i og for sig Sympati for en saadan Ordning, som understregede det, man hele Tiden fra dansk Side havde bestræbt sig for at gennemføre, nemlig at Retshaandhævelsen var et dansk Anliggende. Fra forskellig Side gjorde man imidlertid gældende, at man ikke kunde stole paa, at Politiet vilde benytte sine Vaaben, ligesom vi alle var enige om, at hvis Tyskerne alligevel begyndte at bruge Vaaben, maatte det danske Politi trække sig tilbage, da vi under ingen Omstændigheder ønskede, at det danske Politi og det tyske Militær skulde handle Side om Side.

De følgende Dage indløb der Meddelelser om Uro i en Række Byer, ligesom der gik Rygter om en forestaaende Generalstrejke i København. For at forekomme en saadan indkaldtes Nimandsudvalget af Socialdemokratiet. Dette resulterede i, at Fagforeningerne indkaldte til et Møde. Her tog Buhl, Alsing Andersen og Lauritz Hansen til Orde mod en Generalstrejke, og det vedtoges med overvældende Flertal at udsende et Opraab til Arbejderne af følgende Indhold:

»Til Hovedstadens Arbejdere. I en alvorlig Stund retter Formanden for Hovedstadens Fagforeninger sammen med Fagforbundenes Formænd og den socialdemokratiske Arbejderbevægelses politiske Tillidsmænd i København-Frederiksberg en Appel til Hovedstadens Arbejdere om at staa fast sammen om den Linie, som hidtil har skabt Respekt om dansk Arbejderbevægelse.

Under tre Aars Besættelse har vi med denne Linie søgt at sikre det danske Folk dets demokratiske og organisationsmæssige Rettigheder. Den socialdemokratiske Arbejderbevægelse kan med Stolthed pege paa, at den uden Vaklen har holdt sin væsentlige Del af den Front, hvis Formaal har været paa een Gang at sikre det danske Folkestyre og det danske Folks nationale Selvhævdelse.

I den seneste Tid har Provokatører af blandet Oprindelse søgt at lokke danske Arbejdere ud i desperate politiske Eventyr.

Nu har disse Provokatører begyndt deres Spekulationer i Hovedstaden. Uansvarlige Kredse forsøger ved anonyme Opraab at opkaste sig til Ledere for de organiserede Arbejdere. Ved falske Lokketoner forsøger disse Kredse, der aldrig har haft nogen Interesse for Demokratiet eller for Arbejderbevægelsen, at forlede Hovedstadens Arbejdere til Letsindigheder.

De har nu den Dristighed at opfordre Arbejderne til at lægge Krop til disse Spekulationer, idet de kynisk opfordrer til Strejker og Uroligheder.

De valgte, ansvarlige Tillidsmænd for Hovedstadens faglige og politiske Arbejderbevægelse udtaler deres Fordømmelse af denne ansvarsløse Provokatørgerning. Forsamlingen peger paa, at Virkeliggørelsen af saadanne Planer uvægerlig vil betyde en Katastrofe baade for Arbejderhjemmene og for hele det danske Folk. Forsamlingen opfordrer derfor Hovedstadens Arbejdere til at forstaa deres store Ansvar baade for deres egen Bevægelse og for Folkets nationale Interesser.

Nu skal Sammenholdet og Kammeratskabet staa sin Prøve.

Vis derfor alle Provokationer tilbage. Følg i enhver Situation kun de Paroler, som jeres egne ansvarlige Organisationer udsteder.«

I Nimandsudvalget havde man ogsaa drøftet Spørgsmaalet om de store Erhvervsorganisationers Stilling. Formændene for disse var senere blevet indbudt til et Møde i Handelsministerens Hjem, hvor Handelsministeren havde henstillet, at Organisationerne gik ind for tilsvarende Udtalelser, som dem Arbejderne var gaaet ind for, da man ikke kunde lade Arbejderne staa alene herom. Et hertil sigtende Opraab udsendtes d. 25.

Den 23. modtog jeg en Note fra Dr. Best, hvori han bl. a. udtalte:

»Begivenhederne i de sidste to Uger har hos den tyske Værnemagt vakt Frygt for, at den danske Stats Organer enten ikke har Vilje til eller ikke har Magt til at skride ind mod Sabotører, Demonstranter og Uro-stiftere paa saa virksom en Maade, at der ikke tilføjes tyske militære Interesser Skade.

Inden den tyske Værnemagt maatte tænke paa selv at træffe Foranstaltninger til Sikring af dens Krigsførelse, rettes der endnu en Gang til den danske Regering en Opfordring om at gøre det yderste for at forhindre en saadan Ændring af Situationen.

Jeg beder Dem derfor paa den tyske øverstkommanderendes (Befehlhabers) og egne Vegne over for mig at afgive Erklæring om, at den danske Regering er besluttet paa at træffe alle til Opretholdelse af Ro og Orden og til Gennemførelse af gældende Love fornødne Foranstaltninger under Anvendelse af alle Statens til Raadighed staaende Magtmidler, om fornødent ogsaa med Indsats af Vaabenmagt.«

Jeg tog straks en Samtale med Dr. Best, hvorunder han udtalte, at Notens Hensigt var at faa en positiv Udtalelse fra den danske Regering om, at den med alle til Raadighed staaende Midler vilde opretholde Ro og Orden. Med en saadan Note i Haanden vilde han forsøge at berolige Militæret, der var meget nervøst, ikke paa Grund af Sabotagen som saadan, men fordi man ventede Invasion og under en saadan ikke kunde have Uro bag sine Linier.

Jeg svarede hertil, at Forudsætningen for, at Regeringen afgav et saadant Tilsagn, maatte være, at Roens Opretholdelse da ogsaa virkelig overlodes de danske Myndigheder. Dette erklærede han sig enig i. Ved Sagens Behandling i Ministermøde den følgende Dag — d. 24. August — forelagde jeg et Udkast til Svar, der bl. a. gav Tilsagn om, at der vilde blive anvendt Vaabenmagt til Opretholdelse af Ro og Orden.

Under den Diskussion, der nu udspandt sig, var man enig om, at Politiet skulde gøre Brug af sine Skydevaaben, hvor det stod over for konkrete Voldshandlinger, saasom Plyndring af Butikker o. l., uden at Politiet herved skulde foretage nogen Afvejelse af, om det drejede sig om Butikker, hvor Værnemagten i særlig Grad handlede, men at Politiet derimod ikke blindt skulde fyre ind i demonstrerende Folkemængder o. l.

Fra Venstres Side gik Elgaard stærkt ind for en langt mere haandfast Optræden af Politiet end tidligere, medens Brorsen vilde begrænse Politiets Indgriben. Paa Forslag af Gunnar Larsen

ændredes Udtrykket i mit Udkast »om fornødent med Vaabenmagt« til Udtrykket »derunder Reglerne for Politiets Anvendelse af Vaaben«. Ordlyden blev herefter følgende:

»I Overensstemmelse med den Indstilling, Regeringen har haft lige fra Besættelsens Begyndelse, har jeg den Ære som Svar paa Deres ovennævnte Note at erklære, at den danske Regering er besluttet paa at træffe alle til Opretholdelse af Ro og Orden og til Gennemførelse af gældende Love fornødne Foranstaltninger under Anvendelse af alle Statens til Raadighed staaende Magtmidler i Overensstemmelse med de herom gældende almindelige Bestemmelser, derunder Reglerne for Politiets Anvendelse af Vaaben.

Til denne Erklæring er det mig magtpaaliggende at føje den Udtalelse, at det efter Regeringens Opfattelse i det gode dansk-tyske Samarbejdes Interesse er en nødvendig Forudsætning for, at de foran omtalte Bestræbelser for at tilvejebringe og opretholde Ro og Orden ikke skal mislykkes, at Værnemagten fra sin Side vil bidrage til, at der ikke, hvad Ordenshaandhævelsen angaar, opstaar nogen Konkurrence mellem den danske Ordensmagt og den tyske Værnemagt. Af Hensyn til den danske Ordensmagts Autoritet over for Befolkningen er det en Nødvendighed, at denne kan føle sig overbevist om, at Ordenshaandhævelsen udelukkende er et rent dansk Anliggende.

Jeg vil derfor finde det meget ønskeligt, om Befehlhaber for de tyske Tropper i Danmark vilde lade samtlige Pladskommandanter tilgaa fornøden Instruction om, at tyske Tropper ikke griber ind som ordenshaandhævende Faktor over for Demonstrationer, Opløb o. lign., og jeg knytter hertil Haabet om, at Værnemagten stadig vil bevare den Ro og Besindighed, som hidtil i Almindelighed har præget dens Opræden, saaledes at det undgaas, at tyske Soldater selv giver Anledning til, at der opstaar Gnidninger.«

Imidlertid var Dr. Best blevet kaldt til Berlin til Rapport. At dette ikke betød nogen Bedring af Situationen fik vi et Indtryk af, da hans Stedfortræder, Gesandt Barandon, ved et Besøg i Udenrigsministeriet meddelte, at Generalen vilde gribe meget alvorligt ind i Aarhus og Aalborg, dersom to tyske Skibe med Materiel til Værnemagten, der ventedes til disse Byer, ikke skulde kunne blive lossede. Samtidig udtalte han sin alvorlige Betænkelighed dels ved de fortsatte Strejker dels ved den Behandling, man i Odense havde givet Pigebørn, der havde haft Samkvem med tyske Soldater. Endelig bebudede han drastiske Forholdsregler, hvis ikke Gerningsmændene til et Overfald paa en tysk Officer i Odense blev fundet og straffet. M. H. t. dette sidste Spørgsmaal vedtoges

det hurtigst muligt at betale den Bod paa 10.000 Kr. til tysk Røde Kors, som Dr. Best havde ment var tilstrækkeligt til at bringe denne Affære i Orden, idet jeg dog udtalte min Tvivl om, hvorvidt dette vilde holde Stik. I Ministermøde d. 26. kunde jeg give Meddelelse om, at Noten til Dr. Best var afsendt, og at der i Odense-Affæren dels var udtalt en Beklagelse dels sendt en Check paa 10.000 Kr. I dette Møde forelaa Oplysninger, der tydede paa, at Uroen overalt i Landet var i Aftagende og helt undertrykt i København, efter at man Aftenen før havde foretaget omfattende Anholdelser. Der syntes saaledes al Udsigt til, at Regeringen kunde faa Hold paa Situationen, naar blot Politiet gjorde sin Pligt. Paa den anden Side var Situationen labil, og man drøftede derfor i dette Ministermøde ogsaa Spørgsmaalet om den statsretlige Situation, der vilde opstaa, saafremt Regeringen traadte tilbage under Forhold, hvor Kongen ikke under en Ministers Medunderskrift kunde bevilge dens Demissionsbegæring.

Lørdag d. 28. Kl. 9 om Morgenen aflagde jeg, efter Anmodning, Besøg hos Dr. Best, der Dagen forud var vendt tilbage fra Berlin. Han underrettede mig om de Krav, der nu vilde blive stillet. Over for mine Modargumenter svarede Dr. Best, at han allerede havde gjort alle disse gældende i Hovedkvarteret, hvor han for øvrigt var blevet meget ilde behandlet. Han ansaa sig selv for en død Mand, efter at hans Politik havde lidt Skibbrud. Noget Krav om Regeringens Afgang stillede Dr. Best ikke, men betonedede blot, at Forudsætningerne for den videre Udvikling af det danske-tyske Forhold nu var helt andre. Han overrakte mig derefter to Aktstykker indeholdende de tyske Krav. De lød saaledes:

»Den danske Regering skal øjeblikkelig erklære Undtagelsestilstand over hele Landet.

Undtagelsestilstand skal omfatte følgende Enkeltforanstaltninger:

1. Forbud mod at mere end fem Personer samles offentligt.
2. Forbud mod enhver Strejke og Understøttelse af strejkende.
3. Forbud mod enhver Forsamling i lukkede Rum eller under aaben Himmel.

Forbud mod at betræde Gaderne mellem Kl. 20,30 og Kl. 5,30. Lukning af Restaurationer Kl. 19,30.

Aflevering inden 1. September af alle endnu forhaandenværende Skydevaaben og Sprængstoffer.

4. Forbud mod enhver Generen af danske Statsborgere paa Grund af deres eller deres paarørendes Samarbejde med tyske Myndigheder eller Forbindelse med Tyske.
5. Indførelse af Pressecensur under tysk Medvirken.
6. Oprettelse af danske Hurtigdomstole til Paadømmelse af Handlinger, der strider imod de til Opretholdelsen af Sikkerhed og Orden udstedte Anordninger.

For Overtrædelse af de forannævnte Anordninger skal der trues med de højeste Straffe, der kan komme i Betragtning efter den for Tiden gældende Lov om Bemyndigelse for Regeringen til at træffe Bestemmelser til Opretholdelse af Ro, Orden og Sikkerhed. For Sabotagen og enhver Medvirken hertil og for Angreb paa den tyske Værnemagt og dens Medlemmer samt for Besiddelse af Skydevaaben og Sprængstoffer efter d. 1. September skal der ufortøvet indføres Dødsstraf. Rigsregeringen forventer den danske Regerings Akcept af foranstaaende Fordringer inden Kl. 16 i Dag.

København, den 28. August.«

»Rigsregeringen har beordret mig til paa Grund af de i Odense forefaldne Episoder og særlig paa Grund af det skete Overfald paa en tysk Officer at meddele den danske Regering følgende:

1. Byen Odense skal inden fem Dage betale en Bod paa 1 Mill. Kr. til en Kasse, som den Befalingshavende over de tyske Tropper vil angive.
2. Den danske Regering træffer de fornødne Foranstaltninger for at finde og udlevere til de tyske Besættelsesmyndigheder de Personer, der er skyldige i Mishandlingen af den tyske Officer. Indtil Udleveringen af de skyldige har fundet Sted, træffes der følgende Straffeforanstaltninger over for Odense:
 - a. Færdsel paa Gaderne fra Kl. 20 til Kl. 5 forbydes.
 - b. Alle Biografer, Teatre og andre Forlystelsessteder lukkes.
 - c. Restaurationer lukkes fra Kl. 19.
3. Hvis de skyldige ikke skulde være udleveret inden d. 5. Sept., vil ti af Besættelsesmagten udvalgte Indbyggere i Odense blive arresteret og holdt i Arrest, indtil Udleveringen af de skyldige sker.
4. Rigsregeringen meddeler den danske Regering, at den i Tilfælde af en Gentagelse af saadanne Episoder vil skride til endnu skarpere Forholdsregler.

W. Best.«

Paa min Forespørgsel om, hvilke Konsekvenser det vilde medføre, dersom vi sagde Nej, saa Best sig ikke i Stand til at give noget Svar. Kl. lidt over 10 gav jeg i et Ministermøde Meddelelse om de tyske Krav. Kl. 11 afholdtes et Fællesmøde mellem Regeringen og Nimandsudvalget. I dette var jeg enig med mine Kolleger i at tage Bruddet nu, skønt det i Betragtning af de farlige

Muligheder, et Afslag indeholdt, vilde have været min Pligt — og ogsaa en logisk Følge af hele Forhandlingspolitiken — om jeg havde søgt en Forhandling om Lempelser, hvis saadanne var mulige. Efter min Samtale med Dr. Best ansaa jeg imidlertid en Forhandling for udsigtsløs, saaledes at det kun var et Spørgsmaal om Taktik, om man vilde gribe Sagen an i et eller to Tempi. For det Tilfælde at man under Hensyn til de uoverskuelige Konsekvenser af et Afslag maatte foretrække det sidste, havde jeg medtaget et Modforslag. Da jeg paa Opfordring af Dr. Munch oplæste dette Udkast til Svar, viste det sig, at der ikke var Stemning for at gaa denne Vej, hvorefter jeg opfordrede Buhl, der var Hovedtalsmanden for blankt Afslag, om at give mig et Udkast til Svaret.

Efter Mødet begav jeg mig til Referat paa Amalienborg, hvorefter Kongen modtog Nimandsudvalget, for derigennem at danne sig et umiddelbart Indtryk af Folkerepresentationens Stilling. Herefter afholdtes Statsraad. I dette sluttede Kongen sig til den trufne Beslutning og takkede Regeringen for det Sammenhold, der indtil nu havde bestaaet mellem Kongemagt og Regering, ligesom Kongen bifaldt, at Forsvarsministeren havde givet Hær og Flaade Ordre til, at der over for den Afvæbning af det danske Militær, der nu maatte ventes foretaget fra tysk Side, ikke maatte gøres Modstand. Svaret til Tyskerne afsendtes derefter pr. Bud, for at kunne være fremme inden den fastsatte Frist Kl. 4 Eftermiddag. Det har følgende Ordlyd:

»Ved den Ordning, der blev truffet den 9. April 1940, etableredes en Tilstand, hvis Hovedformaal var at sikre Opretholdelse af Ro og Orden i Landet. Regeringen har i hele den forløbne Tid haft det Formaal for Øje, og indtil den sidste Tid er det i det store og hele lykkedes at gennemføre disse Bestræbelser, som i saa Henseende paa forskellig Maade er blevet udfoldet.

Regering og Rigsdag har gjort deres Bedste for at holde Befolkningen i Ro. Senest er der d. 21. Aug. 1943 med Hans Majestæts Billigelse af Regeringen og Rigsdagens Samarbejdsudvalg, med Tilslutning af de samarbejdende Partiers Rigsdagsgrupper, blevet udsendt et Opraab, hvori Befolkningen paa indtrængende Maade opfordres til at undgaa uoverlagte Handlinger og bevare Ro og Besindighed. Dette Opraab har fundet Genklang i alle Kredse i Befolkningen, og saavel Arbejderorganisationerne som de store Erhvervsorganisationer har ved Erklæringer, offentliggjort

den 24. og 26. Aug. 1943, givet Regeringens og Rigsdagens Opraab deres Tilslutning.

Det kan allerede nu fastslaas, at disse Aktioner har haft Virkning. Der er tydeligt indtraadt en Afspænding, og Regeringen nærer begrundet Haab om, at det vil lykkes at bekæmpe den igangværende Strejkebevægelse, saaledes at Arbejdsforholdene igen vil falde til Ro her i Landet.

Regeringen er, som udtalt i Statsministerens Note af 26. Aug. 1943, rede til at træffe alle til Opretholdelsen af Ro og Orden til Gennemførelsen af gældende Love fornødne Foranstaltninger, under Anvendelse af alle til Statens Raadighed staaende Magtmidler i Overensstemmelse med de herom gældende Bestemmelser, derunder Reglerne for Politiets Anvendelse af Vaaben.

En Iværksættelse af de fra tysk Side krævede Foranstaltninger vilde tilintetgøre Regeringens Muligheder for at holde Befolkningen i Ro, og Regeringen beklager derfor, at den ikke kan finde det rigtigt at medvirke til disse Foranstaltningers Gennemførelse.«

Man maatte nu afvente Reaktionen fra tysk Side. Denne kom Natten mellem den 28. og 29. August, da jeg Kl. 4 om Morgenen modtog en Skrivelse fra General von Hanneken. I denne meddelte Generalen mig, at da den danske Regering ikke var i Stand til at opretholde Ro og Orden, havde den tyske Værnemagt overtaget den udøvende Magt, hvormed Regeringens Funktioner var ophørt.

Denne Skrivelse forelagde jeg paa et Ministermøde Kl. 10 Søndag d. 29. Der var her Enighed om, at Tyskerne ifølge Haagerreglementet var berettigede til, saafremt de ansaa det for nødvendigt af Hensyn til Opretholdelse af Ro og Orden, selv at overtage den udøvende Magt, og at en Protest følgelig vilde være unyttig. Paa den anden Side var der ogsaa Enighed om, at de ikke kunde afsætte Kongen og Regeringen, men blot suspendere disse Organers Beføjelser. Da Kongen ifølge Grundloven udøver sin Magt gennem sine Ministre, og da han, efter at baade han og vi var traadt ud af Funktion, hverken kunde afskedige os med min Kontrasignatur eller udnævne en ny Statsminister, under hvis Ansvar vor Afskedigelse kunde finde Sted, kunde vi formelt overhovedet ikke afskediges. Finansminister Kofoed oplyste i denne Forbindelse, at han Aftenen før havde været indkaldt til et Møde hos Justitsministeren, hvor ogsaa Højesteretspræsident, Dr. jur. Troels Jørgensen havde været til Stede, og hvor man havde drøftet de foreliggende statsretlige Muligheder. Højesteretspræsiden-

ten havde ved denne Lejlighed udtalt, at det vilde være en Forbrydelse, hvis Ministrene svigtede Kongen; hvis de gik og lod Kongen alene, vilde Efterkrigstiden aldrig tilgive dem. Denne Betragtning faldt sammen med, hvad Professor i Statsret Poul Andersen tidligere havde udtalt over for Finansministeren.

Jeg delte ganske de Synspunkter, Finansministeren her havde fremført. Selv om der ikke kunde være Tvivl om, at det behageligste for os rent personligt var at meddele Kongen, at vi ikke længere betragtede os som hans Ministre, kunde man ikke i den foreliggende Situation anlægge personlige Synspunkter. Det var efter mit Skøn med Rette blevet bebrejdet Ministeriet Zahle, at det i 1920 havde anvendt denne Fremgangsmaade. Nu var Situationen langt farligere, og man risikerede at sætte hele Kongemagten paa Spil. Adskillige af de politiske Ministre henviste imidlertid til, at man fra tysk Side ønskede, at vi skulde afgaa definitivt.

Paa dette Standpunkt af Forhandlingen stillede jeg det Forslag, at vi skulde indgive vor Demissionsbegæring, som saa skulde blive liggende hos Kongen. Da Direktør Svenningsen heroverfor gjorde opmærksom paa, at der fra tysk Side ønskedes en Udtalelse til Offentligheden om, at vi var traadt tilbage, supplerede jeg mit Forslag derhen, at vi skulde offentliggøre, at vi havde indgivet vor Demissionsbegæring og var traadt ud af Funktion, hvorved der ikke kunde paalægges os noget Ansvar for, hvad der maatte ske. Direktør Svenningsen satte sig derpaa i Forbindelse med Dr. Best, der meddelte, at han ikke lagde Vægt paa, under hvilken Form vi gik. Det var et internt dansk Spørgsmaal, som Tyskerne ikke vilde blande sig i, naar blot det blev meddelt offentligt, at vi var ophørt med at fungere. Mit Forslag vedtoges derefter enstemmigt.

Derefter diskuteredes Embedsmændenes Stilling. Disse ønskede som Forudsætning for at fungere videre, at Regeringen og Kongen udsendte et Opraab til dem herom. Et Opraab, der paalagde Embedsmændene at fungere videre, ønskede ogsaa Tyskerne, at Regeringen inden sin Afgang udstedte. Da vi herved vilde paatage os Ansvaret for at tilraade andre at fortsætte under Forhold, hvor vi selv havde ment at maatte give op, kunde vi ikke gaa med til at udsende et saadant Opraab, men kun et, der stillede Embedsmændene frit. Ved Middagstid havde Embedsmændene et

Møde med Genneral v. Hanneken, der ved denne Lejlighed havde været ret moderat — der havde f. Eks. ikke været Tale om at afkræve Embedsmændene nogen Loyalitetserklæring; der fremkom kun en Henstilling om at fungere videre af Hensyn til Land og Folk. Et Udkast til en Erklæring, som man tænkte sig tiltraadt af Kongen, sendtes derefter dels til Kongen, dels til Dr. Best, som imidlertid maatte spørge i Berlin, da Kongens Stilling under den nye Tingenes Tilstand endnu var uklar. I Mellemtiden opstod der pludselig Vanskeligheder i Regeringen, idet Bording og Jørgen Jørgensen kategorisk nægtede at gaa med til den Form for Afgang, de om Formiddagen havde givet Tilslutning til. De Ting, der skete nu med Skyderi i Gaderne o.s.v., vilde de to Her- rer paa ingen Maade have noget Medansvar for. Dette kunde efter deres Opfattelse kun undgaas ved, at man definitivt brød af og smed Tøjlerne, enten saaledes, at man meddelte Kongen, at Regeringen var gaaet, eller derved, at man fik Kongen til at underskrive Demissionsbegæringen.

Den 30. afholdtes et nyt Ministermøde, efter at der om Mor- genen havde været et Møde mellem de tre socialdemokratiske Ministre og fhv. Statsminister Buhl. Henvisninger til, at kun Kon- gen kunde afsætte Ministeriet, og at man ved at formaa Kon- gen til udenom Forfatningen at afskedige os, kun gik Tyskernes Ærinde, prellede ganske af paa d'Herrer, ligesom ogsaa Henvis- ninger til at man ved en saadan Fremgangsmaade satte Rigsdagen helt ud af Spillet. Paa et Spørgsmaal til Jørgen Jørgensen om, hvorledes Dr. Munch saa paa Spørgsmaalet, svarede han, at Dr. Munch delte min Opfattelse: At man skulde indgive en Demis- sionsbegæring, som derefter skulde hvile.

Paa dette Tidspunkt kom Kabinetsekretæren til Stede. Han meddelte, at Kongen var rede til at udsende en Erklæring til Em- bedsmændene af det angivne Indhold, naar blot Regeringen kun- de samles om den, og erklærede i øvrigt, at Kongen vilde føle sig svigtet, hvis man ikke nu stod sammen, og at han var enig i mit Forslag om den hvilende Demissionsbegæring. Forudsætning- en var dog, at Ministeriet stod sammen om ham, saaledes at vi stadig formelt var Ministre, indtil et nyt Ministerium kunde dan- nes i Overensstemmelse med Grundlovens Forskrifter. Kabinets- sekretærens gentagne Udtalelser om, at Kongen forventede, at

Regeringen ikke svigtede ham, gjorde et saadant Indtryk paa de Ministre, der hidtil havde modsat sig Demissionsordningen, at de opgav Modstanden mod den hvilende Demissionsbegæring.

Efter at denne Henstilling fra Kronens Side havde overvundet det sidste Udslag af Splittelsen inden for Kabinettet, ventedes der kun paa Svar fra Berlin, om hvorvidt man fra tysk Side var enig i, at Erklæringen til Embedsmændene udsendtes baade i Regeringens og Kongens Navn. Da dette Svar endnu ikke hen mod Aften d. 30. Aug. var indløbet, mente jeg ikke, det var tilraadeligt at vente længere, hvorfor man enedes om at udsende Erklæringen alene i Regeringens Navn men i den af Kongen godkendte Form. Ministeriets Medlemmer tog herefter Afsked med hinanden, hvorefter jeg begav mig til Sorgenfri og indgav Ministeriets Demissionsbegæring, som forblev hvilende til 5. Maj 1945.

Der udsendtes derefter til Offentligheden følgende Meddelelse:

»Ministeriet Scavenius har den 29. August til Kongen indgivet sin Demissions-Begæring og er straks ophørt at fungere.

Administrationen i Ministerierne og Generaldirektoraterne ledes indtil videre af vedkommende Departementschef, Generaldirektør eller Direktør.«

Opraabet til Tjenestemændene fik følgende Ordlyd:

»I denne for vort Land saa alvorlige Time ønsker vi paany at opfordre Befolkningen til at udvise Ro og Besindighed. Særligt er det os magtpaaliggende at udtale, at vi forventer, at alle Statens Tjenestemænd i den forhaabentlig korte Tid, Undtagelsestilstanden vil vare, forbliver paa deres Post og under deres Ansvar som Tjenestemænd fortsætter deres Gerning til Bedste for Land og Folk, saaledes at det søges undgaaet, at der opstaar Gnidninger mellem Statens Organer og de tyske Autoriteter, der i Kraft af Krigens Love og den erklærede Undtagelsestilstand midlertidig har en særlig Myndighed at udøve.«

Den 29. August indhentede den tyske Overkommando, hvad den i de forløbne Aar ved Udviklingen i Danmark mere og mere var blevet overbevist om, at den havde forsømt d. 9. April 1940. At det saa længe lykkedes i det væsentlige at bevare vor Status af 9. April blev afgørende for Danmarks Skæbne baade under og efter Krigen.

EFTERSKRIFT

Lad mig slutte med kort at rekapitulere de Forhold, der blev afgørende for, at Danmark slap bedre gennem Besættelsen end noget andet af Tyskerne besat Land.

1. Kongen og Regeringen havde ved det tyske Overfald d. 9. April 1940 det moralske Mod ikke at indvikle Landet i en udsigtsløs Kamp mod de indtrængende tyske Tropper. Herved blev Danmark ikke udsat for de Ødelæggelser og Bombardementer, der vilde være fulgt med en nok saa kortvarig Krig, og Grundlaget blev lagt for den Status, som Danmark, trods store Vanskeligheder ude- og indefra, bevarede til d. 29. August 1943, ja, det væsentlige, Administrationen paa danske Hænder, lige til Tysklands Sammenbrud.

2. Forhandlingspolitiken, der indledes d. 9. April og under Indtrykket af den daværende tyske Aggresivitet aktiveredes d. 8. Juli 1940, viste sig egnet til at opretholde denne Status trods tysk Pres for at faa indført et ændret Styre. Forudsætningen paa tysk Side var, at den danske Regering kunde bevare Ro og Orden i Landet, thi i modsat Fald maatte denne Opgave overtages af Besættelsesmagten. Det var Nervøsiteten hos den tyske Ledelse, der fremkaldtes ved Frygten for en allieret Invasion i Forbindelse med den fra 1942 tiltagende Sabotage og de politiske Strejker i 1943, som fik det tyske Militær til at afsætte den danske Regering d. 29. August 1943.

Forhandlingspolitiken formaaede endvidere at sikre den danske Industri Beskæftigelse efter Afspærringen mod Vest ved tyske Leverancer af Raavarer mod Eksport til Tyskland af danske Industriprodukter. Alt i alt kan der regnes med, at gennemsnitlig 15 pCt. af den danske Industriproduktion er blevet eksporteret til

Tyskland, medens 85 pCt. er gaaet til Landets egen Forsyning. I andre besatte Lande har Forholdet stillet sig meget ugunstigere.

Samtidig var Tyskland Aftager af den Landbrugseksport, der før d. 9. April gik til England, hvorved den danske Landbrugsproduktion opretholdtes.

I denne Periode overvandt Regeringen og de politiske Partier Fristelsen til af Hensyn til Stemningen at fremkalde en tysk Afsettelse af det danske Styre. Nej-Politiken, der forsøgte over for det tyske Krav om Torpedobaadene, ved Kravet om en dansk Tiltrædelse af Antikomintern-Pagten samt ved Løsningen af Krisen i 1942, blev aldrig af Politikerne fastholdt til den bitre Ende.

3. Da Regeringen d. 28. August 1943 havde afvist de tyske Krav, resulterede dette i en Meddelelse fra den tyske General om, at Regeringen havde ophørt at fungere. Kongen og den afsatte Regering opfordrede Administrationens Tjenestemænd til at fortsætte i deres Embeder. Generalen proklamerede Undtagelsestilstanden, og det tyske Politi, Gestapo, der hidtil kun havde haft en mindre Afdeling i Danmark, indførtes i fuld Styrke. Det tyske Udenrigsministeriums Repræsentant, der formentlig mente, at han ikke vilde kunne hævde sig over for det tyske Militær og Politi, hvis der ikke paany dannedes en dansk Regering, bestræbte sig herfor, men de politiske Partier modsatte sig dette, idet de mente, at et nyt Ministerium under de foreliggende Forhold vilde faa en umulig Opgave at løse. De tyske Repræsalier blev haarde nok ved Deporteringerne af Jøder og Kommuniste, men fik dog ikke det Omfang, man havde kunnet befrygte. D. 5. Oktober hævdes Undtagelsestilstanden, og Tyskerne affandt sig med Departementschefstyret, da dette viste sig at betyde en Fortsættelse af de under den tidligere Regering fastlagte Linier paa de administrative og økonomiske Omraader. De lod det derfor bestaa uden Indgreb, ligesom det for øvrigt heller ikke anfægtedes af den danske Modstandsbevægelse. Derimod opløstes det danske Militær og Aaret efter det danske Politi, som Tyskerne mistænkte for at være i Ledtog med Aktivisterne. Den politiløse Tid medførte stor Utryghed for den fredelige Befolkning. Tilstanden indtil Befrielsen prægedes af Guerillaen mellem Modstandsbevægelsen og Gestapo. Fra begge Sider vistes et relativt Maadehold, naar

man undtager den tyske Form for Repressalier, der fik Navn af Clearingmord. Disse Likvideringer af uskyldige Mennesker vakte den største Harme i Befolkningen og virkede helt mod deres Hensigt. Modstandsbevægelsens Tilbageholdenhed syntes foruden egen Klogskab at skyldes Vink udefra, for ikke i Utide at fremkalde forøgede tyske Repressalier. — Paa Baggrund af denne Tilstand kunde den daværende Indenrigsminister Knud Kristensen i Sommeren 1945 udtale:

»Jeg vil ikke bestride, at da Sabotagen begyndte, var jeg Modstander af den. Jeg var bange for, at den var unyttig og ørkesløs og kun førte til, at Tyskerne behandlede os værre og værre med en vis Ret. Navnlig var jeg ogsaa bange for, at en saadan Oprørssituation skulde føre til, at det blev Pøbelen, der tog Føringen. Men jeg erkender lige saa aabent og ligeud, at jeg har taget fejl. De, der havde Ledelsen, forstod at holde sig inden for rimelige Rammer. Hvad der skete, havde et rimeligt Formaal. Sabotagen har bragt Resultater udadtil og indadtil, som vi alle maa anerkende.«

4. Saalænge Danmark var besat af tyske Tropper, bestod Faren for Krigshandlinger og Ødelæggelser. Invasionen over Havet, som Tyskerne ventede og forberedte sig paa, fandt dog ikke Sted. Det vilde have været en Splittelse af de Allieredes Kræfter.

Hvis de tyske Tropper i Danmark ikke havde overgivet sig samtidig med de tyske Hære i Tyskland, vilde en allieret Invasion sydfra have været en Nødvendighed. Der var paa tysk Side Planer om selv efter Overgivelsen i Tyskland ikke at overgive sig i Danmark og Norge, for at bevare disse to Lande som en Slags Panter. Ved en Forhandling d. 3. Maj 1945 mellem Hitlers og v. Ribbentrops Efterfølgere og de tyske Repræsentanter i Danmark og Norge fraraadede Dr. Best stærkt en udsigtsløs Kamp, og de nævnte Planer blev lykkeligvis opgivet. Besættelsestropperne overgav sig uden Kamp.

Hvad naaede vi ved den under Besættelsen førte Forhandlingspolitik? Svaret kan ikke gives kortere og klarere end med de Ord, som Kong Christian rettede til mig, da jeg den 5. Maj 1945 blev modtaget i Afskedsaudiens:

Vi opnaaede da, at København ikke blev bombarderet, og at Landet ikke blev ødelagt!